

E-ISSN: 2536 - 4464

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ**

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL**

Yıl/Year: 2019

Cilt/Volume: 09

Sayı/Number: 01

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ**

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL**

İmtiyaz Sahibi / Publisher

Prof. Dr. Niyazi CAN
Rektör / Rector

Editörler Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa TAŞLIYAN (Baş Editör / Editor-in-Chief)
Dr. Öğr. Üyesi Elif KOCAGÖZ (Editör Yardımcısı / Assistant Editor)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Melih EYİTMİŞ (Editör Yardımcısı / Assistant Editor)
Prof. Dr. İbrahim ÖRNEK (Alan Editörü / Field Editor)
Prof. Dr. Zeynep HATUNOĞLU (Alan Editörü / Field Editor)
Prof. Dr. İbrahim Ethem TAŞ (Alan Editörü / Field Editor)
Prof. Dr. Toğrul İSMAYIL (Alan Editörü / Field Editor)
Prof. Dr. Abdullah SOYSAL (Alan Editörü / Field Editor)
Doç. Dr. Ali Haluk PINAR (Alan Editörü / Field Editor)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNALAN (Alan Editörü / Field Editor)

Sekreteryaya / Secretary

Arş. Gör. Kevser ÖZYAŞAR

KSÜ İİBF DERGİSİ / KSÜ JOURNAL OF EASF

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Avşar Yerleşkesi
46100 KAHRAMANMARAŞ

Tel: (0344) 300 1574

Fax: (0344) 300 1532

<http://iibfdergisi.ksu.edu.tr>

iibfdergisi@ksu.edu.tr

E-ISSN: 2536-4464

Yayın Türü / Type of Publication

Online Süreli Yayın-Ulusal Hakemli Dergi
Online Periodical-National Peer-Reviewed Journal

Dizgi / Type Setting

Arş. Gör. Kevser ÖZYAŞAR

**Haziran / June
2019**

DANIŞMA KURULU* / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. EriŐah ARICAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Arthur T. Denzay	Claremont Graduate University
Prof.Dr. Mohammad Kabir HASSAN	University of New Orleans
Prof. Dr. Muhsin KAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Majed R. Muhtaseb	California State Polytechnic University
Prof. Dr. Őaban NAZLIOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Osman PEKER	Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Tony ROYLE	University of York
Prof. Dr. Murat TAŐDEMİR	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer TEKEOĞLU	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Anarkul URDALETOVA	Kırgızistan -Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Harun UÇAK	Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Doç. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan HOTUNLUOĞLU	Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Selim KAYHAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Tayfur BAYAT	İnönü Üniversitesi

* İsimler unvan ve soyisim esas alınarak alfabetik sıraya göre dizilmiştir.

BU SAYININ HAKEMLERİ* / REFEREES

Prof. Dr. Aydın USTA	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet CİHANGİR	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri KAHVECİ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Haluk PINAR	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Burhanettin COŞKUN	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ	Ufuk Üniversitesi
Doç. Dr. Tuba BÜYÜKBEŞE	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKBEN	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serkan ŞAHİN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir KÖSE	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba YOLCU	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

* İsimler unvan ve soyisim esas alınarak alfabetik sıraya göre dizilmiştir.

ABOUT THE JOURNAL

- KSU Economic and Administrative Sciences Journal is a peer-reviewed online journal that is written Turkish or English and published 2 times in a year (June and December).
- With publication of journal, it is intended to increase communication and information sharing among researchers, professionals, academics and policy makers and to work financial and economic system effectively.
- All articles submitted to journal should not have been published or submitted for publication in other journals. Studies presented in scientific congresses and symposia can publish. Some types of submissions are original research, review articles, case report Project, presentation and book review (provided that article format).
- Firstly, articles are assessed by editor. If articles deemed appropriate in terms of subject matter and content, editor sends them two referees. However, in case of disagreement between the two referees, article is evaluated by the Editorial Board and editorial board decides whether publish or not. In case of asking for correction, author has to send corrections within 15 days.
- All rights' of accepted articles belong to KSU Economic and Administrative Sciences Journal. Authors are responsible for thoughts and opinions mentioned in articles. Published articles can be used by quoting as authority.
- Articles should be e-mailed to iibfdergisi@ksu.edu.tr
- The adress is **KSU Journal of EASF, Kahramanmaraş Sütçü İmam University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Avsar Campus, 46100 KAHRAMANMARAŞ**

DERGİ HAKKINDA

- KSÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, iktisadi ve idari bilimlere ait bilim dalları ve bölümlere ilişkin Türkçe veya İngilizce yazılmış, literatüre katkıda bulunacak özgün makalelerin yer aldığı yılda 2 kez (Haziran ve Aralık) elektronik olarak yayınlanan hakemli bir dergidir.
- Derginin yayımlanmasıyla; akademisyenler, profesyoneller, araştırmacılar ve politika yapıcılar arasındaki iletişimin ve bilgi paylaşımının artırılarak, finansal ve ekonomik sistemin etkin çalışmasına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.
- Yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin başka bir yayın organında yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olması gereklidir. Bilimsel kongre ve sempozyumlara bildiri olarak sunulmuş çalışmalar da yayınlanabilir. Dergide yayınlanması için gönderilecek çalışma türleri şunlardır: Özgün araştırma ve inceleme makaleleri, derleme makaleler, olgu sunumu, proje tanıtımı, kitap tanıtımı (Makale formatı olması şartıyla).
- Makaleler editörler tarafından konu, şekil ve içerik yönünden değerlendirilip uygun görülenleri iki hakeme gönderilir. Ancak, hakem raporları arasında görüş ayrılığı varsa, makale Editörler Kurulu tarafından değerlendirilerek, yayımlanması ya da yayımlanmamasına karar verilir. Düzeltme istenilmesi durumunda, yazarın ilgili düzeltmeleri yaparak en geç 15 gün içerisinde dergiye göndermesi gerekmektedir. Ampirik çalışmalarda gerekli görüldüğü hallerde yazardan kullandığı veri ve bilgisayar kodları istenebilir.
- Yayımlanması kabul edilen makalelerin bütün hakları KSÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisine aittir. Makalelerde belirtilen düşünce ve görüşlerin tamamından yazarları sorumludur ve söz konusu düşünce ve görüşler KSÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesini bağlamaz. Dergide yayımlanan makalelerden kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.
- KSÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisinde yayımlanmak üzere gönderilecek makalelerin, iibfdergisi@ksu.edu.tr adresine elektronik ortamda gönderilmesi gereklidir.
- Adres; **KSÜ İİBF DERGİSİ, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Avşar Yerleşkesi, 46100 KAHRAMANMARAŞ**'tır.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İslam Hukukunda Katılım Sigortacılığı	
Participation Insurance In Islamic Law	1
Alpaslan ALKIŞ	
<hr/>	
Kazakistan Ve Kırgızistan Siyasal Sistemlerinin Karşılaştırılması	
A Comparison Of Political Systems Of Kazakhstan And Kyrgyzstan	21
Osman AĞIR, Melek SAYIN	
<hr/>	
Birleşmiş Milletler'in İran'a Uyguladığı Yaptırımlar Üzerine Bir Değerlendirme	
An Evaluation On The Sanctions Applied To Iran By The United Nations	41
Zehra AKSU, Fatma AKKAN GÜNGÖR	
<hr/>	
Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği	
The Relationship Financial Development And Economic Growth: The Case Of Turkey	53
Meltem KILIÇ, Aydın GÜRBÜZ, Yücel AYRIÇAY	
<hr/>	
Borsa İstanbul'a (Bist) Kayıtlı Lojistik Firmalarının Karlılık Belirleyicileri	
Profitability Determination Of Logistics Companies Registered In Stock Exchange Istanbul (Bist)	69
Meltem KILIÇ, Bilge GÜLER	
<hr/>	

İSLAM HUKUKUNDA KATILIM SİGORTACILIĞI

Alpaslan ALKIŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
ORCID: 0000-0003-3401-7073

Öz

Günümüz sigorta ve sigortacılık sistemi, özellikle Akdeniz merkezli ticaretin gelişmesiyle öncelikle Avrupa'da görülmeye başlamış, İngiltere'de sanayi devrimine denk gelen dönemde ise istatistik yöntemlerin de kullanılmasıyla sistematik bir uygulama haline gelmiştir. Buna karşılık İslam toplumlarında ise 19. yüzyıla kadar sigortanın işlevini zekât, vakıf, Beytü'l-mal, lonca gibi müesseseler görmüştür. Ancak özellikle 20. yüzyılın ikinci yansından itibaren ekonomik ve sosyal hayatın değişimi ile bu müesseseler neredeysetamamen işlevini kaybetmiş, sigortanın temin ettiği güven ortamına olan ihtiyaç iyice artmıştır. 1960'lardan itibaren İslam dünyasında fikhî boyutlarıyla yoğun bir şekilde tartışılan sigorta konusunda ihtiyaçlara cevap verebilecek uygun çıkış yolları aranmıştır. Tekâfül sigortası, temelinde karşılıklı kefaletin olduğu bir modeldir. Bu model geleneksel sigortaya alternatif İslami bir seçenek olarak sunulmuş ve kabul görmesinden itibaren de hızla gelişmiştir. Sudan, Malezya gibi ülkelerin teorik öncülüğünü yaptığı bu model, günümüzde İslam ülkelerinde olduğu kadar Batılı ülkelerde de uygulanan alternatif bir model haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sigorta, Akile, Tekâfül Sigortası, Tekâfül Sistemi, Tekâfül.

PARTICIPATION INSURANCE IN ISLAMIC LAW

Abstract

Insurance and insurance system started to develop in Europe primarily due to expansion of Mediterranean centered trade and became a systematically used application with the use of statistical tools during industrial revolution in England. On the otherhand in Islamic societies, guilds, waqfs, Beyt-al mal and zakat functioned as an insurance mechanism until 19th century. However, especially after the second half of 20th century, these institutions lost their functions with the major changes in the socioeconomic structures in societies and the need for trust environment provided by insurance became a necessity. Various tools that answers the insurance need have been sought in the Islamic Scholars' arguments on Fiqh side of this issue since 1960s. Taqaful, is a model based on mutual guarantee. This model was presented as an Islamic

alternative to traditional insurance and developed rapidly since the acceptance. This theoretical model pioneered by countries like Malaysia and Sudan, nowadays it has become an alternative model applied in Western countries as well as in Islamic countries.

Keywords: Insurance, Surety, Taqaful, Taqaful Business, Family of Taqaful.

1. GİRİŞ

İnsanlar hayatta karşılaştıkları bir takım mali zorlukların bir kısmını tek başına gidebildiği halde bazı mali zorlukların giderilmesinde diğer insanların yardımına muhtaç olmaktadır. Tarih içerisinde hayatın basit işlediği dönemlerde, insanların karşılaştıkları mali riskler yakın çevrenin yardımıyla veya yardım sandıkları gibi geliştirilen farklı yardımlaşma yöntemleriyle karşılanmaktaydı. Ancak zamanla değişen ve gelişen dünya hayatı ile insan yaşamında ortaya çıkan farklılaşma, gelişme ve zorlaşmayla beraber insanların tek başına üstesinden gelemeyecekleri büyük mali riskler oluşmaya başlamıştır. Bu risklerin karşılanabilmesi için büyük ve sistemli sosyal güvenlik organizasyonlarının kurulması ihtiyacı baş göstermiştir. Bu ihtiyaca yönelik olarak batı dünyasında günümüzdeki sigorta anlayışının ilk uygulamaları kendini göstermeye başlamış ve zamanla da uygulamada farklı boyutlar kazanmıştır. Yalnız geliştirilen sigorta sisteminin işleyişinde, faiz ve kumar gibi İslam'ın yasakladığı bir takım unsurların bulunma ihtimali, Müslümanların sigortaya mesafeli yaklaşımlarına yol açmıştır. Bu durum da Müslümanları İslam'a uygun yeni sigorta modelleri geliştirme arayışına yöneltmiştir. Böylece İslam ülkelerinde "tekâfül" adı verilen sigorta benzeri yeni bir model geliştirilmiş ve birçok İslam ülkesinde uygulanmaya başlanmıştır. Tekâfül uygulaması ülkemizde de 2017 yılında çıkarılan bir yönetmelikle uygulamaya konulmuştur.

Böylece günümüzde sigortacılık konusunda iki temel uygulama ortaya çıkmıştır. Birincisi Batı'da geliştirilen ve dünyada geniş bir uygulama alanı bulan ve konvansiyonel sigortacılık olarak da adlandırılan geleneksel sigortacılıktır. İkincisi ise, Müslümanların dini hassasiyetlerinden hareketle geliştirilmiş olan tekâfül sigortacılığıdır. Tekâfül sigortası, her ne kadar istenilen yaygınlığa henüz ulaşamasa da geleneksel sigortaya bir alternatif olarak İslam dünyasında kabul görmeye devam etmektedir. Özellikle geleneksel sigortadan uzak duran toplumların dâhil olduğu tekâfül sigortası, günümüzde İslam ülkelerinde olduğu kadar Müslümanların yoğun olarak bulunduğu çeşitli Batı ülkelerinde de uygulama alanı bulmaktadır (Yazıcı, 2015:3).

İslam hukuku açısından sigortanın meşrûiyeti üzerinde geniş tartışmalar bulunmaktadır. İslam hukukunda doğrudan "sigorta" ile ilgili ilk görüşün İbn Âbidîn'e (ö. 1252/1836) ait olduğu onun da sigortayı caiz görmediği bilinmektedir (İbn Âbidîn, 1992:IV/169). Bundan sonraki süreçte de birçok İslam hukukçusunun İbn Âbidîn'in görüşünden hareketle, sigortanın caiz olmadığı yönünde görüş bildirdiği nakledilmektedir. İslam hukukçularının çoğunluğu, yardımlaşma sigortası ve sosyal

sigortaların caiz olduğunu belirtmekle beraber, içerisinde faiz, kumar, garar ve cehalet gibi unsurları barındırma ihtimali bulunan ticari sigortalar hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ticari sigortalar konusunda görüş belirten İslam hukukçularının çoğu faiz, kumar, garar ve cehalet bulunma şüphesi nedeniyle ticari sigortaların caiz olmadığını söylerken, bir kısım İslam hukukçusu da söz konusu yasakların sigortanın aslıyla ilgili olmadığından caiz olduğunu söylemişlerdir. Üçüncü bir grup İslam hukukçusu da ticari sigortaların bazı çeşitlerinin caiz olduğunu bazı çeşitlerinin ise caiz olmadığını ifade etmişlerdir. İslâm dünyasında sigortayı caiz gören en meşhur görüş Mısır baş müftülük makamında iken Muhammed Abduh'un (ö. 1905) 1901 tarihinde yayınlanan hayat sigortasına cevaz veren görüşüdür. Bu görüş daha sonra Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, Ali Hafif, Muhammed el-Behiy tarafından da desteklenmiştir (Zerka, 2011:195; Dalgın, 1995:49-51; Dalgın, 1994:138-165; Beşer, 1997:844-866; Hacak, 2006:21-50; Sağlam, 2012:1-16; Sağlam, 2010:589-600; Yılmaz, 1997:151-158).

Ülkemizde ise Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu 07/04/2005 tarihli karar sonucunda, "Genel olarak, sosyal sigortalar, karşılıklı sigortalar ve ticarî sigortaların caiz olduğuna, kâr payı esasına dayalı çalışan birikimli hayat sigortası ile bireysel emeklilik tasarruf ve yatırım sisteminin ise, yatırılan primlerin, dinen helâl olan alanlarda değerlendirilmesi durumunda caiz olduğuna, konusu din tarafından yasaklanmış olan sigortanın caiz olmadığına" şeklinde karar vermiştir (kurul.diyanet.gov.tr, 2019).

Görüldüğü üzere İslam hukuku açısından sigortanın meşruiyetiyle ilgili olarak bugüne kadar birçok tartışma, görüş, bildiri, makale, yazı, kitap, akademik yayın gibi çalışmalar yapılmış olduğundan, çalışmada sigortanın bu yönlerine temas etmekten ziyade esas olarak ülkemizde de "katılım sigortacılığı" adıyla uygulamaya konulan ve İslam dünyasında "tekâfûl" adıyla bilinen sigortanın İslam hukuku açısından değerlendirmesi yapılacaktır.

Geleneksel sigorta uygulamasıyla ilgili tartışmalar neticesinde katılım sigortacılığı, sosyal dayanışma, işbirliği, yardımlaşma gibi İslami referanslara dayanarak kayıpların ortaklaşa giderilmesini amaçlayan bir güvence mekanizması olarak ilk kez 1976 yılında gerçekleştirilen Uluslararası İslami İktisat Kongresi'nde fikirsel temelde bir çözüm yolu olarak ileri sürülmüştür (Demirci, 2019:29). Bu çerçevede ilk İslami sigorta uygulaması 1979 yılında Sudan'da ortaya çıkmıştır. Böylece yetmişli yılların sonundan itibaren İslâm ülkelerinde dini referanslardan hareketle öncelikle kooperatif teşekküllü sigortalar kurulmaya başlanmış ve "tekâfûl" ya da İslâmî sigorta adını taşıyan bu sigortalar İslâm dünyasında görülmeye başlanmıştır (Hacak, 2006:37). Ülkemizde de Hazine Müsteşarlığı tarafından hazırlanan ve 20.09.2017 tarih 30186 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan "*Katılım Sigortacılığı Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik*" (www.resmigazete.gov.tr, 2019) ile katılım sigortacılığının mevzuat anlamında alt yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Tekâfûl sistemi ortaya çıktığı günden bugüne yaygınlaşmaya çalışan bir sistem olmuş ve günümüzde 2015 yılı verilerine göre yaklaşık 15 milyar dolarlık hacmi olan bir pazar haline gelmiştir. Tekâfûl sistemi başta Malezya, Suudi Arabistan, Endonezya gibi İslam ülkelerinin yanında bazı Batı ülkeleri de dâhil olmak üzere 30'dan fazla ülke tarafından uygulanmaktadır. Sistem içerisinde Suudi Arabistan % 51 ile en büyük paya sahipken Uzakdoğu ülkeleri de % 25'lik paya sahiptir (www.milliman.com, 2019).

Tekâfûl piyasası, ağırlıklı olarak *Güneydoğu Asya Pazarı* (Malezya, Endonezya, Brunei), *Afrika Pazarı* (Sudan, Mısır, Gambiya, Tunus, Kenya), *Körfez Ülkeleri Pazarı* (Katar, Umman, Bileşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Kuveyt) ve Türkiye, Ürdün, Sri Lanka, Bangladeş, Suriye, Pakistan, Yemen gibi ülkelerin yer aldığı *Diğer Ülke Pazarları* olmak üzere dört büyük pazara bölünmüştür. Tekâfûl piyasasının prim üretiminin yaklaşık % 88'si Körfez Ülkeleri kaynaklıdır. Güneydoğu Asya ülkelerinin uluslararası pazardaki pay oranı ise % 6'larda seyretmektedir. Sigorta koruması altında olmayan büyük bir Müslüman nüfusa sahip Afrika, tekâfûl piyasası bakımından önemli bir potansiyel barındırır da, pazar payı bakımından sadece % 4'lük bir orana sahiptir. Ülkemizin de içinde yer aldığı *Diğer Ülkeler Pazarı'nın* pazar büyüklüğü ise kalan %2'ye tekabül etmektedir (www.milliman.com, 2019).

2. KATILIM SİGORTACILIĞI

Katılım Sigortacılığı Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'in "katılım sigortacılığı" olarak tanımladığı sigorta türü günümüz finans literatürde "tekâfûl" olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenle "tekâfûl" ve "katılım" kavramları birbirlerinin yerine kullanılmakta olduğundan bu çalışmada da her iki kavram birbirinin müteradifi olarak kullanılmaktadır. Karşılıklı yardımlaşma olması nedeniyle "karşılıklı sigorta" adı da verilmektedir (Dalgin, 2003:616-617).

2.1. Tanımı

Katılım sigortacılığının İslami finans literatüründeki kullanımı olan tekâfûl kelimesi Arapça'da "karşılıklı ya da müşterek sorumluluk, karşılıklı anlaşma, müşterek teminat, karşılıklı garanti ve birbirine kefil olmak" (Cevherî, 1987:V/1811; İbn Manzûr, 1990:XI/590) anlamlarına gelmektedir. İstilâhî anlamda ise tekâfûl, "belirli rizikolarla maruz kalan şahısların bu rizikoların gerçekleşmesiyle ortaya çıkacak zararların telafisi üzerinde anlaşmalarıdır." (AAOIFI, 2018:666). Buna göre tekâfûl, belirli bir grup üyelerin veya katılımcıların birbirlerine destek olmak için bir araya gelerek aralarında yaptıkları bir yardımlaşma ve dayanışma anlaşmasıdır. Bu anlaşma ile katılımcılar arasında toplanan katkı payları riske maruz kalan kişiler tarafından kullanılmaktadır. Bir kayıp veya zarara maruz kalan herhangi bir üye veya katılımcı, anlaşmada ortaya konduğu şekilde, o zarar ve kaybını karşılayabilecek ölçüde fondan belirli bir miktar para ve maddi yardım almaktadır. Böylece katılımcılardan her biri ihtiyaç durumunda olan kimseyi desteklemek için güç ve çabalarını birleştirerek karşılıklı yardımlaşma sağlamış olmaktadır (Fazlı Yusuf, 1997:946).

Katılım sigortacılığı 20/09/2007 tarihli Katılım Sigortacılığı Çalışma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmeliğine göre, “katılımcıların kendileri ile diğer katılımcıların tazminat ve/veya birikim ödemelerine ilişkin taleplerinin karşılanmasını teminen oluşturulan risk fonuna katkıda buldukları, söz konusu fonun sigortacılık faaliyeti yapmasına izin verilmiş bir sigorta şirketi tarafından katılım finans ilkelerine uygun olarak yönetildiği ve ortak risk paylaşımı ile dayanışma esaslarına dayanan sigorta türü” (www.resmigazete.gov.tr, 2019) olarak ifade edilmektedir. Buna göre katılım sigortacılığı, sigortalıların kendi yararlarına kullanılmak üzere bağışta bulunma yükümlüğünü üstlendikleri ve sigortalılar arasından seçilen bir kurul ya da sigortacılık faaliyeti yapmasına izin verilmiş bir anonim şirket tarafından ücretli vekâlet yoluyla yönetilen ve bir fon teşkil eden katkı payı ödemeleriyle sigortalıların bütününe koruma altına alan bir işlemdir.

Katılım sigortacılığı İslami Finansal Kuruluşlar İçin Muhasebe ve Denetim Kurumuna (AAOIFI- Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions) göre de, “İslami Sigorta, belirli rizikolara maruz şahısların bu rizikoların gerçekleşmesiyle ortaya çıkacak zararların telafisi üzerine anlaşmalarıdır.” (AAOIFI, 2018:666).

2.2. Unsurları

Katılım Sigortacılığı Çalışma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmeliğe (www.resmigazete.gov.tr, 2019) göre katılım sigortacılığı şu unsurlardan oluşmaktadır:

- a) **Katılımcı:** Risk fonuna, kendi riskinin ve diğer katılımcıların risklerinin ortak risk paylaşımı ve dayanışma esasları çerçevesinde teminat altına alınması maksadıyla katkı primi ödeyen kişidir. Katılımcı sigorta sözleşmesi imzalamakla, sigorta şirketine iştirak eden diğer katılımcıların risklerinin karşılanmasını üstlenmiş olmaktadır (Katılım Sigortacılığı Yönetmelik, md. 3; Dalgın, 2003:617).
- b) **Katkı Primi:** Katılımcıların risk fonu yararına ve ortak risk paylaşımı ve dayanışma esasları doğrultusunda riskin karşılanması için ödediği tutardır. Katkı primi aslında sabit değildir. Prim ancak risk meydana geldiğinde net olarak meydana çıkmaktadır. Fakat sonrasında ödeme zorluğu olmaması için katılımcılar baştan belli miktarlarda prim ödemektedirler. Yıllık risklerin gerçekleşme durumuna göre yapılan hesap sonucunda gerçekleşen riskin maliyeti ödenen primden fazla ise aradaki fark katılımcılardan tahsil edilmektedir. Şayet ödenen prim risk tutarından fazla ise artan tutar ya katılımcılara iade edilmekte veya gelecek için rezerv olarak katılımcı hesabında tutulabilmektedir. Bu fazlalık katılımcıların onayıyla hayır işlerinde de kullanılabilir (Katılım Sigortacılığı Yönetmelik, md. 3; Dalgın, 2003:617-618).
- c) **Şirket:** Sigorta sözleşmelerinin hazırlanması, katkı primlerinin toplanması, tazminatların ödenmesi ve sigortayla ilgili diğer teknik ve yasal işlemleri yapmakla

yükümlü olan ve katılım sigortacılığı esaslarına göre faaliyet gösteren sigorta şirkettir. Şirket esasında katılımcılar adına, onların vekili olarak işlemleri sürdürmektedir. Katılımcılar aynı zamanda birbirlerinin risklerini paylaşan sigortacı konumundadır. Ancak bu işlemleri her bir katılımcının bizzat yapması mümkün olamayacağı için tüm katılımcılara vekaleten sigorta işlemleri şirket eliyle yürütülmektedir (Katılım Sigortacılığı Yönetmelik, md. 3; AAOIFI, 2018:671).

- d) Risk:** Katılımcıların iradesi dışında, olması muhtemel veya olacağı tarih belirsiz bir tehlikeyi veya zararı ifade etmektedir. Risk gerçekleştiğinde katılımcının malı zarar göreceğinden diğer katılımcılar tamamen yardımlaşma anlayışı içerisinde oluşan zararı beraberce karşılamaktadırlar (Katılım Sigortacılığı Yönetmelik, md. 3; Dalgın, 2003:617).
- e) Risk Fonu:** Katkı primi ödemeleri ile bunlardan kaynaklanan gelirlerin biriktirilmesi ve tazminat ve/veya birikim ödemeleri ile yasal yükümlülükler de dahil olmak üzere yapılan harcama ve giderlerin karşılanması için oluşturulan fondur (Katılım Sigortacılığı Yönetmelik, md. 3).
- f) Danışma Komitesi:** Katılım sigortacılığı sisteminin işleyişinin katılım finans sistemi prensipleri ile ortak risk paylaşımı ve dayanışma esaslarına uygunluğunu takip eden komitedir (Katılım Sigortacılığı Yönetmelik, md. 3).
- g) Yönetim Modeli:** Danışma komitesince başka bir model belirlenmedikçe şirket üç model doğrultusunda işlem gerçekleştirmektedir. Bu üç model şunlardır (Katılım Sigortacılığı Yönetmelik, md. 4):

aa) Mudarebe Yönetim Modeli: Şirketin, risk fonunun yönetimi ile sigortayla ilgili diğer teknik ve yasal işlemleri karşılığında aldığı yönetim ücretinin, emek-sermaye ortaklığı çerçevesinde kâr paylaşımı esasına göre belirlendiği şirket yönetim modelidir (Katılım Sigortacılığı Yönetmelik, md. 3-4).

bb) Vekâlet Yönetim Modeli: Şirketin, risk fonunun yönetimi ile sigortayla ilgili diğer teknik ve yasal işlemleri karşılığında vekâlet ücreti aldığı şirket yönetim modelidir (Katılım Sigortacılığı Yönetmelik, md. 3-4).

cc) Vekâlet/Mudarebe Karması (Hibrit) Model: Şirketin, risk fonu yönetimi ile sigortayla ilgili diğer teknik ve yasal işlemler karşılığında vekalet ücreti aldığı, teknik kârın tamamının katılımcılara dağıtıldığı fakat yatırım kârının katılımcı ile şirket arasında önceden belirlenmiş bir oran üzerinden paylaşıldığı bir yönetim modelidir (Katılım Sigortacılığı Yönetmelik, md. 3-4).

2.3. Meşruiyeti

Katılım sigortacılığında, muhtemel olan risk gerçekleşip herhangi bir katılımcının malvarlığına zarar verdiğinde, onun tazmin edilmesi için diğer katılımcılarla beraberce yardımda bulunulacağına taahhüt edilmesi söz konusudur. Bu

sözleşmede akdin konusu “zararı tazmin etme hususunda yardımlaşma”dır. Katılım sözleşmesiyle ödenecek olan prim de bir teberru mahiyeti arz etmektedir. Katılım sözleşmelerinde mevcut olan yardımlaşma unsuru, taahhütte bulunma, diğer katılımcıların zararını tazmin etme vaadi, herkesin aynı sözleşmeyi imzalaması nedeniyle karşılıklı olarak birbirlerine kefil olma gibi hususlar bu sözleşmenin teberru akitler içerisinde sayılabileceğine işaret etmektedir. Ancak buradaki teberru klasik fıkhıta tespit edildiği şekliyle, ne genel olarak karşılıksız yardım anlamına gelen bir teberrû akdidir, ne de bir teberrû çeşidi olan hibe akdidir. Bu nedenle ödenen primler katılımcıların bir teberrûsu veya hibesi olmadığından katılım sigortası tam olarak hibe akdiyle uyuşmamaktadır. Zira katılımcılar primleri hibe olarak değil zararı tazmin etme amacıyla ödemektedirler. Ayrıca katılımcıların birbirlerinin kefil olarak sözleşme imzaladıkları düşüncesinden hareketle katılım sigortasının kefalet akdine benzetildiği de görülmektedir. Ancak buradaki kefil olma sorumluluğu da klasik kefalet akdindeki tarafların hak ve sorumluluklarını hayli aşmış olması nedeniyle tam olarak kefalet akdiyle de benzerlik oluşturduğu söylenememektedir. Katılım sigortasında her katılımcı diğer üyenin karşılaştığı riskleri tazmin etme taahhüdünde bulunmaktadır. Zira taahhüt, verilen sözün bir şeye bağlanıp, onun gerçekleşmesi halinde sorumluluğun üstlenilmesidir. Bu nedenle katılım sigorta sözleşmeleri hukuki olarak “taahhüt” sözleşmesine benzetilmektedir (Dalgın, 2003:621-624). Görüldüğü üzere katılım sigortacılığı ile hibe ve kefalet gibi teberrû ve taahhüt sözleşmeleri arasında bir benzerlik ve yakınlık bulunmaktadır. Fakat tam olarak bu sözleşmelerle birebir uyuşmadığı yönleri de bulunmaktadır. Bu sebeple katılım sigortacılığı sözleşmesi kendine özgü nitelikleri ile “karşılıklı yardımlaşma sözleşmesi” şeklinde yeni bir akit türü olarak tanımlanabilir (Zerka, 2011:195).

Katılım sigortası karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan akitle oluşturulan bir kurum olması nedeniyle garar, kumar ve faiz gibi dinen yasak olan unsurları içermemektedir (Zerka, 2011:204-2014). Bu nedenle katılım sigortasının caizliği noktasında çağdaş İslam hukukçularından herhangi bir itiraz da işitilmemiştir. Zira katılım veya tekâfül sigortacılığı her ne kadar bu isimler altında olmasa da bu uygulamaların ortaya koyduğu yardımlaşma anlaşmaları ve yöntemlerinin farklı isimler altında İslâmiyet’ten önceki dönemlere kadar gittiği bilinmektedir. Bu uygulamalardan biri İslâmiyet’ten önce, Araplar arasında, *Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kurumu olarak bilinen “Âkile” uygulamasıdır* (Zerka, 2011:220-221). *O dönemde bir kimse, hatalı olarak bir kimsenin ölümüne sebebiyet verdiği takdirde diyet ödemesi gerekirdi. Diyet, o günün şartlarında yüz deve olarak takdir edilen yüklü bir meblağ olduğu için, bu yüksek meblağı herkesin ödemesi mümkün değildi. Bu sebeple diyet miktarı ölüme sebebiyet verenin aklı başında ve mükellef yakınları arasında bölüştürülürdü. Diyetin miktarının bölüştürüldüğü bu yakınlarla “Âkile” adı verilmiştir* (Serahsî, 1993:XXVII/124-126; Kâsânî, 1986:VII/255; Merğînânî, tsz:IV/225; Mevsilî, 1937:V/25-26; İbn Âbidîn, 1992:VI/640-642; Bilmen, 1985:III/53; Demir, 2002:170; Aktan, 1989:II/248). Kur’an-ı Kerim’de hata sonucu adam öldürenin, maktulün velisine diyet ödenmesi gerektiği bildirilmiş (en-Nisa, 4/92), Hz. Peygamber de, bu diyetin,

İsâmiyet'ten önce ki uygulama gibi ölüme sebebiyet verenin *âkile*'si tarafından ödenmesi gerektiğini ifade etmiştir (Müslim, Kasâme, 37; Tirmîzî, Diyât, 15; Ebu Dâvud, Diyât, 21). Böylece Hz. Peygamber, Cahiliye dönemindeki uygulamayı aynen benimseyerek uygulamıştır (Demir, 2002:170).

Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu devletin esasında da "*âkile sistemi*" bulunmaktaydı. Zira Medine sözleşmesinin 3 ve 12. maddeleri arasında, sosyal sigortanın ilk izleri sayılabilecek, *öldürme veya yaralama halinde öldürülenin ailesine verilecek olan kan bedeli, harp esirlerinin kurtarılması için ödenecek olan fidye, ağır mâlf mesuliyetler altında bulunan müminlerin bundan kurtarılması* gibi durumlar kabilelerin ortaklaşa meydana getirecekleri bir "*fondan*" karşılayacakları hükmü düzenlenmiştir (Hamidullah, 1980:I/197-220; Çağatay, 1993:479-482). Buna göre her bir kabile/zümre ve dolayısıyla devlet ortak bir *sosyal güvenliğe* kavuşturulmuş oluyordu (Sağlam, 2011:267).

Âkile sisteminin yüklendiği sorumluluğun bir hafifletme ve yardım olduğundan hareketle âkilenin uygulandığı dönemin sigortası olduğu kabul edilmektedir (Zerka, 2011:221; Hamidullah, 1980:I/200; Hamidullah, 1976:199-201; Karaman, 2014:I/240-310; Dağcı, 1999:35; Aydın, 1999:182; Beşer, 1985:131-148; Döndüren, 1993:170; Demir, 2002:174; Sağlam, 2011:287-292). Ancak daha sonraki zamanlarda ki sosyal değişimler ve yeni risklerin ortaya çıkması neticesinde âkile sisteminin geliştirilememiş ve uygulanamamış olması nedeniyle ortadan kalktığı belirtilmektedir. Böylece ortaya çıkan sosyal boşlukların da günümüz sigorta organizasyonlarıyla doldurulduğu vurgulanmaktadır (Sağlam, 2011:273-274).

İslam hukuk tarihi içerisinde sigorta benzeri bir uygulama da "*Süftece*" adı verilen bir muameledir (Zerka, 2011:218; Demir, 2002:174-175). Süftece, borçlunun alacaklısına, muayyen miktarda parayı borçlanılan yerin dışındaki belli bir yerde bizzat ödeme taahhüdünü veya oradaki muhatabı olan üçüncü kişiye (ortağına, acentesine, nâibine, vekiline, borçlusuna) kayıtsız şartsız ödeme emrini içeren kıymetli evraka yahut işlemin kendisine verilen isimdir. Bu uygulama genellikle başka bir şehre giden tüccarın malı taşıma riski, zorluk veya masrafından kurtulmak için başvurduğu bir işlemdir. Bu uygulama ile tüccar yol riskini güvenceye bağlamış olmaktadır (Kallek, 2010:XXXVIII/19-21).

Hanefî fakihlerinden Kudûrî (ö. 428/1036) ve Merginânî (ö. 593/1197) süftecenin menfaat sağlayan bir karz muamelesi olduğunu bu sebeple mekruh olduğunu söylemektedirler (Merğînânî, tsz:III/100; Meydânî, tsz:II/162). İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) de süfteceyi "yol riskini sağlama bağlayan şey" olarak tanımlayarak "poliçe" adını kullanmaktadır (İbn Âbidîn, 1992:V/350). İbn Âbidîn'in bu tanımı ve poliçe adını kullanmasından hareketle süftece muamelesinin bugünkü anlamda bir *sigorta* uygulaması olduğu belirtilmektedir (Demir, 2002:175). Bu durum da gösteriyor

ki insanlar önceki dönemlerden itibaren mali riskleri sigorta benzeri bir takım güvencelere bağlama ihtiyacı içinde olmuşlardır.

İslam hukukunda sigorta akdi ile benzerlik kurulan akitlerden biri de muvâlât akdi olmuştur (Zerka, 2011:2017). Arap milletinden olmayan, nesebi meçhul (bir kabileye mensup olmayan) akıllı, buluş çağındaki birinin, Arap milletinden birisi ile yaptığı yardımlaşma (dostluk) anlaşması (Bilmen, 1985:III/353) demek olan muvâlât akdinde yeni Müslüman olan birisi Müslüman kabileden birisine "sen benim arkadaşım, dostum (mevlam) ol, ben bir cinayet işlersem diyetini verirsin, ben ölünce de bana mirasçı olursun" dediğinde, karşıdaki kişi de kabul etse, aralarında muvâlât akdi yapılmış olmaktadır Muvâlât akdinin İslam'dan önceye mahsus olduğu, İslâmi dönemde hukukiliğini kaybettiği gerekçesiyle, birçok müctehid tarafından kabul edilmemiş olsa da Hanefiler bu akdin geçerliliğini kabul etmişlerdir (Kâsânî, 1986:IV/170. Merğînânî, tsz:III/270; Mevsilî, 1937:V/61; Bilmen, 1985:IV/68; V/208; Dalgın, 1994:45-46). İlerde gerçekleşebilecek bir rizikonun ihtimâlê bağı bir bedel karşılığında üstlenilmesi işlemi olması nedeniyle muvâlât akdi sigorta akdine benzetilmiştir. Muvâlât akdinin dayanışma ve risk paylaşımı gayeli bir akit olması ve klasik dönem İslam hukukçuları tarafından riba ve garar açısından eleştirilmemiş olması nedeniyle sigorta akdiyle örtüştüğü belirtilmiştir (Hacak, 2006:47).

İnsanların riskler karşısında dayanışma arayışı içerisinde olmaları doğal bir süreçtir. Bu sürecin hak ve adalet ilkeleri doğrultusunda çözümlenmesi gerekir. Ancak Hz. Peygamber'in kabul ettiği ve uyguladığı âkile sistemi ve daha sonra uygulanan süftece muamelesi gibi sigorta benzeri organizasyonlar Müslümanlar tarafından biliniyor olmasına rağmen bunların, günümüze uyarlanamamış olması, Müslümanları, batı anlayışıyla ortaya çıkarılan sigorta uygulamalarına tabi olmayla karşı karşıya getirmiştir. Batı kaynaklı sigorta uygulamalarının İslam'ın yasakladığı bazı unsurları barındırma ihtimali nedeniyle çoğu İslam hukukçusu tarafından caiz görülmemesi, Müslümanları yeni arayışlara sevk etmiştir. Bunun sonucunda tekâfûl veya katılım sigortacılığı muameleleri İslam dünyasında uygulamaya girerek yeni bir açılım kazandırmıştır.

Katılım sigortacılığının meşruluğu, içerisinde garar ve faiz gibi yasak unsurlar bulunup bulunmaması açısından da incelemeye tabi tutulmuştur. Garar, "tehlike, risk, gerçekleşmesi halinde razı olunamayacağı zannedilen aldanma" demektir. Garar; akdi, vucudu kesin olmayan, şüpheli ve ihtimalli bir unsura dayandırmaktır (Senhûrî, 1998:III/46; Dönmez, 1996:XIII/366; Kahveci, 2015:129). Böyle bir akit Hanefilere göre fasit, diğer mezheplere göre batıl kabul edilmektedir (Karaman, 2014:II/254). İslam alimleri hibe ve kefalet gibi teberrû akitlerinde gararın etkisini tartışmış ve Mâlikiler bu tür akitlerde gararın olumsuz bir etkisinin bulunmadığını belirtirken Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri gararın teberrû akitlere olumsuz etkisi olacağını ancak bu etkinin bedelli akitlerden daha az olacağını söylemişlerdir. Zira bu akitlerde amaç yardımlaşma olduğu için bu tür akitlerde garara itibar edilmemiş ve gararın

yardımlaşma akitlerini geçersiz kılmayacağı kabul edilmiştir (Senhûrî, 1998:III/45). Katılım sigortacılığı sözleşmesinde akdin konusu, sigortalıya ödenecek olan tazminatın ödenmesinde yardımlaşmadır. Bu sebeple akde konu olan şey açısından bir garardan bahsedilemez. Çünkü risk meydana geldiğinde yardımlaşma temel kuraldır. Yardımlaşmanın bağlandığı riskin oluşup oluşmamasında garar olduğu söylene de bu risk bizatihi akdin konusu olmadığı için yardımlaşma akdine zarar vermemektedir. Katılım sigortasında ortaya çıkacak risk üzerinde bir sözleşme yapılmamaktadır. Sözleşme muhtemel riskin gerçekleşip sigortalının bundan zarar görmesi halinde yapılacak yardımla ilgilidir. Bu yardımın yapılacak olmasında ise bir belirsizlik söz konusu değildir (Dalgın, 2003:625-626).

Katılım sigortacılığında faiz bulunup bulunmadığı da incelenmiştir. Zira faiz dinen yasaklandığı (Bakara, 2/275) gibi içerisinde bulunduğu akitleri de geçersiz kılmaktadır. Faiz, "Bir mâlî mübadelede taraflardan biri lehine şart koşulan karşılıksız fazlalıktır" (Serahsî, 1993:XII/109; Merğînânî, tsz:V/277; İbn Nüceym, 1993:VI/135; Kahveci, 2015:176) şeklinde tanımlanmaktadır. Görüldüğü gibi faiz mali bir muamelede şart koşulan karşılıksız fazlalıktır. Faiz için öncelikle bir mali mübadele yani alış-veriş olmalıdır. Katılım sigortacılığı bir alış-veriş akdi olmadığı için de faizden söz edilememektedir. Katılım sigortacılığı ticari bir işletme olmadığı gibi sigorta sözleşmesi de mal bedelli bir akit değildir. Katılımcıların ödedikleri primler de bir borç olarak ödenmemektedir. Zira borcun gelecek bir tarihte geri ödenmesi şart koşulmaktadır. Katılım sigortası sözleşmelerinde ise ödenen primlerin gelecek tarihte geri ödenmesi şart koşulmamaktadır. Sigorta sözleşmesi gereği ödenen primler yardımlaşma amacıyla yapılan bir teberrû akdi olarak görülmektedir. Teberrû akitlerinde ise faiz gerçekleşmeyeceğinden (Baberti, tsz:IX/44) katılım sigortacılığında faizden bahsedilememektedir (Dalgın, 2003:627-628).

2.4. Katılım Sigortacılığı Sisteminin Temel İlkeleri

Katılım sigortacılığının temelinde *kâr/zarar paylaşımı, ortak garanti ve bağış* gibi bazı prensiplere yer verilmektedir. Katılım sigortacılığında, katılımcılardan tazminat ve birikim ödemeleri ile yasal yükümlülükler için katkı primi toplanmakta ve katılımcıların katkılarından oluşan bu risk fonu ile tekâfül sistemine dahil olanlardan tahsil edilen fon, katılım sigortacısı tarafından İslami usullere uygun yatırım araçlarında değerlendirilmektedir. Söz konusu fonlardan elde edilen kâr/zarar şirket ile katılımcılar arasında yapılan anlaşmaya göre önceden belirlenen oranlar dahilinde paylaşılmaktadır. Katılımcıların risk fonuna yaptıkları katkı bir tür bağış olarak kabul edilmekte, böylelikle sigorta sözleşmelerindeki belirsizlik unsuru aşılmaya çalışılmaktadır. Katılımcılar karşılıklı olarak birbirlerine, karşılaşılabilecekleri finansal risklere karşı ortak garanti sağlamaktadırlar. Katılım sigortacılığında sistemin mutlaka İslami prensiplere uygun olarak işletilmesi ve toplanan fonun faiz içermeyen yatırım enstrümanlarında değerlendirilmesi de şarttır (Demirci, 2019:29).

Tekâfül sistemi, İslami finansın temel ilkeleri çerçevesinde faiz ve garar gibi yasakları içerisinde barındırmayacak şekilde yapılandırılarak risk paylaşımı ve yardımlaşma temelleri üzerinde kurulmaktadır. Bu bağlamda tekâfül sistemine yön veren dört temel ilke bulunmaktadır.

1-Müşterek risk paylaşımı: Tekâfül sisteminin temel dayanağı müşterek risk paylaşımıdır. Tekâfül katılımcıları bir havuza parasal katkıda bulunmakta ve paylaştıkları riskin gerçekleşmesi durumunda havuzdan yardım almaktadır. Geleneksel sigortacılıkta risk bir taraftan diğer tarafa yani sigorta şirketine prim ödenerek riskin bütünüyle üstlenilmesi istenmektedir. Tekâfülde ise risk üyeler arasında paylaşılmaktadır (Yanpar, 2015:258).

2-Karşılıklı sorumluluk: Tekâfülde temel amaç kâr elde etmek değildir. Tekâfül üyeler arasında karşılıklı yardımlaşma esasına ve bunun getirdiği karşılıklı sorumluluğa dayanmaktadır. Her tekâfül üyesi diğer tüm üyelerin risklerini paylaşmakta ve sorumluluğunu üstlenmektedir (Yanpar, 2015:259).

3-Karşılıklı koruma: Tekâfülde her üye karşılaşacakları zarar ve kayıplara karşı birbirlerini karşılıklı olarak korurlar (Yanpar, 2015:259).

4-Üyeler arasında dayanışma: Tekâfüle katılan her üye katıldıkları grubun parçası olmaktadır. Grubun bir araya gelmesindeki temel ilke üyelerin birbirleri ile dayanışma içinde olmasıdır (Yanpar, 2015:259).

Bu ilkelere göre tekâfül sistemindeki esas amacın kâr elde etmek değil dayanışma olduğu görülmektedir. Bu sebeple zarar yardımlaşma ve dayanışma anlayışı içerisinde tüm grup üyeleri arasında birlikte üstlenmektedirler. Böylece katılımcılar müştereken bir koruma sistemi içerisinde yer almaktadırlar. Ayrıca katılım sigortacılığında risk yönetimi anlamında belirsizlik ve spekülasyonlara yer verilmemekte ve fon yönetimi bakımından da faiz yasağı belirleyici rol oynamaktadır (Demirci, 30).

Ayrıca katılım sigortacılığının, şirketin tüzüğünde açıkça yazılması gereken aşağıdaki esas ve prensiplere dayanması gerekmektedir: (AAOIFI, 2018:667-668).

a) Katılımcılar bağış yükümlülüğünün üstlenmelidir. Sigortalı, katkı payı ve bunun gelirlerini, tazminatların ödenmesi amacıyla sigorta fonuna bağışlar. Sigortalı, yürürlükteki tüzüğe göre ödeme gücüne düşülmesi durumunda bu açığı kapatmayı da yüklenir.

b) Katkı primlerinin toplandığı fon bir sigorta şirketi tarafından mudarebe, vekalet, karma veya vakıf modellerinden biriyle yönetilmelidir. Şirketin birbirinden ayrı iki hesaba sahip olmalıdır. Bunlardan biri hak ve sorumlulukları açısından bizzat şirkete,

diğeri ise sigorta fonuna ait olmalıdır. Şirket, sigorta hesabını yönetmek bakımından vekil, sigorta fonu varlıklarını yatırımlarda değerlendirmek açısından ise mudârib (işletmeci) ya da yatırım vekili sıfatını taşımaktadır.

c) Sigorta fonu varlıkları ile bunların işletilmesinden elde edilen gelirler sigorta hesabına yatırılır ve fonun karşılaması gereken yükümlülükler de buradan harcanır.

d) Sigorta ile ilgili ödeneklerin ve sigorta primlerinden artan toplam bakiye tutarın şirketin tasfiyesi sırasında tümüyle hayır hizmetlerine sarf edilmesi gerekir.

e) Sigortalıların yönetim kurulunda temsil edilmeleri gibi bir yolla sigorta işlemlerinin yönetimine ortak olma öncelikleri vardır. Uygun hukuki bir yapı oluşturularak haklarının kontrol altında idaresi ve menfaatlerinin korunması için bu önemlidir.

f) Şirket bütün faaliyet ve yatırımlarında fikhî ilke ve hükümlere bağlı kalmalıdır. Özellikle fikhen haram kılınmış varlıkları ya da haram amaçlar barındıran şeyleri sigortalamamalıdır.

g) Fetvaları şirket açısından bağlayıcı olacak bir Denetim Kurulu oluşturulmalıdır. Yine şirket içinde fikhî denetleme ve inceleme birimi bulundurulmalıdır.

2.5. Katılım Sigortacılığı Uygulama Modelleri ve İşleyişi

Katılım sigortacılığında tüm katılımcıların bir araya gelerek fonu yönetmeleri mümkün olmadığından katılımcıları vekaleten risk fonunun yönetilmesi için bir şirketin bulunması gerekmektedir. Bu şirket 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu'nun 3. maddesine göre anonim şirket veya kooperatif şirket olarak kurulması gerekmektedir. Katılım fonunu yöneten bu şirketlerin görevi de Katılım Sigortacılığı Yönetmeliğinin 4. maddesine göre şöyle tanımlanmaktadır: "*Risk fonunun katılımcılara karşı yükümlülüklerini uygun şekilde yerine getirmesi ve risk fonunun devamının sağlanmasını teminen, risk fonunun yöneticisi olan şirket, katılım sigortacılığı alanında sunduğu her bir ürünün herhangi bir dönemde risk fonunun borç ihtiyacı duymadan her bir riske yönelik olarak doğru fiyatlandırılmasını sağlamakla yükümlüdür. Şirket, vekâlet, mudarebe, vekâlet/mudarebe karması (hibrit) model veya danışma komitesinin onaylayacağı başka bir model çerçevesinde faaliyette bulunabilir.*" Buna göre katılım sigortacılığı sistemi vekalet, mudârebe ya da hibrit adı verilen yatırım vekâleti yoluyla işletilebilmektedir.

Katılım sigortacılığının işleyişi noktasında faiz şüphesi gibi bir hususun bulunmaması için yönetmeliğin 6. maddesi katılımcıların katkılarından oluşan risk fonu ile sermayedarlarının fonun ayrı yönetilmesini öngörmüştür. Benzer şekilde katılım sigortacılığı faaliyetinde bulunacak kooperatif şirketleri de, üyeleri dışındakilere sigortacılık hizmeti sunmaları durumunda, katılımcıların katkılarından oluşan risk fonu ile kooperatif üyelerinin hesaplarını ayrı yönetmekle yükümlü kılınmıştır. Aynı şekilde yönetmeliğin 8. maddesi de katılım sigortacılığı faaliyetinde

bulunan şirketlerin yaptıkları faaliyetlerin İslami esaslara, katılım sigortacılığı ile katılım finans ilkelerine uygunluğunun sağlanması ve takibi maksadıyla, organizasyon yapısı içerisinde şirket bünyesinde yönetim kuruluna bağlı olarak danışma komitesi oluşturması ya da bahse konu faaliyetin şirket yönetim kuruluna raporlama yapma şartıyla dışarıdan hizmet alımı ile gerçekleştirilmesi hüküm altına alınmıştır (Demirci, 2019:34).

Katılım sigortacılığının işletilmesi sürecinde üç sözleşme ilişkisi bulunmaktadır. Öncelikle katılım sigortası katılımcıları yani sermayedarlar arasında müşâreke (sermaye ortaklığı) ilişkisi bulunmaktadır. İkinci olarak şirket yönetimi açısından vekalet ilişkisi, fonun işletimi açısından ise mudârebe ya da yatırım vekâleti ilişkisi bulunmaktadır. Üçüncü olarak da sigortalılar ile sigorta fonu arasında bağış yükümlülüğü ilişkisi, fon ile sigortadan zararını karşılatan sigortalı arasında ise fonun tüzük ve belgelere uygun olarak zararı ödeme yükümlülüğü ilişkisi bulunmaktadır (AAOIFI, 2018:667).

Tekâfûl sisteminin işleyişi konusunda ülkeden ülkeye farklılıklara rastlanabileceği gibi şirketten şirkete de farklılaşmayı görmek mümkündür. Ancak uygulamalarda farklılık olsa da sistemin işleyişi üzerinde ittifak edilen yegane konu tekâfûl sistemine dâhil edilen fonların İslami hassasiyetler dolayısıyla faizden korunması meselesidir. Tür olarak bir yardımlaşma ve dayanışma sigortası olduğu için tekâfûlün işleyişinde öne çıkan bir diğer konu ise riski müşterilerin paylaşması ve kâr/zararın da müşteriler arasında paylaşılmasıdır.

Tekâfûl sisteminin uygulamasında ülkelerin ve bölgelerin yerel ihtiyaçlarına göre sisteme farklı teşvik edici özellikler entegre edilebilmektedir. Bu da modelin zamanla kendi içerisinde çeşitlenmesine yol açmaktadır. Katılım Sigortacılığı Yönetmeliğinde üç modelden bahsedilmekle birlikte günümüz uygulamalarında beş ayrı modelden söz edilebilmektedir. Bunlar, mudarebe modeli, vekâlet modeli, hibrit model, vekâlet-vakıf modeli ve kooperatif modelidir (Yazıcı, 2015:46; Demirci, 2019:31).

a) Mudarebe Modeli: İslam hukukunda *mudarebe* emek ve sermaye ortaklığı olarak bilinmektedir. Bu ortaklık modelinde emek sahibi belli oranda kâra ortak olup zararda ortaklığı bulunmamaktadır. Sermaye sahibi ise hem kâra hem de zarara ortaktır. Mudarebe modelinde katılımcılar fonun sahibi konumunda iken; şirket, fonun yönetiminden sorumlu girişimci rolündedir. Masraflar katılımcılardan toplanan fondan düşüldükten sonra kalan miktar yatırıma yönlendirilmektedir. Fonun fazla vermesi durumunda bu fazlalık, sözleşmede belirlenen oranlar doğrultusunda paylaşılmaktadır. Fonun açık vermesi halindeyse işletici şirket herhangi bir kazanç elde edemezken; şirket hissedarlarının, fonun kâra geçtikten sonra poliçe sahiplerinin geri ödemesi koşuluyla, fonda meydana gelen açığı kapatmak için fona faizsiz borç sağlama yükümlülüğü bulunmaktadır (Yanpar, 2015:262).

b) Vekâlet Modeli: Bu model günümüzde yaygın olarak kullanılan bir uygulamadır. Bu modelde tekâfül şirketi operasyonel bir acente olarak faaliyet göstermektedir. Bu model yatırım ortaklığına benzemektedir ancak şirket, fonları değerlendirmeye başlamadan önce birikimlerin bir kısmını kendine bir ücret olarak almaktadır. Bu ücrete vekâlet ücreti adı verilmektedir. Bu modelde acente doğrudan bir vekâlet ücreti almakta ve bu hizmet bedelinin karşılığında faaliyeti yürütmektedir. Bu ücretlendirme dolayısıyla bu modeli hukuk sistemlerinde var olan vekâlet sözleşmesine dayalı iş yapma akdi olarak kabul edilmektedir. Bu uygulamada şirket bir vekâlet ücreti ile topladığı fonları değerlendirmektedir. Belirlenen risklere ilişkin bir zarar ortaya çıkarsa kendisi zarara katılmayıp bu zarar vekâlet ettiği fonlardan karşılanmakta yani sermayedarlara ait olmaktadır. Vekâlet-acente modeli, mudarebe modeline göre fonları toplayan tarafın daha avantajlı olduğu bir modeldir. Bu modelde fon toplayan şirket daha baştan toplanan fonların belli bir oranını vekalet ücreti olarak kesmekte ve kalan fonları da değerlendirmektedir. Fonlardan bir kâr elde edilirse şirket ve ortaklar arasında paylaşılır (Yazıcı, 2015:49; Yanpar, 2015:265).

c) Karma Model (Hibrid Model): Hibrid model, vekâlet modeli ile mudarebe modelinin karması bir modeldir. Katılımcılarla şirket arasında vekâlet sözleşmesinin yanı sıra, mudarebe sözleşmesinin de yapıldığı, operatörün risk yüklenimi işleri için vekalet ücreti, fonların yatırıma yönlendirilip fazla vermesi durumunda ise kâr paylaşım ücreti alması esasına dayanan bir modeldir. İki modelin güçlü yanlarını birleştiren bir model olduğu için sistemdeki üst malî kuruluşlarca tavsiye edilmektedir (Yazıcı, 2015:51; Demirci, 2019:31)

d) Vekâlet-Vakıf Modeli: Vekâlet vakıf modelinde tekâfül şirketi önce bir vakıf kurmakta ve vakıf kendisi bir başlangıç yatırımı yapmakta açtığı hesaba katılımcılardan topladığı fonları da eklemektedir. Şirket sabit bir işletim ücreti almaktadır. Bu modelde öncelikle vakıf ortaya bir sermaye koymakta daha sonra da katılımcılar kendi birikimlerini bu sermayeye eklemektedir. Vakıf bu faaliyette bir miktar işletme masrafı düşmekte geri kalan kârı katılımcılarla paylaşmaktadır. Bu model, yukarıda bahsedilen vekâlet modeline göre katılımcıyı daha fazla öne çıkaran bir model olarak dikkat çekmektedir. Çünkü sistemi işleten şirket, toplanan paralardan kendi komisyonunu alıp kalan parayı işlememekte, önce bir vakıf kurup ilk sermayeyi bizzat kendisi sağlamaktadır. Faaliyetler bu vakıf üzerinden hayırseverlik temelinde yürütülürken katılımcılardan bağış (teberru) ve katılım payı toplanmaktadır. Bu modelde vakfi kuran şirketin kendisi de havuzdaki paranın karşı karşıya olduğu yatırım risklerine katılmaktadır (Yanpar, 2015:267).

e) Kooperatif Modeli: Bu modelde şirketler kooperatif olarak yapılanmaktadır. Toplanan katkı payları ve katılımcıların riskleri doğrudan kooperatif sigorta şirketlerine aktarılmakta ve fonun mülkiyeti kooperatife ait olmaktadır. Kooperatif şirketler uygulamada ise vekalet ve karma modeli tercih etmektedirler (Demirci, 2019:32).

2.6. Katılım Sigortacılığının Özellikleri

Katılım sigortacılığı yardımlaşma ve ortak risk paylaşımı esası üzerine kurulan bir sözleşme olması nedeniyle Katılım Sigortacılığı Yönetmeliğinin 3. maddesinin (d) fıkrası fon katılımcısını, “Risk fonuna, kendi riskinin ve diğer katılımcıların risklerinin ortak risk paylaşımı ve dayanışma esasları çerçevesinde teminat altına alınması maksadıyla katkı primi ödeyen kişi” şeklinde tanımlayarak (e) fıkrası doğrultusunda da “katılımcıların risk fonu yararına ve ortak risk paylaşımı ve dayanışma esasları doğrultusunda riskin karşılanması için” katkı primi ödenmesini gerekli görmektedir. Ayrıca sistemin dayanışma ve risk paylaşım amacına uygun yürütülmesini temin için de yönetmeliğin 3. maddesinin (c) fıkrasına göre “Katılım sigortacılığı sisteminin işleyişinin katılım finans sistemi prensipleri ile ortak risk paylaşımı ve dayanışma esaslarına uygunluğunu takip eden” bir danışma komitesinin kurulması istenmektedir. Katılım sigortacılığı sisteminde “sigorta sözleşmelerinin hazırlanması, katkı primlerinin toplanması, tazminatların ödenmesi ve sigortayla ilgili diğer teknik ve yasal işlemlerin yapılması” gibi yükümlülükler de katılımcıların vekili olarak görev yapacak bir sigorta şirketi tarafından yerine getirilmektedir.

Katılım sigortacılığında muhtemel risklere karşı yardımlaşma amacıyla değişik fertler birleşerek, içlerinden zarara maruz kalan katılımcıların zararının tazmin edilmesi için bir sözleşme yaparak prim ödemektedirler. Bu sistemde toplanan paralar yardımlaşma sandığı olarak adlandırılan prim havuzunda birikir ve üye olan kişilerden (poliçe sahipleri) riskli durumda olanların zararları bu havuzdan tazmin edilir. Katılım sigortacılığında sigortacı, sermayedarlardan ve yaptığı işlemlerden kazandığı ücretten oluşan fon ile katılımcılara ait risk fonunu iki farklı hesapta ayrı ayrı yürütmek zorundadır. Sermayedarlarından temin ettiği fon ile katılımcıların sigortacılık faaliyeti dolayısıyla ödemiş oldukları sabit ücretler, şirketin kârını oluşturmaktadır. Risk fonundan, meydana gelen hasarlar ve diğer masraflar sigortalılar adına şirketçe karşılanmakta, fonun fazla vermesi durumunda ise bu fazlalık katılımcılara hisseleri oranında ödenmektedir. Risk fonuna yapılan her türlü katkı ve fondan yapılan tüm tazminat ödemeleri bir tür bağış olarak kabul görmektedir. Fonun açık vermesi durumunda, ilk elden katılımcılara gitmek yerine işletici şirket, daha sonra şirket kâr elde edince katılımcılardan tahsil edilmek şartıyla, fona faizsiz borç sağlayarak oluşan likidite problemini çözmek ve risk fonunun açığını geçici olarak kapatmakla mükellef kılınmıştır (Demirci, 2019:30).

Katılım sigortasında, yardımlaşma sigortalarının yöneticileri vekil konumundadır. Sistemde asıl olan üyelerdir. Yardımlaşma sigortalarında üyelerin girdiği maddi yükümlülük belli değildir. Çünkü prensip olarak doğacak zarar üyeler arasında paylaşılır. Tekâful sisteminin özünde İslami kaygılar olduğu için toplanan fonlar İslami kurallara uygun yatırım araçlarında değerlendirilir. Tekâful sisteminin en önemli özelliklerinden birisi sigortayı yapan şirketin ortada bir hasar olmasa bile İslami kurallara göre işlettiği primlerden bir kâr elde etmesi durumunda

bu kârdan üyelerine pay vermesidir. Tekâfûl sisteminde her bir üye diğer üyelerin karşılaşacağı adı konmuş bir zararın kefilidir. Bu şekilde ortaya müşterek bir kefalet çıkmakta ve bir üyenin malı zarar görürse bütün üyeler o zararı ortaklaşa karşılamaktadırlar. Tekafulde, kefalet asli bir unsur olup, kefiller ortaya çıkan zararın tamamını mal sahibi ile birlikte öder. Bunun yanında bu yapılan kefalet akdinde beklenen bir karşılık yoktur. Oysaki sigorta akdinde sigortalı bir karşılık beklentisi içindedir (Dalgın, 2003:623).

Tekâfûl sigortasında üyelerin ödeyeceği primler sabit değildir. Esasında bu sigortadaki temel yükümlülük prim değil olası zararın tazminidir. Bu bakımdan peşinen prim ödemek olmazsa olmaz değildir. Ancak tedbir açısından belirli bir prim düzeni oluşturulabilmektedir. Üyelerin gerçek prim yükümlülüğü dönem*in* başında değil dönemin sonunda hesaplanır. Bu özel ticari sigortalarla aradaki önemli farklardan birisidir. Ayrıca dönem sonunda tazminatlar ödendikten sonra kalan kısım üyelere geri ödenmektedir. Ancak bu fazlalık ihtiyat yedeği olarak saklanabilir veya hayır işlerinde de kullanılabilir (Izhar Ahmad, 2010:3).

Tekaful sigortasında müşteriden toplanan fonlar, tekaful fonuna aktarılır ve fonların mülkiyeti müşterinindir. Şirket, kâra ortaktır. Sigortada ise kâr şirkete aittir, müşterinin kârdan pay talep etme durumu yoktur.

2.7. Katılım Sigortacılığının Konvansiyonel Sigortacılıktan Farkı

Tekâfûl sistemine dayanan sigorta helal sayılırken konvansiyonel sigortanın haram sayılması yukarıdakilere ilave olarak aralarındaki şu temel farklardan kaynaklanmaktadır (AAOIFI, 2018:678-679).

a) Konvansiyonel sigorta mali bedelli bir sözleşme olup bizzat sigortadan kazanç sağlamayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla kendisine garar içeren mali bedelli akit hükümleri uygulanır ve bu sebeple konvansiyonel sigortanın caizliği tartışmalıdır. Hâlbuki katılım sigortacılığı yardımlaşmaya dayalı bir sözleşme olduğu için içerisinde garar ve faiz barındırmamaktadır.

b) Katılım sigortacılığında şirket sigorta hesabına işlem yapan vekil konumunda iken konvansiyonel sigortada şirket kendi nâmına sözleşme yapan asıl taraflardan biridir.

c) Konvansiyonel sigortada şirket, sigorta bedelini ödeme yükümlülüğü karşılığında sigorta primlerini mülkiyetine alırken katılım sigortacılığında şirket katkı paylarını (sigorta primlerini) mülkiyetine almaz. Zira katkı payları sigorta fonunun mülkiyetindedir.

d) Sigorta masrafları ve tazminatlar çıktıktan sonra sigorta primlerinden arta kalan tutar ve gelirleri sigortalıların sayılır ve bu tutar sigortalılara dağıtılır. Hâlbuki konvansiyonel sigortada böyle bir uygulama asla tasavvur edilemez. Zira primler sözleşme ve tesellüm (kabz) yoluyla şirketin mülkiyetine geçmiştir. Hatta

konvansiyonel sigortada bunlar gelir ve kâr sayılmaktadır.

e) Katılım sigortacılığında sigorta primlerinin işletilmesinden elde edilen gelirler, mudârebe ortaklığı dolayısıyla sigorta şirketine tahsis edilen kâr payı kesildikten sonra sigortalıların sayılırken, konvansiyonel sigortada şirkete kalmaktadır.

f) Katılım sigortacılığında toplum fertleri arasında yardımlaşmayı hedefleyip sigorta işinden kâr sağlamayı amaçlamazken, konvansiyonel sigortada bizzat sigorta işleminden kâr elde edilmeye çalışılmaktadır.

g) Katılım sigortacılığında şirketin kârı kendi sermayesinin işletilmesine ve mudârib sıfatıyla mudârebe sermayesinin işletiminden doğan kârdaki payına dayanır. Sigorta fonu mudârebe sözleşmesinde sermayedâr tarafını temsil etmektedir.

h) Her ne kadar ayrı kişilermiş gibi değerlendirilseler de katılım sigortacılığında katılımcılar hem sigortalı olan taraf hem de sigortacı olan taraftır. Yani sigortalı ve sigortacı aslında aynıdır. Konvansiyonel sigortada ise bunlar birbirinden tamamen farklıdır.

i) Katılım sigortacılığında şirketin fıkıh kurallarına ve Denetim Kurulunun verdiği kararlara uyma zorunluluğu vardır. Konvansiyonel sigortada ise fıkıha uyma sorumluluğu yoktur.

j) Katılım sigortacılığında sigorta fonundan ayrılan ve şirketin tasfiyesine kadar mevcut olan tahsisatlar/ihtiyat fonları hayır hizmetlerine sarf edilir; ortaklara verilmez. Konvansiyonel sigortada ise bu tutar sigorta şirketi sahiplerine dağıtılmaktadır.

3. SONUÇ

Konvansiyonel sigortacılığa alternatif olarak 1970'li yıllardan itibaren İslam ülkelerinde görülmeye başlanan tekâfül sigortası ülkemizde 20.09.2017 tarih ve 30186 sayılı Resmi Gazete yayınlanan "Katılım Sigortacılığı Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik" ile katılım sigortacılığı adıyla yürürlüğe girmiştir. Katılım sigortacılığı diğer İslam ülkelerinde son yıllarda gelişim gösterirken ülkemizde hukuki altyapısı yakın zamanda oluşturulduğundan henüz çok tanınmamaktadır. Ancak gelecekte ülkemizde de gelişeceği varsayılmaktadır.

Katılım sigortacılığı katılımcılarından toplanan fonların İslam'a uygun usullere göre değerlendirildiği bir sistemdir. Aynı zamanda katılım sözleşmesi de mali bedelli bir akit olmayıp esasen yardımlaşma içerikli ve kendine özgü bir teberrû akittir. Yardımlaşma ve teberrû içerikli bir sözleşme olması nedeniyle katılım sigortacılığında garar ve faiz gibi akdi geçersiz kılan hususiyetler bulunmamaktadır. Bu sebeple çağdaş İslam hukukçularından bu sigortanın caiz olmadığı yönünde herhangi bir açıklama duyulmamıştır.

Katılım sigortacılığında katılımcılar muhtemel riskler için birbirlerinin zararlarını tazmin etme taahhüdünde bulunmakta ve zararın tazmini için prim ödemektedirler. Ancak bu işlemler mudarebe, vekalet, karma (hibrid) veya vakıf modeli gibi usullerle yönetilen bir şirket eliyle gerçekleştirilmektedir. Ancak bu şirket katılım sigortasında katılımcıların vekili konumundadır. Ödenen primler sabit ve net değildir. Zira ortaya çıkacak muhtemel riskin maliyeti henüz bilinmemektedir veya belki de risk ortaya çıkmayabilecektir. Bu sebeple riskin ortaya çıkması durumunda zararın tazmin edilebilmesi için baştan prim alınmakta fakat asıl ödeme miktarı yılsonunda risklerin maliyetine göre belirlenmektedir. Riskin maliyeti ödenen primlerden fazla ise ek ödeme alınmakta, primler risk maliyetinden fazla ise fazla olan miktar ya ileriki yıla rezerv olarak aktarılmakta veya katılımcılara dağıtılmaktadır.

KAYNAKÇA

- AAOIFI (2018), **Faizsiz Finans Standartları**, Tercüme: İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi, TKBB Yayınları, İstanbul, 666.
- Aktan, Hamza (1989), **Âkile**, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul.
- Aydın, M. Akif (1999), **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Babertî, Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud (tsz), **el-İnâye Şerhu'l-Hidâye**, Daru'l-Fikir, Beyrut.
- Beşer, Faruk (1997), **“İslam Şeriatı Açısından Sigorta”**, I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Kombad Yayınları, Konya.
- Beşer, Faruk (1987), **İslamda Sosyal Güvenlik**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1985), **Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Basımevi, İstanbul.
- Cevherî, İsmail b. Hammad (1987), **Es-Sihah Tâc'ul-Lüga ve Sihâhu'l-Arabiyye**, Dâru'l-İlim, Beyrut.
- Çağatay, Neşet (1993), **Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslâm Tarihi**, TTKY, Ankara.
- Dağcı, Şamil (1999), **İslâm Ceza Hukuku'nda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller**, Ankara.
- Dalgın, Nihat (1994), **“İslam Hukukuna Göre Sigorta”**, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Dalgın, Nihat (1995), **“Sigortanın Meşrûiyeti, İslami Sosyal Bilimler Dergisi”**, Cilt:3 Sayı:3, Güz.
- Dalgın, Nihat (2003), **“İslam Hukuku Açısından Karşılıklı Sigortalar”**, İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt:16, Sayı:4.
- Demir, Fahri (2002), **“Sigorta (Âkile Müessesesi ve Süftece Muamelesi Işığında Bir Tedkik)”**, AÜİFD.
- Demirci, Serdar (2019), **“Sigortacılıkta Yeni Bir Yaklaşım: Katılım Sigortacılığı”**, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:10, Sayı:1.
- Döndüren, Hamdi (1993), **Delilleriyle Ticâret ve İktisat İlmihali**, Erkam Yayınları, İstanbul.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî es-Sicistânî (1981), **Süneni Ebî Dâvûd**, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Hacak, Hasan (2006/1), **“İslam Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi”**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:30.
- Hamidullah, Muhammed (1980), **İslâm Peygamberi**, (Çev: Salih Tuğ), İstanbul.
- Hamidullah, Muhammed (1976), **İslâm'a Giriş**, İrfan Yayınları, İstanbul.
- <https://kurul.diyaret.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/3656/sigorta> (Erişim Tarihi: 21/04/2019)
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin (1992), **Reddül Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr**, Daru'l-Fikir, Beyrut.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem (1990), **Lisânü'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrut.
- Kahveci, Nuri (2015), **Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul.
- Kallek, Cengiz (2010), **“Süftece, TDV İslam Ansiklopedisi”**, TDV Yayınları, İstanbul.

- Karaman, Hayrettin (2014), **Mukayeseli İslam Hukuku**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (1986), **El-Bedâiü's-Sanâî' fi Tertîbi's-Şerâi'**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Katılım Sigortacılığı Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete
Tarihi: 20/09/2017, Sayı:30186.
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/09/20170920-7.htm> (Erişim Tarihi: 23/04/2019).
- Merğinanî, Ali b. Ebu Bekir (tsz), **El-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî**, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd (1937), **El-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr**, Matbaatü'l-Halebî, Kahire.
- Meydânî, Abdülğânî b. Talib b. Hemmâde b. İbrahim (tsz), **El-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb**, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc (1981), **Sahîhi Müslim**, Çağrı Yayınevi, İstanbul.
- Milliman Research Report ve Global Islamic Finance Report 2017, Islamic Financial Policy: The Dynamics of Takaful Market, Growth Beyond 2017.
<http://www.milliman.com/uploadedFiles/insight/2017/Takaful-2017-full-report.pdf> (Erişim Tarihi: 30/05/2019).
- Izhar Ahmad, Mohd- Tariq Masood- Mohd Saeed (1989), **"Problems and Prospects of Islamic Banking: A Case Study of Takaful"**, Munich Personal RePEc Archive, 2010, <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/22232/>(Erişim Tarihi: 30/05/2019).
- Sağlam, Hadi (10-12 Aralık 2010), **"İslam Hukukçularının Sigortaya Bakışları ve Sigorta Sözleşmelerinin Değerlendirilmesi"**, Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-III, Afyonkarahisar.
- Sağlam, Hadi (Temmuz-Ağustos 2012), **"Sigortanın Sosyal ve Özel Sigortalar Şeklindeki Taksiminden Hareketle Ticari ve Yardımlaşma Sigortalarının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi"**, Akademik Bakış Dergisi, Sayı:31.
- Sağlam, Hadi (2011), **"İslam Hukuk Tarihindeki Âkile Bugünün Sigortası mıdır?"**, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- Serahsî, Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (1993), **El-Mebsût, Daru'l-Ma'rife**, Beyrut.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre s-Sülemî (1981), **Sünenü't-Tirmizî**, Çağrı Yayınevi, İstanbul.
- Yazıcı, Servet (2015), **"Tekâfül Sigortacılığında Ürün Geliştirme"**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Yılmaz, Ahmet (1997), **"İslam Hukuku Açısından Sigorta"**, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Şanlıurfa.
- Fazlı, Yusuf Muhammed (1997), **"Tekâfül İşletmesinin Kavramı ve İşleyişi Hakkında Kısa Tanıtma"**, I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Kombad Yayınları, Konya.
- Yanpar, Atila (2011), **İslami Finans**, Scala Yayıncılık, İstanbul.
- Zerka, M. Ahmet (2011), **İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta**, Çeviren: Hayrettin Karaman, İz Yayıncılık, İstanbul.

KAZAKİSTAN VE KIRGIZİSTAN SİYASAL SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Osman AĞIR

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler Bölümü, osmanagir@hotmail.com,
ORCID: 0000-0002-1087-0478

Melek SAYIN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, meleksayin.ms@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-4484-7193

Öz

Kazakistan ve Kırgızistan benzer tarihsel süreçleri yaşamış komşu iki ülke olup kültürel benzerliklere sahiptirler. SSCB döneminde birlik içerisinde birer cumhuriyet olan iki ülke benzer siyasi kurumlara sahip olmuşlardır. SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan iki ülkenin birçok ortak özelliğe sahip olmalarına karşın, siyasal sistemleri farklı şekilde gelişim göstermiştir. Bu farklılığın temel nedenleri arasında Kazakistan'da güçlü bir lider olarak Nazarbayev'in varlığı, iki ülke arasındaki ekonomik gelişmişlik farklılığı, ülkelerin stratejik önemi gibi nedenler sayılabilir. Buradan yola çıkılarak hazırlanan bu çalışmanın temel amacı Kazakistan ve Kırgızistan siyasal sistemleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları açıklamaktır. Çalışmada tarihsel ve betimsel araştırma yöntemleri kullanılmış olup araştırmacıların iki ülkedeki gözlemlerinden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Siyasal Sistem, Siyasal Sistemlerinin Karşılaştırılması, Kazakistan, Kırgızistan.

A COMPARISON OF POLITICAL SYSTEMS OF KAZAKHSTAN AND KYRGYZSTAN

Abstract

Kazakhstan and Kyrgyzstan are two neighboring countries with similar historical processes and have cultural similarities. During the USSR period, the two countries were united under the same regime (socialism) and had similar institutions. While the two countries, which gained independence by the dissolution of the USSR, had many common features, their political systems developed differently. The main reasons forth is difference are the existence of Nazarbaev as a strong leader in

Kazakhstan, the economic development difference between the two countries, the strategic importance of the countries. The main purpose of this study is to explain the similarities and differences between the political systems of Kazakhstan and Kyrgyzstan. Historical and descriptive research methods were used in the study and the observations of there searchers in both countries were used.

Keywords: Political System, Comparison of Political Systems, Kazakhstan, Kyrgyzstan.

1. GİRİŞ

20. yüzyılın en önemli olaylarından birisi kuşkusuz SSCB'nin dağılmasıdır. 1990'lı yıllar SSCB içerisinde önemli ekonomik ve siyasal sorunları beraberinde getirmiştir. 1990'da SSCB hem çok önemli maddi sorunlarla, hem de Sovyet cumhuriyetlerinde ulusçu ve etnik sorunlarla yüz yüze gelmiştir. SSCB Devlet Başkanı Gorbaçov'un 1985 yılında iktidarı sırasında sorunların çözümü için planlanan Glasnost (açıklık) ve Perestrojka (şeffaflık) politikalarıyla başlayıp 6 yıl boyunca devam eden reformlardan sonra 26 Aralık 1991 tarihinde Sovyetler Birliği fesih kararıyla resmen sona ermiştir. Bu süreç 15 yeni cumhuriyetin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle neticelenmiştir. Bağımsızlık sonrası dönemde hemen hemen Orta Asya'daki bütün ülkeler Sovyet yönetiminden arda kalan sosyal, siyasal ve iktisadi sorunlarına ek olarak, bağımsız bir devlet haline gelmenin pratik güçlüğüyle de karşı karşıya kalmıştır. Komünist sistemin çöküşünün neden olduğu ideolojik boşluğa ek olarak meşru, güvenilir resmi devlet kurumlarını da oluşturma gerekliliği doğmuştur. Bağımsızlığın kazanılmasının ardından Cumhuriyetlerin önem verdikleri yasama organlarının oluşturulması konusu gündeme gelmiştir. Bundan önce her devlet kendi anayasasının inşası süreciyle ilgilenmiş, sonrasında seçimler yapılmıştır. Seçimlerden sonra parlamentolar kurularak devlet mekanizması işletilir hale getirilmiştir. Ancak bu dönemde yapısal sorunlar ortaya çıktığı için çoğu Orta Asya ülkesi çareyi anayasalarını değiştirmekte bulmuşlardır. Buna ek olarak parlamento sistemlerinde de değişimler yaşanmıştır. Ülkeden ülkeye farklılaşan bu değişiklikler temelde devlet başkanlarının yetkilerinin arttırılması ve parlamentoların yetkilerinin azaltılmasıyla sonuçlanmıştır (Özgişi, 2012:84-85).

Sovyetler Birliği'nin çözülme tarihi olan 1991 yılına kadar SSCB'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Orta Asya'da hiçbir uluslararası varlığa sahip olmamıştır. Sovyet ülkelerinin bütünleyici parçaları olan bu bölgeler bundan dolayı Sovyetlerin hüküm sürdüğü toprakların bütünüyle özdeşleşmişlerdi. SSCB'nin çökmesiyle ise bölge uluslararası sahnede görünmeye ve dikkatleri üzerine çekmeye başlamıştır (Djalili ve Kellner, 2009:10). Bölgeye yakından bakıldığında bölge ülkeleri bağımsızlığın ardından başkanlık sistemleriyle gündeme gelmiştir. Orta Asya ülkelerinde kişiselleşen siyasi güçbölgenin ataerkil kültürel yapısıyla da iç içe geçmiştir. Toplumsal kültürde var olan "kuvvetli bir adam eliyle yönetilme" konsepti de, bu ülkelerde başkanlara ve başkanlık sistemine bir bakıma meşruiyet vermektedir. Siyasal partiler ise program partileri olmaktan ziyade tamamen klan ilişkilerinin hüküm sürdüğü kişiselleşmiş sistem partileridir. Bu sebeple partiler, devlet ile içselleşerek devlet başkanlarının hakimiyetinin aracı haline gelmişlerdir. Sınır, teritoryal hakimiyet, ulusal kimlik, heterojen etnik yapı ve devletsellik gibi birçok alanlarda çözülmemiş sorunları olan Orta Asya'daki siyasal seçkinler, ekonomik ve

siyasal liberalleşmeyi devlet bütünlüğüne yönelik bir tehlike olarak görmüşlerdir. Yine Akayev ve Nazarbayev, gibi isimler, Doğu Avrupa'daki gibi muhalefetten değil, direk komünist partisinden gelmişlerdir. Ulus inşasında göreve gelen komünist tabandaki bu liderler, demokratik değerlere itibar etmek yerine, otoriter ve popülist bir anlayışı benimsemişlerdir (Özalp, 2012:482). SSCB'nin çöküşü başlangıçta büyük bir iyimserlikle karşılanmasına rağmen 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinden bölge ülkelerinde beklenenin aksine demokrasiye doğru geniş bir hareket yerine daha otoriter eğilimler göstermişlerdir. SSCB'nin ardından birçok sosyal ekonomik ve kültürel sorunlarla karşı karşıya kalan bölge ülkeleri bölgenin sorunlarını çözmenin tek ve gerçekten doğal yolunu "güçlü yönetim" olarak sunmuşlardır (Melvin, 2004:2). Orta Asya ülkelerinin, güçlü bir yürütmeyi sorunların çözümünün tek yolu olarak görmelerinin altında yatan temel neden 1991-1999 yılları arasında Rusya Federasyonu'ndaki Yeltsin dönemi demokratikleşme çabalarının sonuçlarıdır. Yeltsin'in liberal uygulamaları sonucunda Rusya'nın siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan çok zor günler geçirmesi ve akabinde Putin'in sert önlemleri sonucu başlayan iyileşme eski SSCB ülkeleri tarafından da dikkatle izlenmiştir.

Temel amacı Kazakistan ve Kırgızistan Cumhuriyetleri'nin siyasal sistemlerinin karşılaştırılması olan bu çalışmada, "benzer tarihsel süreçleri yaşamış olan Kazakistan ve Kırgızistan'ın siyasal sistemlerinin hangi nedenlere dayalı olarak farklılaştığı" sorusuna cevap aranmaktadır. Çalışma Kazakistan siyasal sisteminin Kırgızistan'a göre daha otoriter bir özellik göstermesinin temel nedeninin güçlü bir lider olan Nazarbayev faktörü olduğu denencesine dayalı olarak hazırlanmıştır. Tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışmada, mevcut literatürün yanında yazarların iki ülkedeki gözlemlerinden yararlanılmıştır.

2. KAZAKİSTAN'IN SİYASAL SİSTEMİ

"Kazakistan" sözcüğü, Kazak'ların göçebe yaşam tarzını hatırlatan "dolaşmak" anlamına gelen Türkçe sözcük "kaz" ile Farsça "ülkenin yeri" anlamına gelen "-stan", ekinin birleşimiyle oluşmuştur (CIA, 2019). Avrasya bölgesinin merkezinde yer alan Kazakistan'ın sınırlarını kuzeybatı ve kuzeyde Rusya Federasyonu, doğuda Çin Halk Cumhuriyeti, güneyde Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Aral Denizi oluşturmaktadır (İTO, 2011: 55). Kazakistan Cumhuriyeti devlet dili Kazak dili olarak belirlenmiş (Any. m. 7/1) devlet kurumlarında ve yerel öz idare organlarında Rus dili, Kazak dili ile birlikte eşit derecede kullanılmaktadır (Any. m. 7/2). Türk Cumhuriyetleri arasında en geniş yüz ölçümüne (2.717.300 km²) sahiptir. Başkenti Astana'dır. Geniş toprakların büyük kısmı düzlüklerle kaplıdır, bitki örtüsü bozkırdır ve karasal iklim hakimdir. 15. yüzyılda kurulan Kazak Hanlığı daha sonra üç bölüme ayrılmış ve 19. yüzyılda Kazaklar Rus istilasına uğramışlardır. 1920 yılında ise SSCB'ye bağlı özerk bir cumhuriyet olarak kurulmuş ve nihayet 1991 yılında bağımsızlığına kavuşmuştur (Şahin, 1999:139). Kazakistan Avrasya'nın kalbinde, doğu- batı, kuzey- güney geçiş koridorlarının kesiştiği noktada yer almaktadır. Buradan geçen ipek yolu geçmişte stratejik öneme sahip bir ticaret güzergahı olmuştur (Özdemir, 2006:91). Kazakistan hem zengin yer altı kaynaklarına sahip olması hem de topraklarının tarıma elverişli olması bakımından bölge için önemli bir ekonomik güçtür (Karaağaçlı, 2013:621). Rusya ile Çin arasında stratejik bir konumda bulunması, geniş coğrafyası, zengin doğal

kaynakları ve Rusya'nın Bay Konur uzay üssüne ev sahipliği yapıyor olması Kazakistan'ı Orta Asya'nın en önemli ülkesi konumuna taşımaktadır. Kuruluşundan bu yana geçen sürede toplam nüfusu içerisindeki Kazaklar'ın oranı % 50'nin üzerine çıkmıştır. Çok etnisiteli bir nüfusa sahip olan ülkede % 23 civarında Rus etnik kökenliler, Uygurlar, Tatarlar, Almanlar, Ukraynalılar vd. olmak üzere yüzün üzerinde farklı etnisiteye mensup topluluk bir arada yaşamaktadır. Kurucu devlet başkanı Nazarbayev'in yönetimindeki¹ ülke, Orta Asya'nın en güvenli ülkesi olup, farklı etnik kökenliler arasında ciddi bir sorun bu güne kadar yaşanmamıştır.

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Kazakistan Cumhuriyeti başkanlık sistemi ile yönetilmektedir. Kazakistan'da devlet başkanı hakem konumunda bütün erkler üzerinde anayasal bir statüye sahiptir. Başkanlık sistemlerinin en önemli özelliği olan kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsenmesine rağmen Kazakistan'da Cumhurbaşkanı'nın bütün erkleri kontrol altında tutmasını sağlayan anayasal yetileri vardır. Kazakistan'daki başkanlık sisteminin konstrüktif sorunlarına baktığımızda anayasadaki denetim- dengeleme ilkesinin işlevsizliği, Cumhurbaşkanı'nın yasama erki üzerindeki icraatları dikkat çekicidir (Khairmukhanmedov, 2017:1433).

1991-1993 yılları arasında uygulanmaya çalışılan başkanlık sistemi ile parlamenter sistemin bazı özelliklerini kapsayacak idari yönetim ülkedeki siyasi gelişmelerden dolayı yenibir anayasayı gerekli kılmıştır. 30.08.1995 tarihindeki referandum ile yeni Anayasa %89 oranında bir oyla kabul edilmiştir. Yeni anayasa demokratik, laik ve üniter devlet yapısını, güçlü bir başkanlık sistemiyle Başbakanın parlamento onayı ile Cumhurbaşkanı tarafından atanmasını, Millet Meclisi ve Senatodan oluşan çift kanatlı parlamentoyu öngörmektedir. Yine bu anayasada Devletin başının Cumhurbaşkanı olduğu ve kuvvetler ayrılığının benimsendiği kabul edilmiştir (Özbudun ve Köker, 1993:66). 1995 Anayasasının ilk maddesine göre "Kazakistan Cumhuriyeti, en yüksek değerleri birey, onun yaşamı, hak ve özgürlükleri olan, demokratik, laik, hukuki ve sosyal bir devlettir" (Türk Cumhuriyetleri Anayasası, 2012:61).

2.1. Yasama

Demokrasilerde yasama organı demokratik kurumların başında gelmektedir. Yasama organı parlamento ile özdeştir. Parlamento kelimesi "müzakere eden", bir karara varmak için belli konularda konuşan heyet demektir. Demokratik veya antidemokratik bütün devletlerde parlamento bulunmaktadır (Bülbül, 2008:85). Parlamenter rejimlerde yürütme erki yasama erkinden kaynaklanır ve bu sebeple aralarında işbirliği görülür. Başkanlık rejiminde ise yasama ve yürütme erki birbirinin faaliyetlerine doğrudan karışamaz. Fakat bu kurumların oluşumları ve yetkileri her ülkede değişmez bir biçimde aynı değildir. Her sistem uygulanan ülkenin siyasal ve sosyal şartlarından önemli derecede etkilenir. Aynı zamanda bu sistemin tarihsel bir sürecin sonucu olduğu da unutulmamalıdır. Türk devletlerinde başlangıçtan beri

¹Nazarbaev, 1999 yılında istifa etmiş ve, seçimler yapıncaya kadar, yerine geçici Cumhurbaşkanı olarak Senato başkanı TOKAEV'in gelmesini sağlamıştır. Ancak ülkedeki siyasi güç sahibi hala Nazarbaev'dir.

kurultay, meclis, divan gibi adlarla halk otoritesinin halk tarafından kabulüamacıya danışma kuruluşları oluşturulmuştur (Özer, 2002:129).

Kazakistan'da yasama erki Senato ve Millet Meclisten oluşan çift kanatlı bir yapıdadır. Millet Meclisine kıyasla Senato daha üstün yetkilerle donatılmıştır (Alkan, 2011:62). Kazakistan Anayasasının 49 ila 63. maddeleri parlamentonun oluşumu, Senato ve Meclisin yapısını, üyelerini, görev ve yetkilerini ayrıntılı olarak düzenlemektedir.

a. Millet Meclisi

Parlamento'nun alt kanadı olan Meclis 107 milletvekilinden oluşur. Bu milletvekillerinin 98'i parti listelerine göre siyasi partilerden, geriye kalan 9 milletvekili ise Kazakistan Halklar Asamblesi tarafından seçilmektedir. Görev süresi 5 yıldır (DİB, 2019). Senatoya nazaran doğrudan halk tarafından seçiliyor oluşu önemli bir özelliktir. Cumhurbaşkanı tarafından atanan Başbakan ve üst düzey hükümet yetkililerinin görevlendirilmesi parlamentonun sorumluluğundadır. Anayasal değişikliklerle birlikte parlamentonun rolü ve yetkisi giderek kritik bir hal almıştır (Bülbül, 2008:86). Kazakistan Halkları Asamblesi Kazakistan'da yaşayan çeşitli etnik kökenden Kazak vatandaşlarının temsilcilerinden oluşmakta olup yüksek istişari organ olma özelliğine sahiptir. Çok etnisiteli devletler için zaman zaman örnek olarak gösterilmektedir. Asemble aracılığıyla temsilciler kendi halklarının isteklerini doğrudan devlet başkanına iletebilmektedirler.

b. Senato

Senato ikinci meclis niteliğindedir. Üyelerinin seçimleri yöntem bakımından farklı özellik taşımaktadır. 14 Oblast ile Astana ve Almatı şehirlerinden ikiser kişi yerel meclisler tarafından seçilir, geriye kalan 15 üyenin de Cumhurbaşkanı tarafından atandığı toplam 47 senatör vardır. Görev süreleri 6 yıldır (DİB, 2019). Her yerel birimden iki kişinin seçiliyor olması federal devletlerdeki senatoları hatırlatmakla birlikte, 15 üyenin doğrudan cumhurbaşkanı tarafından atanıyor olması bu meclisin demokratik özelliğine gölge düşürmektedir.

2.2. Yürütme

SSCB'nin ardından otoriter rejimlerden demokrasiye geçiş süreci sosyal, ekonomik ve siyasi zorlu süreçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Kazakistan'ın yaşadığı sorunlar da bu bakımdan dikkate değerdir. Kazakistan anayasasının en dikkat çekici özelliği "güçlü yürütme" ilkesinden yola çıkılmasıdır. Ülkenin başkanlık sistemi ile yönetildiği Anayasasının ikinci maddesinde açıkça ifade edilmektedir. Fakat yasama, yürütme ve yargı erklerinin kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığı başkanlık sistemi ile Kazakistan'ın siyasi sistemi arasında farklılıklar göze çarpmaktadır (Özer, 2002:108). Güçler ayrılığının tam olarak işletilememesinde, kurucu devlet başkanı olan ve halkı tarafından çok sevilen Nazarbayev faktörü çok önemlidir. Anayasasının kurucu başkan olarak kendisine yaşadığı müddetçe devlet başkanı olabilme garantisi vermesine karşın 20 Mart 2019'da kendi isteğiyle görevinden ayrılan Nazarbayev, halen yasama, yürütme ve yargı üzerindeki etkinliğini devam ettirmektedir.

a. Cumhurbaşkanı

SSCB'den sonra Türk Cumhuriyetleri farklı biçimlerde kurgulansalar bile siyasal sistemleri Cumhurbaşkanının otoritesi altında yapılandırılmıştır. Bu açıdan Kazakistan Cumhurbaşkanı da çok stratejik bir konumdadır. Devletin ve yürütmenin başıdır, ülkeyi temsil eder, iç ve dış politikayı belirler, bütün devlet organlarının halkın lehine işlemesini sağlar, anayasa ve yasaların uygulanmasının garantörüdür (Alkan, 2011:56), yedi yıl olan görev süresi 2007 değişikliği ile beş yıla indirilmiştir. En fazla iki dönemlik süre için seçilebilmektedir, bu durumun tek istisnası Nazarbayev'dir ve ömür boyu seçilebilme hakkına sahiptir (DİB, 2019). Nazarbayev, Garbaçov ve Yeltsin'den sonra Sovyet hiyerarşisinin önde gelen kişileri arasında gösterilir. Ayrıca SSCB'nin dağılmasınardından ortaya çıkan devletler arasında Kazakistan'ın iktisadi anlamdaki en başarılı devlet olmasının nedeni olarak da yine Nazarbayev gösterilir (Aitken, 2010:13). 26.04.2015 tarihinde gerçekleştirilen son cumhurbaşkanlığı seçimlerinde %97,7 oy oranı ile 2020'ye kadar Cumhurbaşkanlığı yapması planlanan Nazarbayev 2019 yılının başlarında istifasını sunmuştur. Nazarbayev'in kalan görev süresini tamamlamak üzere yetkilerini Senato başkanı Kasım Cömert Tokayev'e devretmiştir (Habertürk, 2019).

b. Hükümet

Devletin yasama ve yargılama dışındaki bütün faaliyetlerinden hükümet sorumludur. Hükümetin görev ve yetkileri Anayasa'nın 64 - 70 maddeleri arasında belirtilmiştir. Kazakistan başkanlık sistemi ile yönetilen üniter bir devlet olduğu için Cumhurbaşkanı hükümetin çalışmalarıyla ilgili gerekli emirleri verir ve o emirlere uyulup uyulmadığını denetler. Devlet başkanının etkisi hükümet üzerinde doğrudan hissedilir. Cumhurbaşkanının görev süresi ile hükümetin görev süresi eş zamanlı olarak devam eder. Cumhurbaşkanı gerekçe göstermeden hükümeti görevden uzaklaştırma yetkisine sahiptir. Hükümet faaliyetlerinden dolayı ilk olarak Cumhurbaşkanına ardından parlamentoya karşı sorumludur (Özer, 2002:129).

Yürütme hem anayasal olarak hem de uygulamada tamamen cumhurbaşkanının sorumluluğundadır. Hükümet yasal olarak, yarı başkanlık sistemlerinde olduğu gibi, aynı zamanda yasama organına karşı da sorumludur; ancak uygulamada sorumluluğu tamamen devlet başkanına karşıdır. Nazarbaev sonrası bu durum değişir mi? Bu günden kestirmek olanaksız; ancak Kazakistan'da Nazarbaev kadar güçlü bir lider olmadığına göre siyasi güç dağılımının az da olsa çeşitlenmesi beklenmelidir.

2.3. Yargı

Ülkenin en yüksek yargı organı Anayasa Konseyi'dir. Üyelerden ikisini Senato, ikisini Millet Meclisi ve ikisini ve konsey başkanını Cumhurbaşkanının seçtiği yedi üyesi vardır. Görev süresi altı yıldır. Eski Cumhurbaşkanları kurulun doğal üyesidir. Toplantılarına Cumhurbaşkanı başkanlık eder. Yüksek Mahkeme Kazakistan'daki diğer üst düzey yargı organıdır. Yüksek Mahkeme bütün mahkemeler tarafından verilen kararların temyiz organıdır. Yüksek Adalet Konseyi'nin önerisi ve Cumhurbaşkanının aday göstermesi ile Yüksek Mahkeme başkanı Senato tarafından atanır (Alkan, 2011:65).

Kazakistan Cumhuriyeti Anayasasında Anayasa Konseyi, Yüksek Yargı Kurulu, Mahkemeler, Yüksek Mahkeme, Hakimlik jüri ve şartları ve savcılık kurumu anayasal kurum olarak düzenlenmiştir. Yüksek Yargı Konseyi'nin tüzel kişiliği yoktur. Üyeleri sekreteri ve başkanı devlet başkanı tarafından atanır. Merkezi yürütme organı olan Adalet Bakanlığı hükümetin bir parçasıdır ve başbakanın önerisi üzerine devlet başkanı tarafından kurulur ve düzenlenir (Erdem ve Hüseyinoğlu, 2018:30). Kazakistan'da anayasanın altıncı ve yedinci bölümünde Anayasa Mahkemesi ile ilgili hükümler detaylı şekilde yer almaktadır. Yargı yetkisinin bağımsız mahkemelerin tekelinde olması, kanunilik, hakim olabilme şartları, kanuni hakim güvencesi, hakimlerin bağımsızlığı, yargıda uyulması gereken adalet ilkeleri, hukuki dinlenilme hakkı, masumiyet karanesi, Hakimlikle bağdaşmayan işler, Yüksek Mahkemenin yapısı, savcılık kurumu, Anayasa Konseyine mahkemenin itiraz yolu ve birçok detay bu bölümlerde düzenlenmiştir (Erdem ve Hüseyinoğlu, 2018:16).

2.4. Kazakistan'da Demokrasi

Demokrasinin temel amacı insanların daha iyi yönetildikleri ve yönetime doğrudan katılarak özgürlüklerinin korunduğu bir sistem oluşturmaktır. Oysa günümüzde demokrasinin bir amaç olmaktan çıkarak bir araç haline gelmesi bazı sistemsel sorunlara yol açmaktadır. 2019 Freedomhouse raporunda 22 puanla özgür olmayan ülke kategorisinde yer alan Kazakistan'da demokrasinin uygulanma alanları aşağıda kısaca açıklanmıştır.

a. Seçim

Kazakistan parlamento seçimlerinde dikkat çeken üç önemli özellik; birincisi istenmeyen adayların seçim sürecine girmesinin yürütme ve yargı tarafından engellenmesi, ikincisi seçimler için belirleyici nitelikteki eyaletlerde denetim yetersizliği, üçüncüsü ise hükümet yanlısı adaylara yardım yapılması ve muhalefete dönük engellenmenin yaygınlığıdır (Alkan, 2011:90). AGİT tarafından yapılan gözlem raporlarında da Kazakistan seçimleri demokratik bulunmamaktadır (Euronews, 2019). Seçimlerin demokratik sayılabilmesi için, seçim öncesi süreçlerde, iktidar dışındaki parti veya adayların da özgür hareket edebilme olanağına sahip olabilmeleri gerekmektedir. Ancak Kazakistan'da muhalefet partisi veya adaylarının özgür hareket edebilme şansları neredeyse yok gibidir.

b. Sivil Tolum Kuruluşları

Bağımsızlığın ardından Kazakistan hem ekonomi alanında serbest piyasa koşullarına uyum sağlamaya çalışmış hem de demokratik adımlar atmaya özen göstermiştir. İç politikada egemenliğini ve bağımsızlığını pekiştirmek uğruna milli kimliğini tanımlayarak çaba gösterirken dış politikada uluslararası topluma entegre olmaya çalışmıştır. Kazakistan'da kapalı toplumdan sivil topluma dönüşümde bağımsızlık alt yapısının pekiştirilmesinde ve dış dünyaya açılmada sivil toplum kuruluşlarının önemli katkısı olmaktadır. Aynı zamanda kendilerine finansman sağlayan ülke ve kuruluşların faydalarını gözetmek durumunda olan sivil toplum kuruluşları (STK) ülke politikasına etki eden önemli bir faktördür. Kazakistan'ın bölgedeki stratejik konumuna ek olarak eski Sovyet ülkeleri arasında Rusya'dan sonra en zengin petrol yataklarına sahip olması birçok ülkenin dikkatini çekmiştir. Bölgede

ekonomik ve siyasi nüfus kurmak için Çin, Rusya ve İran gibi ülkelerle rekabet halinde olan AB Amoco, Chevron, Exxon gibi Amerikan şirketleri ve bu şirketlerin finanse ettikleri sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla bölgeye yerleşme fırsatı bulmuştur. Ülkelerin dış politika öncelikleri doğrultusunda sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini koordine etme amacı olan USAID bağımsızlığının ardından Kazakistan'da da diğer tüm Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi çalışmalara başlamıştır. Kazakistan'daki sivil toplum kuruluşlarının ticari faaliyetlerde bulunmaları sınırlandırıldığı için sağlanan bağışlarla varlığını sürdürmelerinin doğal sonucu olarak hangi kuruluştan maddi destek alıyorsa onların öncelikleri doğrultusunda hareket etmektedirler. Kazakistan'daki sivil toplum kuruluşlarının %70'ine finansman sağlayan USAID'in Kazakistan'da Amerikan ulusal çıkarları doğrultusunda gerçekleştirmeye çalıştığı hedeflere baktığımız zaman otoriter yönetimlerden demokratik yönetimlere dönüşüm, Amerikan menşeli şirketler için uygun yatırım ortamının serbest piyasa ekonomisinin oluşturulmasıyla Kazakistan'ın dünya ticaret sistemine entegrasyonu en öncelikli olanlarıdır (Purtaş, 2006:7-18).

STK'lara Rusya Federasyonu başta olmak üzere eski Sovyet Cumhuriyetlerinin neredeyse tümünde kuşkuyla yaklaşılmaktadır. Soğuk Savaş döneminden kalma Batı'ya karşı olan şüphecilik, Batılı ülkelerin bölge ülkelerini STK'lar aracılığıyla dizayn etmek istediği görüşünün yeni dönemde yaygınlık kazanmasına neden olmuştur. Bu düşüncenin çoğu durumda doğruluk payı bulursa da sivil toplumun gelişmesinin önündeki en büyük engeldir. Bu bakımdan STK kurmak ve yönetmek Kazakistan'da da çok kolay bir iş değildir.

c. Medya

Kazakistan'da 1995 tarihli anayasa, medya özgürlüğünü destekleyen ve sansürü yasaklayan ifadeler içermektedir. Kazakistan'da sansürün kaldırılması, kitle iletişim alanındaki yasal düzenlemeler, özel basın yayın organlarının varlığına izin verilmesi, program üretiminde çeşitlilik, radyo- televizyon alanındaki dinamizm, ülke genelinde atılan adımlar ümit vaat etmektedir. Fakat bağımsızlığın ardından gelen yıllarda medyada tekelleşmenin giderek artması dikkat çekicidir. Bilhassa özgür bir basının gelişimi için siyasi elitlere yakın kişilerin medyadaki hakimiyeti çok büyük bir engel teşkil etmektedir (Budak, 2010:50). Demokratik devletin unsurları arasında sayılan serbest piyasa ekonomisi ve özgür medya, yarışmacı siyaset için son derece önemlidir. Kazakistan, serbest piyasa ekonomisinin kısmen işlediği, ancak her durumda yönetici elitin isteğinin gerçekleştiği bir ülkedir. Buna karşın Orta Asya ülkeleri içerisinde demokrasinin gelişimine en elverişli ortamın Kazakistan'da bulunduğu rahatlıkla söylenebilir.

3. KIRGIZISTAN'IN SİYASAL SİSTEMİ

Kırgızistan ismi, efsanevi Kırgız kahramanı MANAS'ın bir araya getirdiği kırk klandan bahsetmektedir; Türkçe "kyrg" (kırk) ve "-yz" (kabileler) kelimelerinin Farsça "-stan" (ülke) ile bir kombinasyonu sonucunda "Kırk Kabileler Ülkesi" anlamına gelmektedir (CIA, 2019).

1991 yılına kadar “Kırgızya” olarak bilinen Kırgızistan Rusya Federasyonunda 14 Ekim 1924 yılında özerk bir cumhuriyet olarak kurulmuştur. 5 Aralık 1936 yılına gelindiğinde Kırgız Sovyet Sosyalisti statüsü verilen Kırgızistan 31 Ağustos 1991 yılında SSCB’den bağımsızlığını ilan etmiştir. Toprakları ok ucu şeklinde olan Kırgızistan Kazakistan’ın güney sınırları boyunca uzanarak Çin’in batı sınırına dayanır (Akkan, 2002:441-442). Coğrafi konum bakımından Orta Asya’nın güney doğusunda bulunan ülkenin dağlık bir yapısı vardır. Yüz ölçümü 199.000 km’dir ve 6 milyon insana ev sahipliği yapar. Ülkenin yüz ölçümü Portekiz, Belçika, Hollanda ve İsviçre’nin toplam yüz ölçümüne eşittir. Homojen bir yapıda olmayan nüfusunda ise üç etnik grup belirleyicidir; Kırgızlar, Ruslar ve Özbekler. Diğer etnik grupların oranı % 10 civarındadır ve bunlar arasında Ukraynalılar, Almanlar, Kazaklar, Dunganlar, Uygurlar, Koreliler ve Ahıska Türkleri’nin olduğu 80’e yakın etnik grup bulunmaktadır (Tutar, 2017:174).

1924 yılında SSCB bünyesinde özerk bir cumhuriyet olarak ortaya çıkan Kırgızistan 1936’da SSCB idaresinde bir cumhuriyet olmuş ve nihayet 1991’de bağımsızlığını ilan etmiştir (DEİK, 2009:1). Bağımsızlığın ardından hem bölgedeki en küçük ülke olması hem de zengin yer altı kaynaklarına sahip olmaması gibi nedenlerle ekonomisi çökme noktasına gelmiştir. Ekonomideki kötü gidişat ülkenin sosyal yapısına da etki ederek mafya benzeri yapılanmalara, rüşvet ve yolsuzluğa neden olmuştur. Buna ek olarak ülkedeki Özbek nüfus, kuzey- güney ayrımı da istikrarsızlığı tetikleyen diğer sebepler arasında olmuştur. Rusya ve Amerika’nın bölge politikalarından da etkilenen Kırgızistan’ın bu koşullar altındaki ortamında ilk cumhurbaşkanı olan Askar Akayev 2005 Lale Devrimi’ne kadar görevde kalmıştır (Ateş, 2012). Bağımsızlığının ardından gelen yıllarda diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi başkanlık ile yönetilmiş olan Kırgızistan’da Lale Devriminden sonra göreve gelen Bakiyev de 2010 yılında başlayan halk hareketleriyle görevden uzaklaştırılmış ve muhalif lider Roza Otunbayeva önderliğinde yeni bir anayasa hazırlanarak parlamenter sisteme geçiş süreci başlatılmıştır. 7 Haziran 2010 tarihli yeni anayasa ile parlamenter sisteme geçilmiştir (DİB, 2019). Kırgızistan temsili demokrasi ile yönetilen çok partili bir cumhuriyettir (DEİK, 2009:5). Kırgızistan bağımsız, demokratik, laik bir hukuk devletidir. Kırgızistan siyasal sistemi 27.06.2010 tarihli Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası’nda tanımlanmıştır. Orta Asya’da parlamenter sistemle yönetilen tek devlettir. Anayasada yönetim biçimi parlamenter cumhuriyet olarak tanımlanan ülkede parlamento ve başbakan, başkandan daha çok yetkiye sahiptir (Toraman, 2012:7-11). Kırgızistan’ın hükümet yapısını Cumhurbaşkanı, parlamento (JogorkuKenesh), hükümet, devlet komiteleri, alt düzey bakanlıklar, yerel yönetimler idari birimler, yerel ve yüksek mahkemeler oluşturmaktadır (Sargutan, 2010:1637). Başlangıçta başkanlık rejimi özellikleri sergileyen rejim, yarı- başkanlık sistemine dönüşmüştür. Hukuki reformlarla parlamentonun kurumsallaşması sağlanmıştır. Yasama organı olan JogorkuKenesh yarı- başkanlık görünümündeki rejim için önemli bir konumdadır (İba, 2009:48).

3.1. Yasama

Kırgızistan’daki yasama organı JogorkuKenesh yarı- başkanlık görünümünde olan anayasal rejim içinde stratejik bir konuma sahiptir. Meclis başkanı Toroga tüm siyasal

sistem ve meclis içindeki en yetkili otoritedir (İba, 2009:48). 27 Haziran 2010 tarihli referanduma kadar Jogorku Kenesh çift kanatlı bir yapıya sahipti. Tüm Kırgızistan halkını temsil eden 60 milletvekili olan Yasama Meclisi ve bölge temsili temelinde 45 milletvekili olan Halk Temsilciler Meclisi'nin kendi başına ve ortak kullandıkları yetkileri vardı. 2010 Referandumu ile ikili sisteme son verilmiş ve geniş yetkileri olan 120 üyeli tek meclis sistemine geçilmiştir (Alkan, 2011:232). JogorkuKenesh Başkanı (Toroga) buradaki milletvekilleri arasından çoğunluk oyuyla seçilir (Any. m. 75). JogorkuKenesh milletvekili, hükümet veya 10.000 seçmen girişimi ile kanun teklifinde bulunulabilir (Any. m. 79) Anayasanın 74. maddesinde yetkileri geniş şekilde ele alınmıştır ve en dikkat çekicileri anayasada değişiklik yapması, kanunları kabul etmesi, uluslararası antlaşmaları kabul veya reddetmesi af ile ilgili düzenlemeler yapması ve devlet başkanının önerisi ile yüksek mahkeme üyelerini seçmesidir (Any. m. 74).

3.2. Yürütme

Kırgızistan Cumhuriyeti Başkanı devlet organlarının koordinatörüdür (Any.m.64). Devlet başkanı ülkeyi iç politikada ve dış politikada temsil eder (40/1). Altı yıllık dönem için gizli oyla genel, eşit, doğrudan cumhuriyet vatandaşları tarafından seçilir (Any. m. 61). Yürütme erkinin en yüksek organı hükümettir (Any. m. 83). Başbakan meclisin onayı ile cumhurbaşkanı tarafından atanır. Başbakan, başbakan yardımcıları, devlet komitelerinin başkanları ve bakanlar hükümeti oluşturur ve hükümet başbakan tarafından yönetilir. Anayasa ile belirlenen sınırlar dahilinde hükümet hem devlet başkanına hem de parlamentoya karşı sorumludur. Cumhurbaşkanı ve JogorkuKenesh'e tanınan denetim ve yasama yetkisi dışındaki bütün devlet yönetimi konusunda karar verme yetkisi hükümete aittir (Karaağaçlı, 2013:704-705). Başbakan istifa ettiği zaman Hükümet de istifa etmiş sayılır (Any. m. 87) Anayasanın 88. maddesinde görev ve yetkileri detaylı biçimde anlatılan hükümet anayasanın ve kanunların uygulanmasını sağlar, devlet politikasını (iç ve dış) uygular, toplumsal asayişini korumak ve vatandaşların hak ve özgürlüklerini sağlamak konusunda önlemler alır, toprak bütünlüğünün ve devlet egemenliğinin korunması ile ulusal güvenliğin güçlendirilmesi konusunda önlemler alır, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda tek devlet politikasını sağlar, devlet bütçesi konusunda JogorkuKenesh'e rapor sunar, bilim- teknik ve sosyo kültürel alanlarda devlet programını hazırlayarak uygular (Any. m. 88). Hükümet anayasa ve yasalara dayanarak emir ve kararlar çıkarır ve onlara uyulmasını sağlar (Any. m. 90). Başbakan ise hükümetin yönetilmesinden ve faaliyetlerinden JogorkuKenesh'e karşı sorumludur, Anayasa ve kanunların bütün yürütme organlarıncı uygulanmasını sağlar, yüksek idari kuruluşların yöneticilerini göreve atar, görevden alır (Any. m. 89).

Bakanlar Kurulu yürütmenin diğer bir önemli ayağıdır. Bakanlar başbakanın önerisi, cumhurbaşkanının oluru ve parlamento onayı ile atanırlar. Devletin genel gidişatını denetlemek ve idare etmek, malların ve hizmetlerin fiyatını belirlemek, ülkenin milli savunma politikasını ve dış politikasını belirlemek, doğal kaynakları korumak görev ve yetkilerinden başlıcalarıdır (Karaağaçlı, 2013:704-705).

3.3. Yargı

Kırgızistan Cumhuriyetinde yargı Anayasa Mahkemesi, Hakem Mahkemesi, Yargıtay gibi yüksek mahkemeler ve yerel mahkemelerden meydana gelir. Anayasa Mahkemesi üyeleri cumhurbaşkanı teklifi ve parlamento onayı ile seçilir ve görev süresi 15 yıldır. Yargıtay ve Hakem Mahkemesi üyeleri aynı şekilde cumhurbaşkanı teklifi ve parlamento onayı ile atanır fakat görev süreleri 10 yıldır. Yüksek mahkemede hakim olabilmek için 40-70 yaş arası, yüksek eğitim görmüş, minimum 10 yıl meslek tecrübesi olan Kırgızistan Cumhuriyeti vatandaşı olmak gerekir. Yerel mahkemelerde hakim olabilmek içinse 30- 65 yaş arası yüksek hukuk eğitimi almış, minimum 5 yıl meslek tecrübesi olan Kırgızistan Cumhuriyeti vatandaşı olmak gerekir. En yüksek temyiz organı Yargıtay'dır, bölge mahkemelerini denetler. Hakem Mahkemeleri ise Yüksek Mahkeme ve ona bağlı bölge ve diğer hakem mahkemelerinden meydana gelmektedir (Alkan, 2011:232).

Kırgızistan'da yargı erkinin hukukun üstünlüğü ilkesine göre işlemediğine dair görüşler yaygındır. Kırgızistan'da yargı erki hükümetin, yürütme organının ve zengin güçlü siyasi elitin çıkarlarıyla uyumlu işlemektedir. Halkın yargı organına güveni çok azdır. Rüşvet günlük hayatta olağan görülmektedir. Yargı erki basın ve yayın kurumları karşısında yıldırıcı, tehdit edici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Medyaya açılan davaların çoğu devlet yöneticileri ve bürokratlar tarafından "iftira" nedeniyle açılmaktadır. Bu doğrultuda "Komsomolskaya Pravda", "MoyaStolitsa", "Litsa", "Delo No", "Akıykat", "Asaba (Ağım)" gibi medya kuruluşlarına birçok dava açılmış ve büyük miktarda para cezalarına çarptırılmışlardır (Isayev, 2004: 80).

3.4. Kırgızistan'da Demokrasi

Kırgızistan yönetimi SSCB sonrası dönemde demokratikleşme ve liberalleşme süreci adı altında siyasal, ekonomik ve toplumsal reformlar tecrübe etmiştir. Bu doğrultuda yeni Anayasa kabul edilmiş, planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçilmiş, çok partili yapılanma oluşturulmuş ve STK'lar desteklenmiştir. Fakat bu süreçte gerçekleşen reformlar tam anlamıyla liberal demokrasinin bugünkü şekline yönelik bir dönüşümü ifade etmemektedir. Kırgızistan'da demokratik prosedürler ve kurumlar olmakla birlikte kurumların sistemli çalışmadığı söylenebilir. (Joldoshov, 2011:184). Fakat tüm bu eleştirilere ve demokrasi yolunda kat edilmesi gereken yollara rağmen Orta Asya ülkeleri arasında en demokratik ülke olarak geleceğe umutla bakmaktadır. 2019 Freedomhouse raporuna göre 38 puan alarak kısmen özgür ülkeler arasında sayılan Kırgızistan'daki demokratik uygulamalar aşağıda açıklanmıştır.

a. Seçimler

Kırgızistan da diğer Orta Asya ülkeleri gibi 1990 yılına kadar Komünist parti tarafından yönetilmiş, bağımsızlığının ardından ise çok partili siyasi hayata geçilmiştir. Mevcut yasal mevzuat gereği tüm siyasi partiler, sendikalar ve mesleki örgütlerinin toplumun menfaatleri doğrultusunda faaliyet göstermesi devlet tarafından güvence altına alınmıştır. Kırgızistan'da sadece dini inançlara ve mezhebe dayalı siyasi parti faaliyetlerine izin verilmemektedir (Karaağaçlı, 2012). Orta Asya'da demokrasi örneği teşkil eden Kırgızistan'da bölgedeki diğer ülkelere kıyasla seçimler daha demokratik gerçekleşse de seçimin yönetiminden sorumlu olan merkezi- yerel seçim komisyonları

(MSK) hükümet yanlısıdır ve seçim boyunca bağımsız çalışabileceği bir binası bulunmadığı için başkanlık sarayında hizmet vermektedir (Alkan, 2012:238). Seçim Kurulunun başkanlık sarayında hizmet vermesi bağımsızlığına gölge düşürmekte olup, ülkedeki seçimlere olan güveni azaltmaktadır.

b. Sivil Toplum Kuruluşları

Bağımsızlık sonrası siyasal hayattaki liberalleşme rüzgârına rağmen STK'lar bölgesel ve hemşehrilik temelinde örgütlendikleri için hala zayıf durumdadır ve halk STK'lara aktif katılımda isteksizdir. Buna ek olarak Batılı finansörlere olan bağımlılık da güçlü bir STK oluşumu önündeki engellerdendir. Bu bağımlılığın temelinde yatan sorun yerel düzeyde finansörlerin bulunmamasıdır. Uygulanan ekonomik reformlar sonucunda yerelde çok zenginleşen insanlar olmuştur fakat bu insanların STK'lara finans sağlama konusundaki isteksizlikleri onları Batı'dan kaynak bulma zorunluluğu içine itmektir (Joldoshov, 2011:196). Batı'nın finans desteği ile varlıklarını devam ettiren STK'lara ise kuşkulu yaklaşılmaktadır. Bu durum Kazakistan ile benzerlik göstermektedir.

c. Medya

Anayasanın 33. maddesinde herkesin özgür bir şekilde bilgiyi araştırma, kullanma, alma, saklama; yazılı, sözlü veya diğer şekilde yayma hakkının olduğu belirtilmiştir. Fakat 70 yılı aşkın bir dönemin izleri medyanın gelişimi önündeki en büyük engeldir. SSCB medya sisteminin otoriter yapısı dolayısıyla medya kontrol altında tutulmuş, sansür uygulanmıştır. Medya Komünist Parti'nin hedeflerini gerçekleştirmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle medya sürekli baskı ve kontrol altında tutulmuştur. Üstelik Komünist Parti üyesi olmayanların medya kuruluşlarında çalışması dahi engellenmiştir (Ayhan, 2008:193-194). Parti propaganda faaliyetlerini sürdürebilmek için SSCB ülkelerindeki medya kuruluşlarıyla yakın ilişki içinde olmuşlardır. SSCB döneminde yaşanan bu denetim sıkıntıları bağımsızlığın ardından yerini başka sorunlara bırakmıştır. 1991 Yılındaki bağımsızlıkla birlikte medya devlet tekelinden çıkmış ve özel sektörün önü açılmıştır. Sovyet rejiminin propaganda aracı olan gazeteler liberal bir yapıya kavuşarak kurumsallaşmak için çaba göstermeye başlamıştır. Fakat SSCB'den sonra yaşanan siyasi, ekonomik ve kültürel çöküşten gazeteler de etkilenmiştir. En çok yerel gazeteleri vuran bu çöküşle birlikte haftada hatta ayda bir yayınlanmak zorunda kalan gazetelerin tirajlarının düşük olması, sayfa sayılarının az olması gibi birçok faktör yerel gazetelerin gelişimine balta vurmuştur (Çakın, 2017:77).

4. KAZAKİSTAN VE KIRGIZİSTAN SİYASAL SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Kazakistan ve Kırgızistan benzer tarihsel süreçleri yaşamış komşu iki ülke olup, kültürel benzerliklere sahiptirler. SSCB döneminde birlik içerisinde birer cumhuriyet olan iki ülke de aynı rejim altında idare edilmiş ve benzer kurumlara sahip olmuşlardır. SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan iki ülke, birçok ortak özelliğe sahip olmalarına karşın, siyasi sistemleri farklı şekilde gelişim göstermiştir. Kazakistan'da güçlü bir lider olan Nazarbaev faktörü, Kazakistan'ın güçlü ekonomisi ve stratejik önemi keskin siyasi dönüşümler yaşamasına engel olurken, Kırgızistan siyasi sistemi

çeşitli dönüşümler yaşamış, 2005 Lale Devrimi ile Askar Akayev'in iktidarı sonlanarak Bakiyev göreve gelmiştir. 2010 yılında başlayan halk hareketleriyle Bakiyev'de görevden uzaklaştırılmış ve muhalif lider Roza Otunbayeva dönemi başlamıştır. Otunbayeva ülkesinin 7 Haziran 2010 tarihli yeni anayasa ile parlamenter sisteme geçişini sağlamıştır. Kazakistan'da ise iktidarı değiştirmeye yönelik halk hareketleri yaşanmamış, Kazak halkının Nazarbaev' e olan sevgisi uzun süre devam etmiştir. Nazarbaev, hiçbir sebep bulunmamasına karşın devlet başkanlığı görevinden Mart 2019 tarihinde kendi isteğiyle ayrılmış ve yerini seçimler yapıncaya kadar geçici devlet başkanına bırakmıştır. Nazarbaev'in görevini bırakma sebebi olarak sağlık problemleri gösterilmektedir.

Kazakistan ve Kırgızistan parlamentolarının güncel haline bakıldığı zaman Kazakistan'ın çift meclisle, Kırgızistan'ın tek meclisle yönetildiği görülmektedir. Parlamenterlerin hangi yolla parlamentoya girdiklerine baktığımız zaman ise atama ve seçim şeklinde iki yol karşımıza çıkmaktadır. İlk yol seçimdir; Kazakistan'da da Kırgızistan'da da 'Nispi Temsil' uygulanmaktadır (Özgişi, 2012:90). Nispi temsil sisteminde partiler seçimde aldıkları oy oranında parlamentoda temsil edilirler. Nispi temsil sisteminde 'Adalet' ilkesi ön plandadır, geniş bölgelidir, çok adlıdır, liste usulüyle uygulanır (Yavaşgel, 2004:111). İkinci yol atamadır; Kazakistan'da Milli Meclis'teki 9 milletvekili Kazakistan Halklar Assamblesi tarafından seçilirken, Senatörlerin 15'i Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Kırgızistan parlamenti ise sadece seçimle iş başına gelmektedirler(Any. m. 51). Kazakistan'da senatörlerin bir kısmının atamayla göreve geliyor olmaları, hem güçler ayrımını zedelemekte, hem de parlamentonun bağımsızlığına gölge düşürmektedir.

Kazakistan Senato'nun görev süresi 6, Milli Meclisinki 5 yıldır. Milli Meclise seçilme yaşı 25, Senato'ya seçilme yaşı 30'dur (Any. m. 50). Kırgızistan'da ise milletvekillerinin görev süresi 5 yıldır ve seçilme yaşı 21'dir (Any. m. 70). Ülkelerin anayasaları incelendiğinde yasama faaliyetini yerine getirecek kişiler için Kırgızistan'da belli bir eğitim kısıtlaması görülmezken Kazakistan Senato seçimleri için yüksek öğretim mezunu olma şartı göze çarpmaktadır. Ülke nüfuslarıyla vekil sayısı arasında bir hesaplama yapıldığında Kırgızistan Kazakistan'dan iki kat daha fazla temsil oranına sahiptir diyebiliriz. 6 milyon nüfus, 120 Milletvekili ile Kırgızistan'da bir vekile düşen kişi sayısı 50 bin iken 17 milyon nüfus, 154 (47 Senatör + 107 Millet Meclisi) Milletvekili ile bir vekile düşen kişi sayısı 110 bindir.

İktidar partilerinin parlamentoda temsil oranlarına baktığımız zaman Kazakistan'da 2016 Milli Meclis milletvekili seçimlerinde Nur Otan Partisi 98 sandalyeden 84'ünü alarak Meclis'teki temsil oranını %85,7'ye ulaştırmıştır (EurasianResearchInstitute, 2016). Kırgızistan'da ise 2015 yılında gerçekleştirilen parlamento seçimlerinde iktidar partisi olan Ata Curt % 20.1 temsil oranı elde edebilmiştir (Türkpa, 2015). Kırgızistan bu oran ile Kazakistan'a nispeten çok düşük bir düzeyde kalmıştır.

Orta Asya'da bulunan bu iki ülkeye genel olarak baktığımız zaman Kırgızistan'da demokratik yollarla iktidar değişimi yaşanırken Kazakistan için bu durum geçerli

değildir. Genelde Orta Asya özelde Kazakistan'da iktidarın demokratik yollardan el değiştirmesinin zor olduğu ve başkanlık sistemi iktidarın elini güçlendirdiği için ana dengeleyici unsur olarak parlamentodan çok devlet başkanı dikkat çekmektedir. Kazakistan son zamanlarda her ne kadar parlamentonun yetkilerini arttırsa da başkanlık sistemi ile yönetilirken, Kırgızistan parlamenter sistemle yönetilmektedir. Yürütme erkine Sovyet döneminden kalma ikili yapı hakimdir, güçlü bir Cumhurbaşkanı ve sembolik başbakan. Kazakistan Anayasasının cumhurbaşkanına fesih yetkisi tanınması (Any. m. 63) nedeniyle cumhurbaşkanının otoritesi karşısında yasama dengeleyici bir güç olmaktan uzaktır. Kırgızistan'daki 2010 anayasa değişikliği ile başbakan ve meclis güçlendirilerek cumhurbaşkanının yetkileri daraltılmış ve Meclisin cumhurbaşkanını görevden almasının önü açılmıştır. Cumhurbaşkanı ulusal güvenlik ve savunma bakanlığı dışında kabine üyelerinin seçimine müdahale hakkı tanınmamaktadır (Any. m. 61). Kazakistan ve Kırgızistan'da yürütmedeki bir diğer farklılık da devlet başkanının görev süreleri ve seçilebilme şartlarıdır. Kazakistan devlet başkanı 5 yıllık süre için halk tarafından seçilir ve doğumdan vatandaş olma, seçimlerden önceki son 15 yıldır Kazakistan'da ikamet etme, en az 40 yaşını doldurmuş olma ve Kazakçayı çok iyi konuşabilme şartları vardır (Any. m. 41). Kırgızistan'da ise devlet başkanı 35 ile 70 yaşları arasında olan, devlet dilini bilen, toplamda 15 yıl ülkede ikameti bulunan Kırgız vatandaşları arasından 6 yıllık süre için halk tarafından seçilir (Any. m. 62). Kazakistan'da yürütmede en yetkili kişi Cumhurbaşkanıdır (Any. m. 40). Kırgızistan'da ise başbakan ve bakanlıklardan oluşan hükümet yürütmedeki en yüksek organdır (Any. m. 83). Kazakistan'ın siyasi gerginliklerden kurtulması ve daha istikrarlı bir yapıya ulaşması için Kırgızistan gibi yürütmeden ziyade yasamanın daha etkili olduğu parlamenter bir yapıya kavuşturulması önemlidir.

Kazakistan Anayasasının 7. kısmına göre en yüksek yargı organı olan Anayasa Konseyi görev süresi 6 yıl olan 7 üyeden oluşur. İki üye Milli Meclis, iki üye Senato ve iki üye ve başkan da Cumhurbaşkanı tarafından seçilir. Kırgızistan'da ise anayasasının 4. kısmında detaylı olarak anlatıldığı üzere Cumhurbaşkanı teklifi ve parlamento oluru ile 15 yıllık görev süresi için atanan 9 üyeden oluşan Anayasa Mahkemesi vardır. Demokratik uygulamalar açısından baktığımızda bölge ülkeleri arasında umut vadeden ilk ülke Kırgızistan'dır. Uluslararası kuruluşlar tarafından "kısmen özgür" ülkeler kategorisinde yer alan Kırgızistan hala liberal demokrasinin günümüzdeki şekline dönüşümü tam anlamıyla sağlayamamıştır. Kırgızistan'dan sonra demokratikleşme çabalarıyla kendini uluslararası sistemde kabul ettirmeye çalışan Kazakistan gelmektedir. Kazakistan "özgür olamayan ülke" kategorisinde yer alsa da son zamanlarda parlamentonun yetkilerini arttırarak "parlamenter- başkanlık" diye adlandırdıkları bir sistem oluşturmaya çalışmaktadırlar. Kazakistan'da son dönemde yaşanan en önemli gelişme ise kuşkusuz Mart 2019'da kurucu devlet başkanı Nazarbaev'in istifa ederek yerini, ülkeyi seçime götüreceği olan, geçici başkan Tokayev'e bırakması olmuştur. Nazarbaev'in anayasal olarak yaşamının sonuna kadar devlet başkanı seçilebilme hakkı bulunurken, istifa ederek yerini başka birisine bırakması ve ülkesini seçime götürmesi önemlidir. Ancak etkin bir muhalefet henüz bulunmadığı için Nazarbaev'in işaret ettiği kişinin devlet başkanı olması muhtemeldir.

5. SONUÇ

Orta Asya, tarihte büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmış jeopolitik öneme sahip bir bölgedir. Bölge ülkeleri uzun süre Rus hakimiyeti altında kalmış, SSCB'nin kurulması ile birlikte ise birliğin birer cumhuriyeti olmuşlardır. SSCB döneminde birliğin tüm cumhuriyetleri gibi Orta Asya Cumhuriyetleri de totaliter bir sistemle idare edilmişler ve benzer siyasi kurumlara sahip olmuşlardır.

Sovyet Sisteminin çökmesinin ardından bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin hepsi geleneksel olarak "kuvvetli bir adam eliyle yönetilme" anlayışına sahip olduğu için başkanlık sistemini benimsemişlerdir. Günümüzde 2010 yılında parlamenter sisteme geçen Kırgızistan hariç Orta Asya ülkelerinin tümü bağımsızlıklarından itibaren başkanlık sistemi ile yönetilmektedirler. Bu ülkelerin siyasi yapılanmalarında 1993 Rusya Federasyonu anayasasının etkili olduğu gözlenmektedir.

Her şeyden önce bölge ülkelerinde siyasi güç kişiselleşmiş olup patrimonyal kültürel yapısıyla da iç içe geçmiştir. Siyasi partilerde tamamen klan ilişkiler hakimdir. Kişiselleşmiş sistem partilerin devlet ile özdeşleşmesine neden olmuştur. Orta Asya ülkeleri otoriter formlara sahip oldukları için günümüzde nispeten istikrarlı tablolar çizse de uzun vadede çatışma riski barındırmaktadırlar. Bölge ülkelerinin tümünde meşruiyet sorunu bulunmakta olup, ülke vatandaşlarının hukuki güvence eksikliği bu sorunu kronik hale getirmektedir. Birçok temel hak ve özgürlük kısıtlanmış, bağımsızlığın ardından sosyal güvenlik ve ekonomik refah konularında önemli gelişmeler gözlemlenememiştir. İşsizlik, ekonomik istikrarsızlık, düşük maaş ciddi anlamda yoksulluğa ve göçe neden olmaktadır. Orta Asya ülkeleri içinde Kazakistan ve Kırgızistan her ne kadar bölge ülkelerine göre demokratik görünse de uzun ve öngörülebilir bir gelecekte, gerçek anlamda demokratik sistemlerin kurulmasının hayli zor olduğunu, mevcut otoriter yapıların çeşitli şekillerde varlığını sürdüreceği söylenebilir (Özalp, 2012:484).

Alkan (2012:8), Orta Asya ülkelerinin siyasal kurumsallaşma süreçlerinde üç temel özelliğin göze çarptığını vurgulamaktadır. Birincisi anayasal düzeyde yasama ve yargı erkine kıyasla yürütme erkine daha fazla yetki verilmekte olduğu, yürütme içinde de Cumhurbaşkanı merkezli otoriter yapılanmanın göze çarptığı; ikincisi bölge ülkelerinin siyasal sistemlerinin üniter model altında yumuşak- görevsel kuvvetler ayrılığı temelinde yapılandırıldığı; üçüncüsü ise başkanlık rejimindeki katı kuvvetler ayrılığının uygulanması için dengeleyici yasama erkini oluşturacak kurumsal alt yapının bulunmamasıdır.

Benzer tarihsel süreçleri yaşamış ve aralarında kültürel benzerlikler bulunan Kazakistan ve Kırgızistan siyasal sistemleri incelendiğinde, Kırgızistan'ın bölgede kurulmuş olan siyasal sistemlerden ayrıştığı gözlemlenmiştir. Kazakistan son zamanlarda her ne kadar parlamentonun yetkilerini arttırsa da başkanlık sistemi ile yönetilirken, Kırgızistan parlamenter sistemle yönetilmektedir. Yürütme erkine Sovyet döneminden miras ikili yapı hakimdir, güçlü bir cumhurbaşkanı ve sembolik başbakan. Cumhurbaşkanı seçimlerle göreve gelmekte ve yürütmenin başında bulunmaktadır. Başkanlık sisteminin dengeleyici unsuru Yasama erkinde ise üye sayıları, görev süreleri

ve seçim sistemleri değişmekle birlikte Kazakistan iki kanatlı bir yapı (Milli Meclis ve Senato) varken Kırgızistan'da tek Meclis (JogorkuKenesh) vardır.Kazakistan'da en yüksek yargı organı olan Anayasa Konseyi görev süresi 6 yıl olan 7 üyeden oluşur. İki üye Milli Meclis, iki üye Senato ve iki üye ve başkan da Cumhurbaşkanı tarafından seçilir. Kırgızistan'da ise Cumhurbaşkanı teklifi ve parlamento oluru ile 15 yıllık görev süresi için atanan 9 üyeden oluşan Anayasa Mahkemesi vardır. Demokratik uygulamalar açısından baktığımızda bölge ülkeleri arasında umut vadeden ilk ülke Kırgızistan'dır. Uluslararası kuruluşlar tarafından "kısmen özgür" ülkeler kategorisinde yer alan Kırgızistan hala liberal demokrasinin günümüzdeki şekline dönüşümü tam anlamıyla sağlayamamıştır. Kırgızistan'dan sonra demokratikleşme çabalarıyla kendini uluslararası sistemde kabul ettirmeye çalışan Kazakistan gelmektedir. Kazakistan "özgür olamayan ülke" kategorisinde yer alsa da son zamanlarda parlamentonun yetkilerini arttırarak "parleментар- başkanlık" diye adlandırdıkları bir sistem oluşturmaya çalışmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Aitken, Jonathan (2010), **Kazakistan'ın Efsanevi Lideri Nazarbayev**, Hayat Yayınları, Ankara.
- Akkan, Erdoğan (2002), **Kırgızistan**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Alkan, Haluk (2011), **Orta Asya Tük Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar**, Usak Yayınları, Ankara.
- Alkan, Haluk (2012), **"Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma Süreci: Gecen Yirmi Yılın Bir Bilançosu"**, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar 2012, Sayı:61, ss.01-30.
- Ateş, Ahmet (2012), **Kırgızistan**, <http://www.tuicakademi.org/kirgizistan/> (Erişim tarihi: 10/02/2019).
- Ayhan, Bünyamin (2008), **"Sovyet Medya Sisteminden Liberal Sistemine Geçiş: Kırgızistan Medya Sisteminde Sorunlar ve Çözüm Yolları"**, 6. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, 25-28 Mayıs, Celalabat, Kırgızistan, ss.190-204.
- Budak, Leyla (2010), **"Kazakistan'da Medya 200'li Yıllar, Gelişmeler ve Temel Sorunlar"**, Türkbilim Dergisi, Sayı:3, ss.47-59.
- Bülbül, Mahmut (2008), **"Kazakistan Cumhuriyetinde Yürütme ve Yasama Fonksiyonu"**, Yasama Dergisi, Sayı:8, ss.18-33.
- CIA (Central Intelligence Agency), (2010), **"The World Factbook"**, Central Asia:https://www.cia.gov/library/publications/the-worldfactbook/wfbExt/region_cas.html (Erişim tarihi: 14/02/2019).
- Çakın, Ömer (2017), **"Post Sovyet Kırgızistan'da Yerel Gazeteler ve Sorunları"**, Al-Farabi Uluslar arası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, ss.76-87.
- DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), (2009), **Kırgızistan Ülke Bülteni**, DEİK Yayınları, İstanbul, ss.23.
- DİB (T.C. Dış İşleri Bakanlığı), (2019), <http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa> (Erişim tarihi: 25/02/2019).
- Djalili, Mohammed Reza ve Kellner, Thierry (2009), **"Yeni Orta Asya Jeopolitiği"**, Çev, Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Erdem, Murat ve Hüseyinoğlu, Emin (2018), **"Kazakistan Cumhuriyeti Yargı Sistemi"**, Terazi Hukuk Dergisi, Cilt:13, Sayı:148, ss. 14-32.
- Euronews (2012), **"Kazakistan Seçimleri Standartlara Uymuyor"** <https://tr.euronews.com/2012/01/16/agit-kazakistan-secimleri-standartlara-uyuyor-> (Erişim tarihi: 12/02/2019).
- Eurasian Research Institute, (2016), **"Kazakistan'da 20 Mart 2016 Milletvekilliği Seçimlerinin Değerlendirilmesi"** http://www.ayu.edu.tr/static/aae_haftalik/aae_bulten_tr_60.pdf (Erişim tarihi: 10/05/2019).
- İba, Şeref (2009), **"Kırgızistan'da Anayasa Serüveni ve Jogorku Keneş"**, Avrasya Etüdüleri, Cilt:36, Sayı:2, ss.47-62.
- İsayev, Konstantin (2004), **"Globalnaya Demokratiya v Kırgızstane"**, Bişkek, ss.77-83.
- İTO (İstanbul Ticaret Odası), (2011), **"Kazakistan Ülke Raporu"**, KEİB/BDT Araştırmaları, İstanbul.

- Joldoshev, Altynbek (2011), "Kırgızistan'da Demokrasi Sorunu", Praksis, no:23, ss.173-204.
- Karaağaçlı, Abbas (2012), "Kırgızistan'ın Siyasi Yapısı ve Anayasal Sistemi" <http://www.bilgesam.org/incele/180/-kirgizistan%E2%80%99in-siyasi-yapisi-ve-anayasal-sistemi/#.XGavCuQzbIU> (Erişim tarihi: 15/02/2019).
- Karaağaçlı, Abbas (2013), **Orta Doğu'dan Orta Asya'ya**, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul.
- Khairmukhanmedov, Nurbek (2017), "Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki Başkanlık Sisteminin Yapısal Özelliği ve Sorunları", International Journal of Social Sciences and Education, Cilt:3, Sayı:5, ss.1432 - 1451
- Melvin, Neil (2004), "Authoritarian Pathways in Central Asia: A Comparison of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic and Uzbekistan", https://www.academia.edu/1016483/Authoritarian_Pathways_in_Central_Asia_A_Comparison_of_Kazakhstan_the_Kyrgyz_Republic_and_Uzbekistan (Erişim tarihi: 15/05/2019).
- Özalp, Osman Nuri (2012), "Transformasyon Sürecinde Orta Asya Ülkeleri Siyasal Sistemlerinin Post-Sovyet Bölgelerle Karşılaştırması", Üç Deniz Havzası Ülkeleri Ortak Yönetim Kültürü ve Yeniden Yapılanma Sorunları Sempozyumu, KAV Yayın Evi, Ankara.
- Özbudun, Ergun ve Köker, Levent (1993), **BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı**, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara.
- Özdemir, Hülya (2006), "AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Açısından Kazakistan'ın Bölgedeki Önemi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özer, Atilla (2002), **Türklerde Devlet Anlayışı ve Demokratik Rejim**, Ankara Yayınları, Ankara.
- Özgişi, Tunca (2012), "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Ve Azerbaycan'ın Parlamento Yapılarının Karşılaştırmalı Analizi", Türkiyat Mecmuası, Cilt:22, Sayı:2, ss.83-102.
- Purtaş, Fırat (2006), "Kazakistan'da Sivil Toplum Kuruluşları, İç ve Dış Politikaya Etkileri", OAKA, Cilt:1, Sayı:1, ss.1-24.
- Sargutan, A. Erdal (2010), **84 Ülke ve Türkiye'nin Karşılaştırmalı Sağlık Sistemleri**, İTO Yayınları, İstanbul.
- Şahin, Cemalettin (1999), **Ülkeler Coğrafyası**, Gündüz Yayıncılık, Ankara.
- Toraman, Ali (2012), "Geçmişten Günümüze Kırgızistan ve Kırgızlar", Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Ankara, s.17. https://www.academia.edu/18039545/Ge%C3%A7mi%C5%9Ften_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze_K%C4%B1rg%C4%B1zlar_ve_K%C4%B1rg%C4%B1zistan (Erişim tarihi: 15/02/2019).
- Tutar, Hüseyin (2017), "Kırgızistan'daki Son Gelişmeler Üzerine Bir Değerlendirme", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), Sayı:3, ss.169-182.
- Türk Cumhuriyetleri Anayasaları, (2012), https://www.turkpa.org/file/330_1500543034_8416.pdf (Erişim tarihi: 17/02/2019).

- TÜRKPA (2015), "**Kırgızistan Cumhuriyeti Parlamento Seçimleri Raporu**, Ekim 2015 ,https://turkpa.org/file/634_1500910170_1269.docx (Erişim tarihi: 10/05/2019).
- Yavaşgel, Emine (2004), **Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Durum**, Nobel Yayıncılık, Ankara.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER'İN İRAN'A UYGULADIĞI YAPTIRIMLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Zehra AKSU

Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı,
ORCID: 0000-0003-1073-4086

Fatma AKKAN GÜNGÖR

Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü,
ORCID: 0000-0001-7252-1380

Öz

İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini hızlandırma kararı alması, İran'ı dünya kamuoyunun gündemine taşımış ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi İran'a yönelik çok taraflı yaptırım kararları almıştır. Uygulanan yaptırımların İran üzerindeki olumsuz yansımaları özellikle ekonomik alanda etkili olmuş ve İran 2015 yılından itibaren yürüttüğü nükleer faaliyetleri askıya almak zorunda bırakılmıştır. Amacı BM'nin İran'a uyguladığı yaptırımların incelenmesi olan bu çalışmanın temel sorunsalı İran'a uygulanan yaptırımların etkili olup olmadığıdır. Bu kapsamda BM'nin İran'a yönelik yaptırım kararları açıklanmış, İran'ın nükleer politikası ele alınarak, BM'nin İran'ın nükleer silah elde etme çabalarına yönelik uyguladığı yaptırım kararları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birleşmiş Milletler, İran, Yaptırım, Nükleer Silah.

AN EVALUATION ON THE SANCTIONS APPLIED TO IRAN BY THE UNITED NATIONS

Abstract

Iran's decision to accelerate uranium enrichment activities has taken Iran to the agenda of world public opinion and the United Nations Security Council has adopted multilateral sanctions against Iran. The negative effects of the sanctions on Iran have been effective especially in the economic area and Iran has been forced to suspend its nuclear activities since 2015. The main problem of this study, whose purpose is to examine the sanctions imposed on Iran by Iran, is whether the sanctions imposed on Iran are effective. In this context, the UN's sanctions for Iran were

announced and the nuclear policy of Iran was discussed and the UN's sanctions on Iran's efforts to acquire nuclear weapons were discussed.

Keywords: United Nations, Iran, Sanctions, Nuclear Weapons.

1. GİRİŞ

1945 yılında, önce Hiroşima'ya ardından Nagazaki'ye atom bombası atılması ve bu iki şehirde dakikalar içinde en az 260,000 insanın ölmesiyle uluslararası toplum nükleer korkuyla tanışmış ve benzer olayları bir daha yaşamamak için uluslararası hukukta düzenleme çabasına girişmiştir. Bu çabaların sonucu olarak 1945 yılında kurulan Birleşmiş Milletler örgütü, günümüz uluslararası sisteminde küresel sorunların çözümü ve uluslararası barışın sağlanması noktasında yeterli donanıma ve yetkiye sahip tek kuruluş olarak kabul edilmiştir.

Uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması konusundaki temel sorumluluk Birleşmiş Milletler organlarından biri olan Güvenlik Konseyi'ne verilmiş ve Güvenlik Konseyi'ne bağlı alt komiteler oluşturularak bunlardan biri de Yaptırım Komitesi olmuştur. Ancak 21. yüzyıla gelindiğinde uluslararası toplumun karşılaştığı en büyük sorunların başında gelen enerji kaynaklarının gün geçtikçe azalması sonucu, devletleri birincil enerji kaynaklarına alternatif olan, nükleer enerjiye yönlendirmiş ve bu durum akıllara nükleer silahların yeniden mi üretileceği korkusunu getirmiştir. Bu bağlamda nükleer enerji santrallerine sahip olan ve dünya kamuoyunda en çok sözü edilen ülkelerden biri olarak İran uluslararası sistemde önemli bir tartışma konusu olmuştur.

Temel amacı, İran nükleer politikasının gelişimi ve Birleşmiş Milletler'in İran'a yönelik uyguladığı yaptırım kararlarının incelenmesi olan bu çalışma; BM'nin İran'ın gelecekte nükleer silah sahibi olması ile uluslararası barışı tehlikeye atabileceğini varsaydığı denencesine dayalı olarak hazırlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada Birleşmiş Milletler'in uyguladığı yaptırımlarla İran'ı nükleer silah elde etme çabasından vazgeçirip vazgeçiremediği tartışılmıştır.

2. BM'İN YAPTIRIM KARARLARI

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçları galip ve mağlup devletlerde önemli sosyo-ekonomik sonuçlar doğurmuş (Langlois vd., 2003: 240); uluslararası barış ve güvenliği korumak, devletler arasında dostça ilişkiler geliştirmek ve özellikle devletlerin karşılaştığı iktisadi ve sosyal sorunların çözümüne katkıda bulunmak amacıyla 1945 yılında, tüm devletlerin üye olmasının beklendiği, Birleşmiş Milletler örgütü kurulmuştur. Milyonlarca insanın ölümüne, milyonlarcasının da sakat kalmasına yol açan Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın sebep olduğu tahribatın yeniden yaşanmaması için, Birleşmiş Milletler uluslararası "barışın korunması" hususunda taahhütler yükümlenmiştir (Aral, 2016:47; Ağır ve Aksu, 2017:45).

Barışı koruma konusundaki temel sorumluluk Güvenlik Konseyi'ne verilmiş ve Konsey'in bu görevi, Genel Kurul ve Uluslararası Adalet Divanı'yla birlikte yerine getirmesi öngörülmüştür (Bennett ve Oliver, 2015:101). Bununla birlikte örgüt, barış ve uluslararası güvenliğin sağlanması için Güvenlik Konseyi'ne bağlı alt komiteler oluşturmuş ve bu komitelerden biri Yaptırım Komitesi olmuştur. Ayrıca Yaptırım

Komitesinin uluslararası sorunları çözmeye uyguladığı yöntemler; ekonomik yaptırımlar, diplomatik yaptırımlar ve askeri yaptırımlar olarak üç gruba ayrılmıştır. Bir zorlama aracı olarak diplomatik yaptırımlar, uluslararası hukuka aykırı davranan devleti bu davranışından vazgeçirmeye yönelik uygulanırken; ekonomik yaptırımlar daha çok, diplomatik yaptırımların manevi etkiden öteye gidememesi halinde; askeri yaptırımlar ise, BM anlaşmasının 42'nci Maddesi uyarınca uluslararası sorunların çözümünde ekonomik ve sosyal yaptırımların sonuç vermemesi durumunda uygulanmak için oluşturulmuştur (Birdişli, 2010:179).

Temel olarak 'devletlerin istenmeyen davranışlarını veya eylemlerini yeteri miktarda zararlı veya en azından hissedilir bir tehdit ile önleme amacıyla yapılan girişimler' olarak tanımlanan (Pape, 1997:93) yaptırım kavramının; uygulanma amacı da, bir devletin başka devletlere karşı tehdit oluşturmaktan ve güç kullanmaktan kaçınmasını sağlamaya çalışmak olarak belirtilmiştir (Sandıklı, 2012:449). Çünkü Wallensteen'in de belirttiği gibi, uluslararası yaptırımlar doğru kullanım sonucunda silahlı çatışma çıkmadan sorunların çözülmesine olanak sağlayan ya da en azından bu süreci geciktiren yöntemlerden biri olup, devletlere askeri güç ile diploması arasında yeni bir üçüncü yol açmıştır. Küreselleşme süreci ile birlikte karşılıklı bağımlılığın artması ise yaptırımlar lehine bir konjonktürü beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla küreselleşme ile uluslararası anlaşmalar çoğalmış ve devletlerin bu anlaşmalara daha bağımlı hale gelmesi de yaptırımların önemini arttırmıştır (Wallensteen, 2011:77).

Nitekim 1966' dan bu yana Güvenlik Konseyi, Güney Rhodesia, Güney Afrika, Eski Yugoslavya (2), Haiti, Irak (2), Angola, Ruanda, Sierra Leone, Somali ve Eritre, Etiyopya, Liberya, DRC, Fildişi Sahili, Sudan, Lübnan, DPRK, İran, Libya, Gine-Bissau, CAR, Yemen, Güney Sudan, Mali, ayrıca ISIL (Da'esh), El-Kaide ve Taliban'a yaptırımlar uygulamıştır (UNSC, www.un.org). Söz konusu yaptırımların yakın zamandaki en canlı örneğini de, nükleer silah elde etme çabası içinde olan ve uluslararası barışı tehdit ettiği gerekçesiyle BM tarafından yaptırım uygulanan İran oluşturmuştur.

3. İRAN'IN NÜKLEER POLİTİKASI VE BU POLİTİKANIN GELİŞİMİ

Yaşam ve kalkınma için asli bir unsur olan enerji kaynakları dünya üzerinde gün geçtikçe azalmakta ve çevreye verilen zarardan ötürü insan sağlığı tehlikeye girmektedir. Bu olumsuz tablodan kurtulabilmek için devletler, birincil enerji kaynaklarına alternatif olan enerji kaynaklarına yönelmekte ve bunların başında nükleer enerji gelmektedir (Kaya, 2012:71). Ancak nükleer enerji politikaları sadece enerji üretimi amacıyla değil, stratejik üstünlük elde etme çabası için de devletleri cezbetmektedir. Fakat enerji üretimi amacıyla kurulan nükleer santrallerin bir ülkede bulunması tek başına nükleer silah yapımı için yeterli şartı sağlamadığı ve bu iş için başka tesislerin kurulması gerektiği de bilinmektedir. Halihazırda nükleer enerji santrallerine sahip olan ve dünya kamuoyunda en çok sözü edilen ülkelerden biri olarak ise İran ortaya çıkmıştır.

1953 yılında Musaddık devrildikten sonra başlayan Şah Dönemi'nde İran, ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden biri haline gelmiş ve 1955 yılında Sovyetler Birliği karşısı Bağdat Paketi'na dahil olmasıyla, ordusu ABD tarafından

modernleştirilmiş ve İran, Batı desteğiyle bölgesel bir lider haline getirilmek istenmiştir (Efegil, 2012:66). Bu bağlamda önce 15 Nisan 1957'de İran ve ABD arasında "Atomun Sivil Kullanımına Dair İş Birliği Anlaşması"nın imzalanması ve daha sonra 1958 yılına gelindiğinde İran'ın, "Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na üye olmasıyla, İran nükleer enerjisi Batı desteğiyle elde etmeye başlamıştır (Jane, 2017:266). 1960'ların ikinci yarısında ise İran Şahı Rıza Pehlevi ülkesinin, barışçıl amaçlı olarak, nükleer silahlara sahip olması gerektiği kararına varmış ve nükleer teknolojiye sahip ülkelerin birinden reaktör satın almaya karar vermiştir.

Bu karar ile birlikte çalışmalar ilk sonucunu 1967'de vermiş ve İran, ABD'den zenginleştirilmiş uranyum ile çalışan 5 megawattlık reaktör satın almıştır. ABD'nin bu adımı, Fransa ve Batı Almanya için de cesaretlendirici olmuş ve 1970'lerin başlarında altı nükleer reaktör yapmak için bu iki ülkeyle de anlaşma imzalanmıştır. Ancak Rıza Pehlevi'nin hedefi yirmiyi aşkın nükleer reaktör inşa etmek ve bu teknolojiyle tanıştıktan sonra da uranyumu nükleer silahlarda kullanabilecek yeteneğe ulaştırmak olduğundan, bu hedefini gerçekleştirmek için alüminyum ve plütonyum üretimine de ihtiyaç duymuştur. İran'ın bu talebine karşılık, Soğuk Savaş döneminin koşulları içinde ABD için büyük bir öneme sahip olan ABD'nin talebi ise "Nükleer Silahların Yaygınlaşmasının Önlenmesi Antlaşması (NPT)"ni imzalaması olmuştur. İran, söz konusu anlaşmayı 1970'te imzalamış ve 1974 yılında da Uluslararası Atom Enerji Kurumu (IAEA)'nu oluşturduktan sonra bu kurumu zamanla geliştirmiş ve Tahran, Şiraz, Emir Kebir ve Şerif Teknik Üniversitesi ile bağlantılı hale getirmiştir. Eğitim ve araştırmanın yanı sıra, nükleer güç geliştirmesi ve nükleer teknolojinin bütün yelpazesine kavuşmak amacıyla, nükleer tesis inşası konularında da uzman yetiştirmek isteyen İran, bu kurum vasıtasıyla yurtdışına öğrenci göndermiştir. Ancak bütün bu gelişmeler yaşanırken o dönemin en önemli ve gizli yeri olan Amirabad Nükleer Araştırmalar Merkezi'nde zaten nükleer silah dizaynı ve uranyum zenginleştirilmesi ve plütonyum üretimi konusunda çalışmalar yapılmaya başlanmıştı. Dahası İran, 1995'te Rusya ile nükleer işbirliği konusunda anlaşmaya da varmıştır (Goldberg, 2015).

Muhammed Musaddık devrildikten sonra Batı ile ilişkileri iyi olan Şah Muhammed Rıza Pehlevi, mevcut konjonktürün de etkisiyle Batı desteğiyle nükleer teknoloji edinmiş, İran-Batı ilişkileri 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar olumlu devam etmiştir. Ancak 1979 İslam Devrimi ve ABD ile 444 gün süren Rehineler Krizi gibi önemli gelişmelerin etkisiyle İran, ABD başta olmak üzere Batı dünyası ve bölge devletleri açısından tehdit olarak algılanmaya başlamıştır (Ekren, 2017:152). Bu durum ise ülkesine ve rejimine yönelik çevreleyici ve izolasyonist politikalardan rahatsız olan İran'ın nükleer enerjisi caydırıcılık aracı olarak kullanmasına neden olmuş ve yeni rejimin ABD'yi "Büyük Şeytan" olarak nitelendirmesinin ardından İran'ın ABD açısından bölgesel "öteki" olma süreci 1979 devriminden sonra başlamıştır (Salihi, 2011).

İran Devrimi sonrasında başta Amerika ve genel itibarıyla Batılı ülkeler, Ortadoğu'da önemli bir müttefikini kaybetmiş ve bölgede, Batı'nın çıkarlarına karşı politikalar üreten bir rejim ile karşı karşıya kalmışlardır (Küpeli, 2016:106). 1979 yılında Şah devrilince yönetime gelen Humeyni başlangıçta nükleer teknolojiyle ilgili

her şeyin İslami esaslara aykırı olduğunu dile getirmiş olsa da bu politikası ancak bir yıl sürdürülmüş ve daha sonra sekiz yıl süren İran-İrak savaşı başlamıştır. Savaş döneminde İran'ın nükleer tesisleri Irak Hava Kuvvetleri tarafından bombalanmış ve Şah döneminde inşa edilen nükleer tesislerin çoğu kullanılamaz hale gelmiştir. Savaş boyunca gerek bölgeden gerekse Batı'dan gördüğü tepkiler ve savaşta uğradığı zararlar İran'ın nükleer enerji konusundaki fikirlerini yeniden sorgulamasına yol açmıştır (Arı, 2007:410).

Bu durum Humeyni yönetimini nükleer gücü yeniden ellerinde bulundurmaları gerektiği düşüncesine itmiş ve İran rejimi Çin, Hindistan, Fransa, Almanya ve Pakistan'la gizli ilişkilere girip nükleer programını sürdürmeye çalışmıştır. Ayrıca İran o dönemde iyi ilişkiler içerisinde olduğu Kuzey Kore ve Libya ile de ikili ilişkilere girmiş ve bu ülkeler, ellerindeki teknolojinin önemli bölümünü karşılıklı anlaşma ile İran'a aktarmışlardır. Bunun sonucunda 1980'li yılların sonunda İran artık füze sahibi bir ülke olarak varlığını sürdürmüştür. İran, 1995 yılına gelindiğinde de Çin ve Kuzey Kore'yle nükleer işbirliği anlaşması imzalamış ve bunu Hindistan'dan alınan 10 megavatlık nükleer araştırma reaktörü izlemiştir. Bunun üzerine ABD yönetimi, nükleer programını geliştirerek sürdüren İran'a karşı 1999'da ambargo uygulamaya karar vermiştir (Goldberg, 2015).

2000'li yılların ilk on yıllık diliminde, dünya kamuoyunda en çok sözü edilen ülkelerden biri olarak karşımıza çıkan İran her ne kadar barışçıl amaçla nükleer teknolojiye kavuşmak istediğini belirtse de İran'ın nükleer teknolojiye sadece enerji için değil, silah için de kavuşmak istediği gerek istihbarat bilgileri gerekse UAEK'in raporları ile gösterilmiştir. Ayrıca 14 Ağustos 2002'de, Humeyni rejimi muhaliflerinin, yurtdışında yaptıkları konuşmada "Natanz ve Arak'ta iki adet gizli nükleer tesis var. Humeyni rejimi nükleer silaha ulaşmak üzere. Belki de ulaştı!" açıklamasını yapmaları da bu durumu desteklemiştir. Böylece İran'ın nükleer programının silahlanma amacı taşıdığı yönündeki şüpheler 2002'de artmaya başlamış (Jane, 2017:272) ama Tahran yönetimi bütün bu iddiaları reddetmiş ve muhaliflerin intikam duygusuyla hareket ettiklerini öne sürmüştür. Fakat UAEK İran'ın bu açıklamasıyla yetinmemiş ve bu tesisleri incelemek istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine UAEK Başkanı Muhammed El Baradei, beraberinde bir ekiple birlikte Şubat 2003'te İran'a gitmiş ve nükleer tesislerde inceleme yaptıktan sonra "İran'ın nükleer teknoloji ve bu alanda uzman yetiştirme konusunda aldığı yolun, tahmin edilenden çok ileride olduğu, bu çalışmaların sadece sivil amaçlı olmadığı ve nükleer silah yapımının altyapısının oluşturulmuş olduğu" açıklamaları yapılmıştır. İran bu iddiaları reddetmiştir.

ABD ise İran'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'ne sevk edilmesini önermiş fakat bu noktada İran ve Batı arasındaki ilişkiler yumuşama eğilimine girmiştir. UAEK Raporları ve İran'ın raporlara olumlu yanıtları üzerine 21 Ekim 2003'te Tahran Deklarasyonu yayınlanmış ve İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini UAEK talepleri çerçevesinde durduracağını ilan etmiş, 18 Aralık 2003'te Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nın Ek Protokolü'nü imzalamıştır. Ancak İran bu durumu diplomatik bir başarı elde ettiği, en azından zaman kazandığı bağlamında yorumlamıştır. 2004 yılına gelindiğinde İran'ın nükleer

çalışmalarının boyutları büyük ölçüde netleşmiş, ortaya çıkan tablo UAEK uzmanlarını bile şaşırtmıştır. Şubat 2004’de UAEK bir rapor daha yayınlamış ve bu raporda da İran’ın nükleer silah üretimi faaliyetlerini durdurmadığı, aksine ilerlediğini belirterek, nükleer faaliyetlerini gizlemesini açık bir dille eleştirmiştir (Ekinci, 2009:42-62).

Kasım 2004’te ise son olarak yayınlanan rapor ile birlikte ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya İran’a özel bir öneri paketi hazırlamışlar ve bu öneride İran’ı açıkça tehdit etmişlerdir. Buna göre İran uranyum zenginleştirme çabasını süresiz olarak askıya alacak ve barışçıl çalışmaların tümü UAEK’in kontrolü altında olacaktır. İran ise bunları kabul ederse, üç AB ülkesi İran’ın nükleer teknolojiye sahip olma hakkını savunacak; kabul etmezse de İran’ın nükleer faaliyetler nedeniyle BM Güvenlik Konseyi’ne havale edilmesi desteklenecekti. İran öneriyi kabul etmiş ama akabinde yeni bir zaman dilimi kazandığını düşünerek, 2006 yılında mühürlü olan üç nükleer tesisini yeniden açma kararı almıştır. Bu durum ise İran’ı uluslararası barışı tehdit ettiği gerekçesiyle Güvenlik Konseyi’ne taşımıştır.

4. BM’NİN İRAN’IN NÜKLEER SİLAH ELDE ETME ÇABALARINA YÖNELİK UYGULADIĞI YAPTIRIMLAR

Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın VII. bölümünü oluşturan ‘Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler’ başlıklı kısımda öncelikle 39. Madde gereğince, *“Güvenlik Konseyi, barışın tehdit edildiğini, bozulduğunu ya da bir saldırı eylemi olduğunu saptar ve uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için tavsiyelerde bulunur veya 41 ve 42. Maddeler uyarınca hangi önlemler alınacağını kararlaştırır”* ilkesi karara bağlanmıştır; daha sonra ise bu karar 41. Madde olan *“Güvenlik Konseyi, kararlarını yürütmek için silahlı kuvvet kullanımını içermeyen ne gibi önlemler alınması gerektiğini kararlaştırabilir ve Birleşmiş Milletler üyelerini bu önlemleri uygulamaya çağırabilir. Bu önlemler, ekonomik ilişkilerin ve demiryolu, deniz, hava, posta, telgraf, radyo ve diğer iletişim ve ulaştırma araçlarının tümüyle ya da bir bölümüyle kesintiye uğratılmasını, diplomatik ilişkilerin kesilmesini içerebilir”* ilkesiyle desteklenmiştir (BM Kurucu Antlaşması, 24 Ekim 1945).

2000’li yılların başında İran’ın gizli nükleer faaliyetlerinin ortaya çıkması uluslararası alanda söz konusu faaliyetlerle alakalı ne yapılacağına dair tartışmaları beraberinde getirmiş ve İran dikkatleri üzerine çekmiştir. Dünya kamuoyunda 2006 yılına kadar, İran’ın nükleer silah ürettiği yönündeki UAEK raporları genel itibarıyla İran’ın “insan hakları ihlalleri” ve “nükleer program” söylemi etrafında şekillenmiştir. Bunda 2005’te Mahmut Ahmedinejad’ın İran’da cumhurbaşkanı olmasının ardından, Tahran’ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini hızlandırma kararı alması etkili olmuştur. Böylece nükleer faaliyetlerin İran rejimine karşı silahlı mücadele yürüten Halkın Mücahitleri Örgütü tarafından ifşa edildiği 2002’den itibaren bu ülkeye ABD tarafından ekonomik yaptırımlar uygulanmaya başlanmış daha sonra ABD bu politikasını BM’ye taşımıştır (Telci, 2018:1-2). Dolayısıyla 2002 sonrası dönemde İran nükleer programının dünya kamuoyunun gündeminde yer alması, konunun kısa bir süre sonra 2006 yılında BMGK’nın gündemine gelmesine ve çok taraflı yaptırım kararlarının alınmasına neden olmuştur.

BMGK 31 Temmuz 2006'da alınan 1696 sayılı ilk karara göre, UAİK'nın üç yıl boyunca devam eden denetimleri sonucunda henüz İran'ın deklere edilmeyen nükleer malzemeleri ve faaliyetleri konusunda güvence verememesinin yarattığı kaygıdan yola çıkarak (UNSC, 1696 (2006));

- İran'dan uranyum zenginleştirme, yeniden işleme çalışmaları ile araştırma ve geliştirme faaliyetlerine son vermesini,
- Güven ortamı yaratmak ve muğlakta kalan konuları çözümlmek maksadıyla gerekli görülen adımları atmasını,
- İran'ın Ek Protokol hükümlerine uygun hareket etmesi ve devam edecek olan denetimler için UAİK'nın talep edeceği şeffaflık hükümlerini uygulamasını,
- Son olarak İran'ın 31 Ağustos 2006 tarihine kadar belirtilen bu hükümleri yerine getirmesi ve faaliyetlerini durdurmasını istemiştir.

Yukarıda bahsi geçen 1696(2006) sayılı karar, İran nükleer politikasına ilişkin alınan ilk resmi bağlayıcı karar olmuş ve bu karara uyulmaması durumunda ikinci bir toplantı yapılarak, gerekli ekonomik yaptırım kararının alınacağı belirtilmiştir. Ancak İran'a verilen sürenin dolmasına rağmen, İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmamış aksine bu alandaki faaliyetlerini arttırmıştır. Bu durum BMGK'nın daha ciddi kararlar alması gerektiği düşüncesine sevk etmiş ve 1737 sayılı yaptırım kararının alınmasına neden olmuştur. 23 Aralık 2006 tarihinde oybirliği ile alınan kararla (UNSC, 1737(2006));

- İran'a hassas nükleer malzemelerin ve balistik füzelerin doğrudan ve dolaylı olarak satışı yasaklanmış,
- UAİK tarafından tespit edilecek olan hassas nükleer faaliyetlerin derhal askıya alınması öngörülmüş,
- Nükleer ve balistik füze programlarına dahil olan kişilerin ve kuruluşların tüm ülkelerdeki malvarlıklarının dondurulmasına ve seyahat izinlerinin kısıtlanmasına karar verilmiştir.

Güvenlik Konseyi'nin aldığı bu kararda İran'a faaliyetlerini durdurması için 60 gün süre tanınmış ancak İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad bu kararı geçersiz sayarak faaliyetlerine devam etmiştir. İran'ın verilen karara riayet etmemesi ise 24 Mart 2007 tarihinde 1747 sayılı bir yaptırım kararının daha alınmasına neden olmuştur. Bir önceki karara göre daha etkili olan bu kararla; füze ve nükleer faaliyetleriyle bağlantılı olduğu düşünülen 13 kuruluş ve 15 şahsın malvarlıklarının dondurulması ve İran menşeli silahların yasaklanması kararları alınmıştır. Ayrıca tüm devletlerden ve uluslararası kuruluşlardan da İran'la mali yardım anlaşmaları yapmamaları istenmiştir (UNSC, 1747(2007)). Ancak Ahmedinejad bu kararı yine geçersiz bir kağıt parçası olarak tanımlayarak, 9 Nisan 2007 tarihinde yaptığı açıklamada "İran'ın endüstriyel

bazda uranyum zenginleştirme teknolojisini elde ettiğini” söylemiştir. Güvenlik Konseyi'nin İran'a verdiği 60 günlük sürenin sonuna gelinmesi ile yeni bir yaptırım kararı alınmıştır.

3 Mart 2008 tarihinde kabul edilen 1803 sayılı karar ile; İran'a uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması için 3 ay süre verilmiş olup kararda, İran'daki nükleer çalışmalara katılmış olanların listesi genişletilerek seyahat engellerinin ve malvarlıklarının dondurulmasının devam ettirileceği, ayrıca İran menşeli tüm bankaların yurtdışındaki şubeleriyle ilişkilerde dikkatli olunması gerektiği belirtilmiştir. Bu kararlar İran'a verilen sürenin sonunda İran'ın verilen karara uymaması durumunda da 7. başlık ve 41. madde çerçevesinde yeni bir yaptırım kararı alınacağı duyurulmuştur (UNSC, 1803(2008)). Ancak İran bu kararı da dikkate almamış ve Güvenlik Konseyi'nin 27 Eylül 2008 tarihli ve 1835 sayılı bir yaptırım kararına daha maruz kalmıştır.

1835 sayılı bu kararlar İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini derhal durdurması gerektiği, aksi halde yaptırımlara devam edileceği vurgulanmıştır (UNSC, 1835(2008)). Ancak İran politikasından vazgeçmemiş ve 9 Haziran 2010 tarihinde alınan 1929 sayılı bir yaptırımla daha karşılaşmıştır. Karara göre, İran'a uygulanan BM silah ambargosu daha da genişletilmiş, İran menşeli bankalara yönelik sıkı denetim ve yaptırım getirilmiş, İran'la yapılan ticaretlerde ciddi şüphe duyulması halinde gemilere açık sularda sıkı denetim yapılacağı öngörülmüştür (UNSC, 1929(2010)). Fakat aradan geçen süre zarfında İran nükleer politikasını sürdürmüş, bu durum ise Güvenlik Konseyi tarafından 2224 sayılı ve 9 Haziran 2015 tarihli yaptırım kararının alınmasına sebebiyet vermiştir.

Alınan bu kararda, İran'ın nükleer programının dünyada nükleer silahların yaygınlaşması kapsamında risk oluşturduğu bildirilerek, yüzde beşin üzerinde uranyum zenginleştirme girişimlerine son vermesi gerektiği ve tesislerinde UAEK'nın günlük denetimine izni vermesi talep edilmiştir (UNSC, 2224(2015)). P5+1 ülkeleri tarafından halihazırda alınmış son yaptırım kararı olan bu anlaşmayla; İran'ın daha önce belirtilen yükümlülüklerini yerine getirmesi karşılığında ise, uygulanan uluslararası yaptırımların kademeli olarak kaldırılacağı planlanmıştır. Nihayet karşılıklı olarak imzalanan bu anlaşmayla İran, UAEK'nın askeri üslere 'kontrollü girişine' izin vermiş ve İran'a şimdiye kadar uygulanan 7 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararının (1696, 1737, 1947, 1803, 1835, 1929 ve 2224 sayılı kararlar) sonlandırılacağı belirtilmiştir.

5. SONUÇ

İran'da ilk nükleer çalışmalar Musaddık devrildikten sonra başlayan Şah dönemi ile birlikte 1957 yılında ABD'nin desteği ile başlamıştır. 1960'ların ikinci yarısında ise İran Şahı Rıza Pehlevi ülkesinin, barışçıl amaçlı olarak, nükleer teknolojiye sahip olması gerektiği kararına varmıştır. Ancak geçen süre zarfında İran her ne kadar barışçıl amaçla nükleer teknolojiye kavuşmak istediğini belirtse de İran'ın nükleer teknolojiye sadece enerji için değil, Nükleer silah elde etmek için de istediği gerek istihbarat bilgileri gerekse UAEK'in raporları ile ortaya konulmuştur.

2000 sonrası dönemde Tahran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini hızlandırma kararı alması, İran'ı dünya kamuoyunun gündemine taşımış ve BMGK'nın çok taraflı yaptırım kararları almasına neden olmuştur. Bu kapsamda 7. başlık ve 41. madde çerçevesinde Güvenlik Konseyi tarafından 2006 yılında başlayıp 2015 yılına kadar; 1696, 1737, 1947, 1803, 1835, 1929 ve 22247 olmak üzere toplam 7 defa yaptırım kararı alınmıştır.

Uygulanan bu yaptırımların İran üzerindeki olumsuz etkileri özellikle ekonomik anlamda olmuş ve İran 2015 yılından itibaren yürüttüğü nükleer faaliyetleri askıya almak zorunda bırakılmıştır. Nitekim Birleşmiş Milletler'nin İran'ın nükleer silah elde etme çabasına yönelik uyguladığı bu yaptırımlar olumlu sonuç vermiş ve İran'ın gizli de olsa yürüttüğü nükleer faaliyetlerini askıya alma girişimleri ise bu çalışmanın denencesi olan "Birleşmiş Milletler'in İran'ın gelecekte nükleer silah sahibi olması ile uluslararası barışı tehlikeye atabileceği" savını doğrulamıştır.

KAYNAKÇA

- Ağır, Osman ve Aksu, Zehra (2017), “Birleşmiş Milletler’in Suriye Krizine Yönelik Politikalarının Değerlendirilmesi”, ASSAM, Cilt:4, Sayı:9, ss.43-55.
- Aral, Berdal (2016), **Küresel Güvenlikten Küresel Tahakküme BM Güvenlik Sistemi ve İslam Dünyası**, Küre Yayınları, İstanbul.
- Arı, Tayyar (2007), **Irak, İnan, ABD ve Petrol**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Bennett, Leroy ve Oliver, James (2015), **Uluslararası Örgütler**, (Çev. Nasuh Uslu), BB101 Yayınları, Ankara.
- Birdişli, Fikret (2010), “Birleşmiş Milletler (BM)’in Uluslararası Sorunları Önleyebilme Yeteneği”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:3, Sayı:11, ss.172-182.
- BM Antlaşması (24 Ekim 1945), <http://www.un.org/en/charter-united-nations> (Erişim tarihi: 22/12/2018).
- Efegil, Ertan (2012), “İnan’ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”, Orta Doğu Analiz, Cilt:4, Sayı:48, ss.53-68.
- Ekinci, Arzu Celalifer (2009), **İnan Nükleer Krizi**, Karınca Yayınları, Ankara.
- Ekren, Alican (2017), “1979-1995 Arası İnan-ABD İlişkileri”, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, ss.146-155.
- Goldberg, Jeffrey (2015), “The Single Most Important Question to Ask About the Iran Deal” The Atlantic, <http://www.theatlantic.com/international/archive/2015/07/iran-nuclear-weapons-deal-obama/398465>, (Erişim tarihi: 22/12/2018).
- Gözlügör, Said Vakkas (2013), “Nükleer Korku Gölgesinde Barış ve Güvenlik”, Ankara Barosu Dergisi, Sayı:2, ss.221-245.
- Jane, Murat (2017), “İnan’ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi”, İnan Özel Sayısı, Cilt:1, Sayı:2, ss.264-314.
- Kaya, İslam Safa (2012), “Nükleer Enerji Dünyasında Çevre ve İnsan”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:1, Sayı:24, ss.71-90.
- Küpeli, Mustafa Şeyhmus (2016), “Dış Politika Aracı Olarak Yaptırımlar: İnan’a Uygulanan Yaptırımların Etkileri”, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, ss.97-135.
- Langlois, Georges - Jean, Boismenu, Luc, Lefebvre ve Patrice, Regimbald (2003), **20’nci Yüzyıl Tarihi**, (Çev. Ömer Turan), Nehir Yayınları, İstanbul.
- Pape, Robert Anthony (1997), “Why Economic Sanctions Do Not Work”, International Security, Cilt:22, Sayı:2, ss.90-136.
- Salihi, Aliakber (2011), “İnan Azerbaycan Respublikası Üçün Etimadlı Qonşu ve Şerikdir”, <http://www.arannews.ir/az/news/21803.aspx>, (Erişim tarihi: 22/12/2018).
- Sandıklı, Atilla (2012), “Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri”, BİLGESAM Yayınları, İstanbul.
- Telci, İsmail Numan (2018), “Ağırlaştırılmış Ekonomik Yaptırımlar: Trump İnan’dan Ne İstiyor?”, SETA, ss.1-6.
- UNSC, Sanctions, <https://www.un.org/securitycouncil/sanctions/information> (Erişim tarihi: 20/12/2018).
- UNSC, (2006), [https://undocs.org/S/RES/1696\(2006\)](https://undocs.org/S/RES/1696(2006)), (Erişim tarihi: 22/12/2018).

UNSC, (2006), [https://undocs.org/S/RES/1737\(2006\)](https://undocs.org/S/RES/1737(2006)), (Erişim tarihi: 22/12/2018).
UNSC, (2007), [https://undocs.org/S/RES/1747\(2007\)](https://undocs.org/S/RES/1747(2007)), (Erişim tarihi: 23/12/2018).
UNSC, (2008), [https://undocs.org/S/RES/1803\(2008\)](https://undocs.org/S/RES/1803(2008)), (Erişim tarihi: 23/12/2018).
UNSC, (2008), [https://undocs.org/S/RES/1835\(2008\)](https://undocs.org/S/RES/1835(2008)), (Erişim tarihi: 24/12/2018).
UNSC, (2010), [https://undocs.org/S/RES/1929\(2010\)](https://undocs.org/S/RES/1929(2010)), (Erişim tarihi: 24/12/2018).
UNSC, (2015), [https://undocs.org/S/RES/2224\(2015\)](https://undocs.org/S/RES/2224(2015)), (Erişim tarihi: 25/12/2018).
WALLENSTEEN, Peter (2011), "**Peace Research: Theory and Practice**", Routledge,
London.

FİNANSAL GELİŞME VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Meltem KILIÇ

Dr., e-posta: meltem.kilic@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-8978-9076

Aydın GÜRBÜZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, e-posta: aydingurbuz46@gmail.com
ORCID:0000-0002-2428-2327

Yücel AYRIÇAY

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
e-posta: yucelayricay@ksu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5148-391X

Öz

Bu çalışmada, 1968-2017 yılları arasında Türkiye ekonomisinin finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkisi araştırılmıştır. Araştırma kapsamında finansal gelişme göstergeleri olarak özel sektör kredileri, para arzı (M2), sabit sermaye yatırımları, ve bankalar tarafından özel sektöre sağlanan krediler; ekonomik büyüme göstergesi olarak reel gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH) kullanılmıştır. Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, ekonomik büyüme ile finansal gelişmişlik göstergeleri olan M2, özel sektör kredileri, sabit sermaye yatırımları ve bankalar tarafından özel sektöre sağlanan kredilerin her biriyle arasında uzun dönemde bir ilişki bulgulanmış, finansal gelişmişlik değişkenleri arasındaysa nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme, Granger Nedensellik, Türkiye.

THE RELATIONSHIP FINANCIAL DEVELOPMENT AND ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF TURKEY

Abstract

In this study, the relationship between financial development and economic growth of Turkey's economy between the years 1968-2017 were investigated. Within the scope of the research, money supply (M2), fixed capital investments, private sector

loans and loans provided by banks to the private sector were used as indicators of financial development, and real gross domestic product (GDP) as an indicator of economic growth. The relationship between financial development and economic growth is analyzed by applying Johansen cointegration and Granger causality tests. As a result of the analysis, it was found that there is a relationship between economic growth and financial development indicators of M2, private sector loans, fixed capital investments and loans provided by banks to the private sector in the long-run, and a causal relationship between financial development variables.

Keywords: Financial Development, Economic Growth, Granger Causality, Turkey.

1. GİRİŞ

Finansal sistem; hane halkı, işletmeler, kamu ve yabancılar arasında tasarrufların verimli biçimde değerlendirilmesi, fonların uygun yatırım alanlarına tahsisi, bunları yaparken fiyat oluşum mekanizmasının sağlanması, likiditenin artırılması ve bilgi maliyetlerinin azaltılması işlevlerini yerine getirmektedir. Ekonominin giderek daha fazla finansallaşması ve finansal sistem içinde araçlar, araçlar, fon arz ve talep edenler, düzenleme, denetleme, gözetim sistem ve mekanizmaları gibi unsurların büyüklük, önem ve işlevlerinin artması ile finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırmacıların üzerinde sıklıkla tartıştıkları konulardan biri haline gelmiştir. Özellikle, büyüme ihtiyacı içindeki ülkelerin finansal piyasalardaki fonlarının üretken kullanım alanlarına yönlendirmesinin ekonomik büyümeye katkısı (Durusu-Çiftçi, vd. 2017:291), diğer bir ifadeyle, daha güçlü ve iyi bir finansal sistemin, toplam tasarruf oranını ve yatırım oranını artırarak fiziksel sermaye birikimini hızlandırması ve bu yolla büyümeyi artırması (Estrada vd. 2010:4) tartışmaların odağını oluşturmaktadır. Demirgüç-Kunt ve Levine'e (2008) göre, bir finansal sistemin en önemli işlevi ekonomik faaliyetleri engelleyen bilgi ve işlem maliyetini azaltmaktır. Bu maliyetleri azaltmasının 5 temel işlevinin olduğunu ifade etmektedirler. Bunlardan ilki, olası yatırımlar hakkında ön bilgi üretmek ve sermaye tahsis etmek; ikincisi, yatırımları izlemek ve finansman sağladıktan sonra kurumsal yönetim ilkelerini uygulamak; üçüncüsü, risk alım satımını, çeşitlendirmesini ve yönetimini kolaylaştırmak; dördüncüsü, tasarrufları seferber etmek ve havuzlamak; beşincisi, mal ve hizmet alışverişini kolaylaştırmaktır (Demirgüç-Kunt ve Levine, 2008:3-4).

Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi konusunda yapılan araştırmalar farklı sonuçlar doğurmuştur. Konu ile ilgili ilk çalışma Schumpeter (1911) tarafından gerçekleştirilmiştir. Schumpeter (1911), çalışmasında tasarrufların tahsisi, yeniliğin teşvik edilmesi ve üretken yatırımların finanse edilmesindeki rolü nedeniyle bankacılık sisteminin ekonomik büyüme için çok önemli bir faktör olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, iyi işleyen kredilendirme sürecine sahip bir finansal sistemin Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerini destekleyerek ekonomik büyümeyi hızlandıracağını belirtmektedir.

Schumpeter (1911)'den sonra Goldsmith (1969) ve McKinnon (1973) konu ile ilgili referans çalışmalara imza atmışlardır. Söz konusu çalışmalar ve daha sonraki kimi

araştırmalar, finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu ileri sürmektedirler. Bunun tam aksini söyleyen, yani ekonomik büyümenin finansal gelişmeyi etkilediği yönünde sonuçlar elde eden çalışmalara (Öztürk, (2008); Özcan ve Arı (2011); Helhel (2018)), ayrıca, çift yönlü etkileşimin bulgulandığı araştırmalara da rastlanılmaktadır (Luitel ve Khan (1999); Shan ve Jianhong (2006)).

Patrick (1966), finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi arz öncüllü hipotez ve talep takipli hipotez olarak ikiye ayırarak incelemektedir. Arz öncüllü hipotez, finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olarak ifade edilmektedir. Hipoteze göre, finansal kurumlar ve piyasalarda ortaya çıkan finansal hizmetler arzı artırarak reel ekonominin büyümesini sağlamaktadır. Ayrıca, gelişmiş bir finans sistemi, potansiyel girişimciliği destekleyerek üretkenliği teşvik etmekte, başarı olasılığı yüksek olan inovasyon artırıcı faaliyetlerin oluşmasını sağlamakta, bu kanal üzerinden sağlanan ilerlemeler ekonomik büyümeyi getirmektedir (King ve Levin, 1993b:519). Arz öncüllü hipotez; Mckinnon (1973), King ve Levin (1993), Neusser ve Kugler (1998) ve Levine vd. (2000) tarafından desteklenmektedir. Bu hipotez, içsel büyüme modeli olarak da ifade edilmektedir. Talep takipli hipotez, ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik olarak ifade edilmektedir. Bu hipoteze göre, reel ekonomideki büyüme finansal hizmetlere olan talebi artırarak finans sektöründe genişlemeye neden olmaktadır. Talep takipli hipotez, Friedman ve Schwartz (1963), Goldsmith (1969) ve Jung (1986) çalışmaları ile desteklenmektedir. Robinson (1952), talep takipli hipotezi destekleyerek, iyi büyüme potansiyeline sahip olan ekonomilerin iyi beklentileri desteklemek için gerekli fonları sağlayacak kurumlar geliştirdiğini ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle; ekonomi, önderlik etmekte finans ise onu izlemektedir (Javaratne ve Strahan, 1996:639). Patrick (1966) bu iki hipotez dışında gelişme hipotezini önermektedir. Bu hipoteze göre arz öncüllü finansal gelişme ekonomik büyümenin erken aşamalarında gerçek sermaye oluşumunu tetiklemektedir. Yani; yeni finansal hizmetlerin inovasyonu ve geliştirilmesi, yatırımcılar için yeni fırsatlar yaratır ve bu kendi kendine sürdürülebilir ekonomik büyümeyi başlatır. Ancak, finansal gelişme ve ekonomik büyüme artıka, finansal gelişmenin arz öncüllü özelliği azalmaya başlar ve sonunda talebe bağlı finansal gelişim ortaya çıkar (Calderon ve Liu, 2003:322). Diğer bir ifadeyle, yeni finansal gelişmeler ekonomik büyümeyi belli bir noktaya kadar etkilemekte, sonrasındaysa ekonomik büyüme finansal gelişmeyi etkilemeye başlamaktadır. Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin iki yönlü olduğunu ve aynı anda birbirlerini etkilediğini savunan çalışmalara da bulunmaktadır. Greenwood ve Jovanovic (1990) çalışmaları, finansal araçların daha yüksek sermaye getirisi oranı sağlayarak yatırım ve büyümeyi desteklediğini, aynı zamanda; büyümenin de finansal kurumların genişlemesini destekledikleri ifade etmişlerdir (Helhel, 2018:761-762).

Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin belirlenmesinde karşılaşılan en önemli sorun finansal gelişme göstergelerinin belirlenmesidir. Çünkü, finansal gelişme göstergeleri ülkenin ekonomik, politik vb. koşullarına göre değişmektedir. Literatürdeki çalışmalara incelendiğinde finansal gelişme göstergelerini üç boyutta incelendiği görülmektedir. Bunlardan ilki parasal büyüklük, ikincisi;

kredilere ilişkin büyüklük, üçüncüsü; sermaye piyasası büyüklüğüdür (Lynch, 1996:7). Bu çalışmada, literatürde kaydedilen farklı finansal gelişme göstergeleri incelenmiş; parasal büyüklük ve kredilere ilişkin büyüklük göstergelerinden para arzı M2, özel sektör kredileri, bankalar tarafından sağlanan özel sektör kredileri ve sabit sermaye oluşumu kullanılmıştır.

Çalışmanın amacı, parasal ve kredilere özgü değişkenler üzerinden Türkiye'nin finansal gelişme ve ekonomik büyümeye ilişkisini incelemektir. Bu kapsamda, çalışmanın giriş bölümünde finansal gelişme göstergelerinden ve finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisinden bahsedilmektedir. Daha sonra literatür taraması yapılmış ve konu ile ilgili ampirik araştırmalar incelenmiştir. Analiz kısmında Türkiye'nin finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisini test etmek için değişkenlere birim kök testi uygulanmış, Johansen Eşbütünleşme testi ve Granger Nedensellik testi ile seriler arasındaki ilişki araştırılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki çok sayıda ülkede, farklı dönemler, değişkenler ve analiz yöntemleriyle ele alınmıştır. Çalışmaların üç farklı çalışma çerçevesinde temellendirildiği görülmektedir. Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında ilişkinin varlığı ilk olarak Schumpeter'ın (1911) "The Theory of Economic Development" adlı çalışmasına dayanmaktadır. Schumpeter (1911) çalışmasında, finansal araçlar ve tasarrufun ekonomik birimler arasında sağlandığını, riski yönettiğini, finansal işlemleri gerçekleştirerek ekonomik büyümeyi desteklediğini ifade etmektedir. Bu çalışmada, finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. İkinci referans çalışmada; Patrick (1966), modern finansal kurumların yatırımcı talebiyle ortaya çıktığını ve bu taleplerin karşılanmasının ekonomik büyümeyi sağlayarak finansal gelişmeye katkı sağladığını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, Patrick (1966) ekonomik büyümenin finansal gelişmeyi etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ile ilgili üçüncü referans çalışmaya, King ve Levine'e (1997) aittir. King ve Levine (1997), büyüme, sermaye dağılımının verimliliğindeki gelişmeler ve fiziki sermaye birikimi arasında güçlü ve sağlam bir ilişkinin olduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca, finansal gelişme göstergelerinin büyüme göstergelerini belirgin bir şekilde öngördüğünü tespit etmişlerdir.

Tablo 1. Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisini Araştıran Çalışmalar

Yazar/lar	Dönem, Ülke, Değişkenler, Yöntem	Sonuç
Altunç (2008)	1970-2006 Türkiye GSYİH, M2, OSKB, Toplam Finansal Varlıkların GSYİH Oranı (FIN), Menkul Kıymetlerin GSYİH Oranı (MEN)	M2 ve OSKB ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

	Birim Kök, Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik Analizi	
Altıntaş ve Ayrıçay (2010)	1987-2007 Türkiye GSYİH, M1/GSYİH, M2/GSYİH, XM/GSYİH, RFAİZ ARDL Sınır Testi	Reel büyüme, finansal gelişme, dışa açıklık ve reel faiz oranı arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu ayrıca, uzun dönemde finansal gelişmişlikte katsayında meydana gelen %1'lik artışın, ekonomik büyümeyi %0.30 oranında artırdığı tespit edilmiştir.
Özcan ve Ari (2011)	1998Q1-2009Q4 Türkiye GSYH, OSKB Vektör Otoregresif Modeller, Granger Nedensellik Testi	Finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Bozoklu ve Yılancı (2013)	1988-2009 Gelişmekte olan 14 ülke GSYİH, OSKB Panel Veri Analizi	Finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi olduğunu vurgulamıştır.
Güneş (2013)	1988-2009 Türkiye RGSMH, CGSMH, FE, TE, M2 Granger Nedensellik Testi	Finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin olmadığı, anlamlı tek sonuç olarak ekonomik büyümenin finansal istihdamı artırdığı sonucuna ulaşmıştır.
Yıldırım vd. (2013)	1990-2012 Gelişmekte olan 10 Avrupa ülkesi GSYİH, Likit Borçlar (LL), M2 Birim Kök ve Asimetrik Nedensellik Analizleri	Ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.
Türkoğlu (2016)	1960-2013 Türkiye GSYH, OSK ADF Birim Kök, Granger Nedensellik Analizi	Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğunu vurgulamıştır
Contuk ve Güngör (2016)	1998-2014 Türkiye RGSYİH, M2/GSYİH, OSK/GSHİH, BIST/GSYİH Granger Nedensellik, Asimetrik Nedensellik Analizi	İlişkinin yönü finansal gelişme ve büyüme için kullanılan değişkenlere karşı duyarlıdır. Asimetrik nedensellik sonuçlarına göre büyümede finansal gelişmeye tek yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çeştepe ve Yıldırım (2016)	1986Q1-2015Q3 Türkiye GSYH, M1/GSHY, M2/GSYH, OSK/GSYH, TK/GSYH VEC Modeli, Johansen Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Analizler sonucunda, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında, hem kısa hem de uzun dönemde iki yönlü nedensellik ilişkisi sonucuna varmışlardır.
Ofori-Abebrese vd. (2017)	1970-2013 Ghana GSYİH, OSK, DD, IVN, PG, TO, GS ARDL Sınır Testi, Granger Nedensellik Testi	Özel sektöre verilen kredilerden büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.
Şahin (2017)	2004-2015 Yükselen Piyasa Ekonomileri OSKB, M2, SSY, TO, BPD/GSYİH Panel Veri, Regrasyon Analizi	Yükselen piyasa ekonomilerinde finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği görülmüştür
Çakar vd. (2018)	2005Q4-2016Q4 Türkiye DGSYH, DMERKEZ, DKALKINMA, DMEVDUAT, DKATILIM PP Birim Kök, Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	Yatırım ve Kalkınma bankalarının toplam kredi hacimleriyle GSYH arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Granger Nedensellik analizi sonucu, Yatırım ve Kalkınma bankalardan GSYH'ye doğru, GSYH'den Katılım ve Merkez Bankasına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir.
Sönmez ve Sağlam (2018)	2001-2014 Avrupa Geçiş Ekonomisindeki Ülkeler TO/GSYİH, FGE/GSYİH, RGSYİH Panel Veri Analizi	Finansal gelişmişlik oranından büyüme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur ayrıca, ticari açıklık ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Swamy ve Dharani (2018)	1983-2013 Gelişmiş 24 Ekonomi GSYİH, OSK, OSKB, FSK/GSYİH, BPD/GSYİH Panel Nedensellik Analizi	Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.
Temelli ve Şahin (2018)	1990-2014 APEC Ülkeleri GSYİH, OSK Panel Veri Analizi	APEC ülkelerinde finansal gelişme ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu belirlenmiştir.
Pata ve Ağca	1982-2016 Türkiye	Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir

(2018)	GSYİH, OSK, OSKB, FYK ARDL Sınır Testi, Granger ve Hacker-Hatemi-J Bootstrap Nedensellik Testleri	ilişki vardır. Nedensellik testleri sonucunda finansal gelişmeden büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki olduğu bulgulanmıştır.
Aydın (2019)	1992-2016 Kırılgan Beşli Ülkeler OSKB, GSYİH Panel Veri Analizi	Finansal gelişmişlik seviyesinin ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olduğu ifade edilmiştir.
Ismail vd. (2019)	1990-2013 Malezya GSYİH, FSM/GSYİH, TUFİ, DGSYİH, OSK, LB/GSYİH Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik Analizi	Malezya'da ekonomik büyümeden finansal gelişmişliğe doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Perera ve Paudel (2019)	1955-2005 Sri Lanka M1, M2, TM/GSYİH, OSK, TK/GSYİH, OSK/İÇ KREDİ Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik Analizi	Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında ilişki yoktur sonucuna ulaşılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI, VERİ SETİ VE MODELİ

Çalışmanın amacı, Türkiye'de 1968-2017 yılları arasında finansal gelişmişlik göstergelerinden olan para arzı M2, özel sektör kredileri, bankalar tarafından özel sektöre sağlanan krediler ve sabit sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme etkisini araştırmaktır. Finansal göstergelerden M2, para arzını ifade etmektedir. Özel sektör kredileri, bankalar ile birlikte, finansal kiralama şirketleri, sigorta şirketleri, emeklilik fonları ve döviz şirketleri tarafından özel sektöre verilen kredileri göstermektedir. Bankalar tarafından özel sektöre sağlanan krediler, bankaların özel sektöre verdiği kredileri ifade etmektedir. Sabit sermaye yatırımlarıysa, Türkiye'de 1 yıl içerisinde gerçekleştirilen gayrisafi yatırımdan, stoklara yapılan yatırımların çıkarılması ile elde edilen değeri ifade etmektedir. Bu kapsamda, Dünya Bankası veri tabanından (www.databank.worldbank.org) elde edilen verilerden yararlanılmıştır.

Dünya Bankası'ndan alınan ve araştırma kapsamında kullanılan veri seti Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Gösterim Şekilleri	Veri Kaynağı
Kişi Başı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	GSYH	Dünya Bankası WDI 1968-2017
Özel Sektör Kredilerin (%GSYH)	OSK	Dünya Bankası WDI 1968-2017
Bankalar Tarafından Sağlanan Özel Sektör Kredileri (%GSYH)	OSKB	Dünya Bankası WDI 1968-2017
Para Arzı (%GSYH)	M2	Dünya Bankası WDI 1968-2017
Sabit Sermaye Yatırımı Oluşumu (%GSYH)	SSY	Dünya Bankası WDI 1968-2017

4. AMPİRİK BULGULAR

Ampirik bulgular kısmında ilk olarak çalışmada kullanılacak değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri belirlenmiştir. Tanımlayıcı istatistik testi sonucunda elde edilen değerler Tablo 3'te özetlenmektedir.

Tablo 3. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları

Değişkenler	Gözlem	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
GSYH	50	0.004736	38473.42	6029.525	10034.99
OSK	50	13.58838	70.94798	25.72768	16.08767
OSKB	50	12.36748	66.51392	25.39866	14.60004
M2	50	18.03386	455.60449	33.13603	11.39112
SSY	50	5.541283	29.99705	21.33679	5.541283

Tablo 3'te görüldüğü gibi minimum değer en yüksek olduğu seri M2, en düşük olduğu seri GSYH, maksimum değer en yüksek olduğu seri GSYH, en düşük olduğu seri SSY'dir. Serilerde ortalamanın en yüksek olduğu değişkenin GSYH, en düşük olduğu serinin SSY; standart sapması en yüksek olan serinin GSYH; en düşük olduğu serinin SSY olduğu görülmektedir.

4.1. Birim Kök Analizi

Tanımlayıcı istatistikleri belirlenen serilerin durağanlığı incelemek için standart Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök (1979-ADF) ve Phillips-Perron (1988-PP) birim kök analizleri yapılmıştır. Genişletilmiş Dickey-Fuller, zaman serisi değişkenlerinin otoregresif süreç ifade edip etmediğini gösteren Dickey-Fuller bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini modelde bağımsız değişken olarak kullanan bir testtir. Bu testin amacı, zaman serisinin gecikmeli değerleri kullanılarak otokorelasyonu yok etmektir. ADF testi için önerilen model ise aşağıdaki gibidir (Göktaş, 2005: 30-35):

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 t + \delta Y_{t-1} + \alpha_i + \varepsilon_t \quad (1)$$

Philips Perron (1988) parametrik olmayan yeni bir test geliştirmiştir. Bu test, Dickey-Fuller tarafından ortaya konan varsayımı geliştirerek rassal şokların dağılımları ile ilgili yeni bir varsayımda bulunmaktadır. PP testi için kurulan model aşağıdaki gibidir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007: 363):

$$Y_t = \beta_0 + \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

ADF ve PP birim Kök testleri için kurulan hipotez ise; $H_0: \delta \geq 0$ (Birim Kök vardır) şeklindedir. Tablo 4’de düzeyde ve farkta ADF ve PP birim kök sınaması sonuçları özetlenmektedir.

Tablo 4. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi		PP Birim Kök Testi	
	Düzy Sabit		Düzy Sabit	
	ADF Değeri	Olasılık Değeri	PP Değeri	Olasılık Değeri
LGSYH	0.8052	0.9932	0.8635	0.9942
LOSK	0.6285	0.9892	0.4793	0.9843
LOSKB	0.4701	0.9839	0.3107	0.9766
LM2	-0.9915	0.7493	-0.5619	0.8694
LSSY	-1.7678	0.3917	-1.7569	0.3970
Birinci Fark Sabit		Birinci Fark Sabit		
LGSYH	-6.6278*	0.0000	-6.6281*	0.0000
LOSK	-5.2787*	0.0001	-5.2381*	0.0001
LOSKB	-5.2605*	0.0001	-5.1828*	0.0001
LM2	-9.2284*	0.0000	-13.3762*	0.0000
LSSY	-6.6007*	0.0000	-6.6422*	0.0000

Not: *, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre, LGSYH, LOSK, LOSKB, LM2 ve LSSY değişkenlerinin düzeyde durağan olmadıkları ancak birinci farkları alındığında serilerin durağan hale geldikleri tespit edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, çalışmada kullanılan değişkenlerinin hepsinin I (1) olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.2. Johansen Eşbütünleşme Analizi

Durağan olmayan serilerin durağan bir doğrusal kombinasyonunun ekonometrik olarak belirlenmesi için eşbütünleşme analizi yapılmaktadır (Tarı, 2006:405). Çalışmada zaman serisi analizinde eşbütünleşme analizi için gerekli olan serilerin farkta durağan olması koşulu sağladığından dolayı Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen Johansen eşbütünleşme analizi ile test edilmiştir. Johansen eşbütünleşme testi, Trace ve Max-Eigen istatistiklerini belirlemek için ilk olarak VAR modeli için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Her bir finansal gelişme göstergesi ile ekonomik büyüme ilişkisini

belirlemek için yapılan VAR gecikme uzunluğu testinde maksimum gecikmenin 1 olduğu tespit edilmiştir.

Gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenen göstergelerin Johansen eşbütünleşme testi sonuçları ile serilerin uzun dönem ilişkisi belirlenmektedir. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığının test edilmesi için kurulan hipotez aşağıdaki gibidir:

$H_0: r = 0$ (Seriler arasında eşbütünleşme yoktur). Tablo 5’de Johansen Eşbütünleşme testi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 5. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	Trace		Max	
	Stat	Prob.	Stat	Prob.
LGSYH-LM2				
r=0	16.30903*	0.0376	15.17505*	0.0358
r≤1	1.133981	0.2869	1.133981	0.2869
LGSYH-LOSK				
r=0	20.30998*	0.0492	19.64965*	0.0498
r≤1	4.660327	0.3227	4.660327	0.3227
LGSYH-LOSKB				
r=0	21.12933**	0.0379	16.92016*	0.0344
r≤1	4.209164	0.3819	4.209164	0.3819
LGSYH-LSSY				
r=0	30.55566*	0.0013	21.44586*	0.0060
r≤1	9.109794	0.0512	9.109794	0.0512

Not: *, %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Johansen eşbütünleşme analizleri sonucunda, test istatistiklerinin olasılık değerleri %5 anlamlılık seviyesinde ve birinci derecede “eşbütünleşme ilişkisi yoktur” hipotezi reddedilmektedir. Diğer bir ifadeyle, ekonomik büyüme ve finansal gelişme göstergeleri arasında birinci dereceden eşbütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verilmektedir. Bu sonuçlar, ekonomik büyüme ile finansal gelişme göstergelerinden özel sektör kredileri, bankalar tarafından sağlanan özel sektör kredileri, M2 ve sabit sermaye yatırımlarının uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini göstermektedir.

4.3. Granger Nedensellik Analizi

Uzun dönemde birlikte hareket ettikleri görülen seriler arasında en az bir yönde nedensellik ilişkisinin olup olmadığını test etmek için Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Granger (1969), nedenselliği X’den Y’ye doğru bir ilişki olduğunu ifade etmektedir. Granger nedensellik testi bir tahmin yöntemi değildir sadece nedensellik çıkarımı yapılmaktadır (Granger, 1988: 554). Granger nedensellik testi için kurulan hipotez ise; $H_0: X, Y'nin Granger Nedeni Değildir$ şeklindedir. Yapılan Granger nedensellik analizi sonuçlar Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	F-İstatistiği	Olasılık	İlişki Yönü
H_0 : Δ LM2 Δ LGSYH'nin granger nedeni değildir.	6.4422*	0.0036	Δ LGSYH \leftrightarrow Δ LM2
H_0 : Δ LGSYH Δ LM2'nin granger nedeni değildir.	3.5979**	0.0359	
H_0 : Δ LOSKB Δ LGSYH'nin granger nedeni değildir.	2.6022***	0.0857	Δ LGSYH \leftrightarrow Δ LOSKB
H_0 : Δ LGSYH Δ LOSKB'nin granger nedeni değildir.	2.4986***	0.0941	
H_0 : Δ LOSKB Δ LGSYH'nin granger nedeni değildir.	3.7556**	0.0314	Δ LGSYH \leftarrow Δ LOSKB
H_0 : Δ LGSYH Δ LOSKB'nin granger nedeni değildir.	2.4242	0.1006	
H_0 : Δ LSSY Δ LGSYH'nin granger nedeni değildir.	1.1113	0.3384	Δ LGSYH \rightarrow Δ LSSY
H_0 : Δ LGSYH Δ LSSY'nin granger nedeni değildir.	3.0844**	0.0560	

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 6'ya göre, M2 ile GSYH arasındaki nedenselliğin çift yönlü olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, M2 para arzında yaşanan bir gelişmenin ekonomik büyümeyi, ekonomik büyümede yaşanan bir gelişmenin para arzını etkilediğine ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuç, Altunç (2008); Aydın, vd. (2014); Manga, vd.'nin (2016) çalışmaları ile örtüşmektedir. OSK ile GSYH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğuna ulaşılmıştır. Bu sonuç özel sektör kredilerindeki bir değişimin büyümeyi; büyümedeki bir değişim özel sektör kredilerini etkilediğini ifade eder ve Demetriades ve Hussein (1996); Altunç, (2008) çalışmaları ile benzerlik gösterir. OSKB'dan ise sadece GSYH'ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulgulanmıştır. Diğer bir ifadeyle, bankalar tarafından sağlanan özel sektör kredilerindeki bir değişim büyümeyi etkilerken; büyümedeki değişim ise OSKB'yi etkilememektedir. Bu sonuç Pata ve Ağca, (2018); Aydın, (2019) benzerlik göstermiştir. SSY'dan GSYH'ya doğru bir nedensellik ilişkisi elde edilmezken; GSYH'dan SSY'e doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi elde edilmiştir. Elde edilen nedensellik testi sonucu, Blomström, vd. (1993) ve Qin, vd.'nin (2006) çalışmaları ile örtüşmektedir.

5. SONUÇ

Çalışmamızda ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki ilişki finansal gelişme endeksi şeklinde incelenmemiştir. Finansal gelişme göstergesi olarak dört farklı değişken kullanılmış ve bu değişkenlerin ekonomik büyüme ile olan ilişkisi tespit edilmiştir. Finansal gelişme göstergesi olarak para arzı M2'nin gayri safi yurtiçi hasılaya oranı (M2), özel sektöre verilen kredilerin gayri safi yurtiçi hasılaya oranı (OSK), bankalar tarafından sağlanan özel sektör kredilerinin yurtiçi hasılaya oranı (OSKB), sabit sermaye yatırımlarının gayri safi yurtiçi hasılaya oranı (SSY) kullanılırken; ekonomik büyüme göstergesi olarak reel gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) kullanılmıştır.

Türkiye'nin 1968-2017 yılları arasındaki finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi Johansen eşbütünleşme ve nedensellik testleri ile analiz edilmiştir.

M2, özel sektöre verilen krediler, bankalar tarafından sağlanan özel sektör kredileri ve sabit sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme ilişkisini test etmek için yapılan Johansen eşbütünleşme testi sonucunda; finansal gelişme göstergelerinin her biri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra yapılan Granger nedensellik testi ile her bir finansal gelişme göstergesinin ekonomik büyüme ile nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Granger nedensellik testi sonucunda M2 ile ekonomik büyüme göstergesi gayri safi yurtiçi hasıla arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu ilişki, Türkiye'de tasarrufların bankalara aktarıldığını göstermektedir. Kurumsal yapıdaki değişimler ve tasarruf mevduatına sağlanan güvencenin, kişilerin ve firmaların tasarruflarını bankalara yatırdığını ve bununda finansal gelişmeyi etkilediğini göstermektedir. Özel sektör kredileri ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bankalar tarafından sağlanan özel sektör kredilerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olması arz yönlü hipotezin geçerli olduğunu göstermektedir. Arz yönlü hipotezin uygun olması finansal piyasaların, tasarrufların etkin kaynaklara dağıtılması ile verimli kullanım yerlerine yönlendirilmesi ile ekonomik büyümenin hızlandığını ifade etmektedir.

Genel olarak analiz sonucunda finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisinin finansal gelişme göstergelerine duyarlı olduğuna ulaşılmıştır. Ayrıca, büyüme ve finansal gelişme göstergeleri ile ilişkisinin hem arz öncüllü hem de talep takipli hipotezin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Altunç, Ömer, Faruk (2008), “**Türkiye’de Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi**”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, ss.113-127.
- Altıntaş, Halil ve Ayriçay, Yücel (2010), “**Türkiye’de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme ilişkisinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Analizi**”, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:10, Sayı:2, ss.71-98.
- Aydın, M.Kemal, Ak, Mehmet, Zeki ve Altıntaş, Nurullah (2014), “**Finansal Gelişme’nin Büyüme’ye Etkisi: Türkiye Özelinde Nedensellik Analizi**”, Maliye Dergisi, Cilt:167, ss.149-162.
- Aydın, Yüksel (2019), “**Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kırılgan Beşli Ülkeleri İçin Analizi**”, Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, ss.37-49.
- Bozoklu, Şeref ve Yılcı, Veli (2013), “**Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Gelişmekte Olan Ekonomiler İçin Analiz**”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:28, Sayı:2, ss.161-187.
- Blomström, Magnus, Lipsey, E. Robert and Zejan, Mario (1993), “**Is Fixed Investment the Key to Economic Growth**”, NBER Working Paper, No:4436, ss.1-23.
- Calderon, Cesar, ve and Liu, in. (2003), “**The Direction of Causality Between Financial Development and Economic Growth**”, Journal of Development Economics, Volume:72, Issue:1, pp.321-334.
- Contuk, Filiz Yıldız, ve Güngör, Bener (2016), “**Asimetrik Nedensellik Testi ile Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi**”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:71, ss.89-108.
- Çakar, Recep, Karakaş, Güngör ve Güngör, Selim (2018), “**Türkiye’de Geleneksel ve Katılım Bankalarının Toplam Kredi Hacimleriyle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki**”, İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, ss.69-95.
- Çeştepe, Hamza ve Yıldırım, Ertuğrul (2016), “**Türkiye’de Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi**”, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICAFR 16 Özel Sayısı, ss.12-26.
- Demetriades, Panio, O. and Hussein, Khaled, A. (1996), “**Does Financial Development Cause Economic Growth? Time-Series Evidence from Sixteen Countries**”, Journal of Development Economics, Volume:51, Issue:2, pp.387-411.
- Demirgüç-Kunt, Asli and Levine, Ross (2008), “**Finance, Financial Sector Policies and Long-Run Growth**”, Commission on Growth and Development Working Paper No:11, file:///C:/Users/win10/Desktop/finansal%20geli%C5%9Fme%20ekonomik%20b%C3%BCy%C3%BCme%20literat%C3%BCr/demirg%C3%BC%20Kunt%202008.pdf (Erişim Tarihi: 09/05/2019).
- Dickey, A.David, and Fuller, A.Wayne (1981), “**Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root**”, Econometrica, Volume:49, Issue:4, pp.1057-1072.
- Durusu-Çiftçi, Dilek, İspir M.Serdar, ve Yetkiner, Hakan (2017), “**Financial Development and Economic Growth: Some Theoretical and More Evidence**”, Journal of Policy Modeling, Volume:39, pp.290-306.
- Estrada, G. Park D. and Ramayandi, A. (2010), “**Financial Development and Economic Growth in Developing Asia**”, ABD Economics Working Paper Series No.233:54.

- Friedman, Milton and Schwartz, Anna, Jacobson (1963), **"A Monetary History of the United States, 1867-1960"**, Princeton University Press for NBER, Princeton.
- Granger, Clive,W.J. (1969), **"Investigating Causal Relations by Econometric Models and CrossSpectral Methods"**, *Econometrica*, Volume:37, Issue:3, pp.424-438.
- Greenwood, Jeremy and Jovanovic, Boyan (1990), **"Financial Development, Growth and The Distribution of Income"**, *Journal of Political Economy*, Volume:98, pp.1076-1107.
- Goldsmith, Raymond, W. (1969), **Financial Structure and Development**, Yale University Press, New Haven, CT.
- Göktaş, Özlem (2005), **Teorik ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi**, Beşir Kitabevi, İstanbul.
- Güneş, Sevcan (2013), **"Finansal Gelişmişlik ve Büyüme Arasındaki Nedensellik Testi: Türkiye Örneği"**, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt:14, Sayı:1, ss.73-85.
- Helhel, Yesim (2018), **"Financial Development and Economic Growth Relationship: An Analysis with Credit Based Financial Index"**, *Business and Economics Research Journal* Volume:9, Issue:4, pp.761-771.
- Ismail, Farhana, Ab-Rahim, Rossazana and Pei-Chin, Liaw (2019), **"Nexus Between Financial Development and Economic Growth"**, *Academic Research in Business & Social Sciences*, Volume:9, No:1, pp.26-44.
- Jayarathne, Jith and Strahan, Philips, E. (1996), **"The Finance-Growth Nexus: Evidence from Bank Branch Deregulation"**, *The Quarterly Journal of Economics*, Volume:111, No:3, pp.639-670.
- Johansen, Soren, and Juselius, Katarina (1990), **"Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration-with Applications to the Demand for Money"**, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Volume:52, No:2, pp.169-210.
- Johansen, Soren (1991), **"Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in Gaussian vector autoregressive models"**, *Econometrica*, Volume:59, No:6, pp.1551-1580.
- Jung, Woo, S. (1986), **"Financial Development and Economic Growth: International Evidence"**, *Economic Development and Cultural Change*, Volume:34, No:2, pp.333-346.
- Kandır, Yılmaz, Serkan, İskenderoğlu, Ömer, ve Önal, Yıldırım, B. (2007), **"Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Araştırılması"**, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:16, Sayı:2, ss.311-326.
- King, Robert, G. and Levine Ross (1993a), **"Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right"**, *The Quarterly Journal of Economics*, Volume:108, Issue:3, pp.717-737.
- King Robert, G. and Levine Ross (1993b), **"Finance, Entrepreneurship and Growth The Ory and Evidence"**, *Journal of Monetary Economics*, Volume:32, pp.513-542.
- Levine, Ross, Loayza, Norman, and Beck, Thorsten (2000), **"Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes"**, *Journal of Monetary Economics*, Volume:46, pp.31-77.
- Luintel, Kul, B., and Khan, Mosahid (1999), **"A Quantitative Reassessment of The Finance-Growth Nexus: Evidence from a Multivariate VAR"**, *Journal of Development Economics*, Volume:60, Issue:2, pp.381-405.
- Lynch, David (1996), **"Measuring Financial Sector Development: A Study of Selected Asia-Pacific Countries"**, *The Development Economies*, Volume:34, Issue:1, pp.1-27.
- Manga, Müge, Destek, Mehmet Akif, Tekeoğlu, Muammer ve Düzakın, Erkut (2016), **"Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme İlişkisi: Türkiye Örneği"**, *International Conference on Eurasian Economies*, pp.814-820.

- McKinnon, R.I. (1973). **“Money and Capital in Economic Development”**, The Brookings Institution, Washington, DC.
- Neusser, Klaus and Kugler, Maurice (1998), **“Manufacturing Growth and Financial Development: Evidence from OECD Countries”**, The Review of Economics and Statistics, Volume:80, Issue:4, pp.638-646.
- Ofori-Abebrese, Grace, Pickson, R.Becker, ve Diabah, B.Tsatsu (2017), **“Financial Development and Economic Growth: Additional Evidence from Ghana”**, Modern Economy, Volume:8, pp.282-297.
- Özcan, Burcu, ve Arı, Ayşe (2011), **“Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği”**, İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, ss.121-142.
- Öztürk, İlhan (2008), **“Financial Development and Economic Growth: Evidence From Turkey”**, Applied Econometrics and International Development, Volume:8, Issue:1, pp.85-98.
- Pata, Uğur, K., ve Ağca, Alperen (2018), **“Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”**, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:2, Sayı:2, ss.115-128.
- Qin, Duo, Cagas, Marie, Anne, Quising, Pilipinas and He, Xin-Hua (2006), **“How Much Does Investment Drive Economic Growth in China?”**, Journal of Policy Modeling, Volume:28, Issue:7, pp.751-774.
- Patrick, Hugh, T. (1966), **“Financial development and Economic Growth in Underdeveloped Countries”**, Economic Development Cultural Change, Volume:14, Issue:2, pp.174-189.
- Perera, Nelson, and Paudel, Ramesh Chandra (2009), **“Financial development and economic growth in Sri Lanka”**, Applied Econometrics and International Development, Volume:9, Issue:1, pp.157-164.
- Phillips, Peter, C. and Peraon, Pierre (1988), **“Testing for a UnitRoot in Time Series Regression”**, Biometrika, Volume:75, Issue:2, pp.335-346.
- Robinson, Joan (1952), **The Generalization of General Theory: The Rate of Interest and Other Essays**. pp.69-142, Macmillan, London.
- Schumpeter, Joseph, A. (1911), **The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and The Business Cycle**, pp.1934. Harvard University Press Translated by Opie, R., Cambridge.
- Sevüktekin, Mustafa ve Nargeleçekenler, Mehmet (2007), **Ekonometrik Zaman Serileri Analizi**, 2. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Shan, Jordan and Jianhong Qi (2006), **“Does Financial Development ‘Lead’ Economic Growth? The Case of China”**, Annals of Economics and Finance, Volume:1, pp.197-216.
- Shaw, Edward, S. (1973), **Financial Deepening in Economic Development**, Oxford University Press, Oxford.
- Sönmez, E.Filiz, ve Sağlam, Yağmur (2018), **“Finansal Gelişme ve Ticari Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Avrupa Dönüşüm Ülkeleri Örneği”**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:18, Sayı:4, ss.59-72.
- Swamy, Vighneswara, and Dharani, M. (2018), **“An Alternate Approach In Exploring The Causal Link Between Financial Development And Economic Growth-Evidence From Advanced Economies”**, International Journal of Finance and Economics, 23, pp.55-76. DOI: 10.1002/ijfe.1604.

- Şahin, Dilek (2017), “**Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi**”, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:7, Sayı:12, ss.12-22.
- Şahin, Dilek, ve Temelli, Fatma (2018), “**Türkiye ve APEC Ülkelerinde Hisse Senedi Piyasası Gelişiminin Makroekonomik ve Kurumsal Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz**”, UIİİD-IJEAS, 2018 (Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı), ss.257-270.
- Tarı, Recep (2006), **Ekonometri**, 4. Baskı, Avcı Ofset, İstanbul.
- Türkoğlu, Musa, (2016), “**Türkiye’de Finansal Gelişimin Ekonomik Büyümeye Etkileri: Nedensellik Analizi**”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, Cilt:6, Sayı:1, ss.84-93.
- Turgut, Ahmet ve Ertay, Hacı, İsa (2016), “**Bankacılık Sektörünün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Nedensellik Analizi**”, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:8, Sayı:4, ss.114-128.
- Yıldırım, Selim, Özdemir, B. Kağan and Doğan, Burhan (2013), “**Financial Development and Economic Growth Nexus in Emerging European Economies: New Evidence from Asymmetric Causality**”, International Journal of Economics and Financial Issues, Cilt:3, Sayı:3, ss.710-722.

BORSA İSTANBUL'A (BİST) KAYITLI LOJİSTİK FİRMALARININ KARLILIK BELİRLEYİCİLERİ

Meltem KILIÇ

Dr., e-posta: meltem.kilic@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-8978-9076

Bilge GÜLER

Dr., e-posta: bilgeeguler@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5361-8304

Öz

Dünya çapında ticaret ve taşımacılığın serbestleşmesi ile ithalat ve ihracatın artması lojistik sektörünü stratejik bir sektör haline getirmiştir. Bu kapsamda, diğer ülkeler gibi Türkiye’de lojistik firmalarının performansını ve karlılığını artırmak için daha fazla çaba sarf etmektedir. Bu çalışmanın amacı, 2013-2018 yılları arasında Borsa İstanbul’a (BİST) kayıtlı lojistik firmalarının karlılığını etkileyen faktörler panel veri analizi ile incelenmiştir. Bu kapsamda karlılık göstergesi olarak aktif karlılık oranı kullanılırken, karlılığı etkileyen faktör olarak cari oran, alacak devir hızı, kaldıraç oranı ve aktif büyüklük kullanılmıştır. Analiz sonucunda, alacak devir hızının aktif karlılığı pozitif, kaldıraç oranı ve aktif büyüklüğün negatif etkilediğine ulaşılmıştır. Ayrıca, cari oranın aktif karlılık üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelime: Karlılık, Lojistik, Panel Veri Analizi.

PROFITABILITY DETERMINATION OF LOGISTICS COMPANIES REGISTERED IN STOCK EXCHANGE ISTANBUL (BİST)

Abstract

Logistics sector as a strategic sector because of accelerating of liberalization of trade and transportation worldwide and the increase in import and exports. In this context, other countries such as Turkey more efforts are made to improve the performance and profitabilty of logistics companies. The aim of this study, the factors affecting the profitabilty of logistics companies registered to Stock Exchange Istanbul (BİST) between 2013-2018 were examined by panel data analysis. In this context, while return on assets (ROA) is used as profitabilty indicator, current rate, accounts receivable turnover, leverage ratio and asset size are used as factors affecting profitabilty. As a result of the analysis, it was found that the leverage ratio and asset size had a negative effect on the return on assets, and accounts receivable turnover had

a positive effect on the return on assets. In addition, the current ratio has no effect on the return on assets.

Keywords: Profitabilty, Logistics, Panel Data Analysis.

1. GİRİŞ

Ülkeler arası sınırların ortadan kalmasıyla birlikte uluslararası ticaretin artması lojistik faaliyetlerinin önemini arttırmıştır. Lojistik faaliyetlerin artması ise lojistik sektörünü stratejik öneme sahip bir sektör haline getirmiştir. Stratejik öneme sahip olan lojistik sektöründeki baş döndürücü gelişmelere ülkelerin ayak uydurması ise güçleşmektedir. Öyle ki, teknoloji alanındaki gelişmeler, uluslararasılaşma firmaların yeniliklere daha çabuk adapte olmasını, ürünlerin mümkün olan en kısa sürede ve en hasarsız şekilde müşteriye ulaşmasını zorunlu hale getirmiştir (Cenker, 2006:1). Her alanda büyük bir öneme sahip olan lojistik, üretilen bir ürünün üretildiği noktadan başlayarak depolanması, stoklanması, istenilen noktaya istenilen şekilde taşınması ve teslim edilmesi sürecinin planlı, verimli ve en hızlı şekilde yapılması şeklinde tanımlanmaktadır (Çevik ve Kaya, 2010:23). Diğer bir ifade ile lojistik, bir firmada üretilen ürünün depolanmasından başlayarak satın alınmaya kadar devam eden bütün işlemleri kapsamaktadır. Lojistik ile ilgili en genel tanım ise CSCMP (Council of Supply Chain Management Professionals) tarafından yapılmaktadır. CSCMP, lojistik yönetimini müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ürünlerin, servis hizmetinin ve bilgi akışının ürünün başlangıç yerinden tüketildiği son noktaya kadar olan tedarik zinciri içerisindeki hareketinin verimli ve etkili bir şekilde planlanması, uygulanması, taşınması, depolanması ve kontrol altında tutulması süreci olarak tanımlamaktadır (<https://cscmp.org>).

Lojistik faaliyetlerinin ülke ekonomisine birçok açıdan değer ve katkı sağladığı için ekonomik yapı içinde önemli bir rol üstlendiği söylenebilir. Sağladığı bu değer ve katkı ise ülkenin gelişmişlik düzeyinde ikincil dereceden rol oynamaktadır (Erkan, 2014:48). Bundan dolayı, ülke ekonomisi içinde özellikle toplam maliyetleri en aza indirme konusunda lojistik hizmetlerinin ve lojistik hizmeti sunan firmaların önemi artmıştır. 21. yüzyılın önemli gelişmeleri içinde yer alan bilgi ve iletişim teknolojileri, mikro biyoloji ve gen teknolojileri lojistik yönetimi ve tedarik zinciri sürecinde sıklıkla vurgulanmaktadır (Ersoy, 2005; akt. Çekerol ve Kurnaz, 2011:51).

Ülkelerin kendi arasındaki rekabet durumunu ölçmek için lojistik sektöründe reformlar geliştiren Dünya Bankası Lojistik Performans Endeksi oluşturmuştur. İlk olarak 2007 yılında yayınlanan bu endeks 2010'dan sonra her iki yılda bir yayınlanmaya başlamıştır. Bu endekste ülkelerin gümrükleme süreçleri, taşıma maliyetleri, ulaşım ve altyapı kalitesi, sevkiyatların izlenmesi, zamanında teslimat ve lojistik yetkinlikleri incelenerek lojistik performansları ölçülmektedir (Bayraktutan ve Özbilgin, 2015:101). Dünya Bankası tarafından yayınlanan Lojistik Performans Endeksi sonuçlarına göre Türkiye 2018 yılında 160 ülke arasında 47. sırada yer aldığı görülmüştür. Türkiye'de lojistik sektörünün hızlı bir şekilde geliştiği görülmektedir. Bunun iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi, modern depoculuk faaliyetleri; ikincisi ise dış ticaret sektöründeki hızlı gelişmelerdir (Tunç ve Kaya, 2016:59-60).

Firmaların lojistik faaliyetlerinde dış kaynak kullanımının artması lojistik firmalarının önemini arttırmıştır. Özellikle lojistik sektöründe yaşanan gelişmeler, dış kaynak kullanımının sektöre olan etkisi gibi gelişmeler rekabeti artırmıştır. Rekabetin artması ile birlikte bu sektörlerde ve firmalarda performans önemli hale gelmiştir (Yapraklı ve Ünal, 2017:591). Türkiye'nin bu rekabet ortamında pazar payını koruyabilmesi önemlidir. Coğrafi konum açısından son derece uygun bir konuma sahip olan Türkiye'de lojistik faaliyetleri ülke ekonomisi için önemli bir etkiye sahiptir.

Lojistik firmalarının nihai amacı firma karlılığını ve performansını en üst düzeye çıkarmaktır. Firmanın karlılığını ve performansını ölçmek için ise firmaların mali tabloları ve faaliyet raporları incelenmektedir. Bu raporlarda firmaların karlılık, iş hacmi, borçluluk oranı, borç ödeme yeteneği, alacakları tahsil etme süresi, firma yaşı gibi farklı göstergeler incelenmekte ve firma performansı ölçülmektedir (Doğan ve Topal, 2016:56). Özellikle firma karlılık göstergesi, firmaların içsel finansman kaynağı olan oto finansmanı direk etkilediğinden dolayı hem pay sahipleri hem de yatırımcılar açısından önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir (Korkmaz ve Karaca, 2014:21). Bu kapsamda çalışmada Türkiye'deki BIST'e kayıtlı lojistik firmalarının karlılığını etkileyen faktörler belirlenmektedir. Çalışmada ilk olarak lojistik ve lojistik sektöründen bahsedilmektedir. Ardından bu konu ile ilgili farklı sektörde yapılan çalışmaların yer aldığı literatür taramasına yer verilmiştir. Daha sonra Türkiye'deki lojistik firmaları üzerine yapılan ampirik sonuçlar sunulmuştur. En son kısımda ise sonuç ve değerlendirme kısmı yer almaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Karlılık belirleyici ile ilgili literatürde farklı ülkelerde farklı sektörlerde yapılan çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda bir kısmı firmaların karlılıklarını etkileyen faktörler farklı değişkenler kullanılarak açıklanmaktadır.

Goddard vd. (2005), 1993-2001 yılları arasında Belçika, Fransa, İtalya ve İngiltere'deki imalat ve hizmet sektörü firmalarının karlılık belirleyicilerini incelemiştir. Araştırmalarının sonucunda sektördeki firmaların büyüme oranı ile firma karlılıkları arasında negatif yönlü, firmaların pazar payları ve karlılıkları arasında ise güçlü ve pozitif yönlü bir ilişkiye ulaşılmıştır. Bununla birlikte ilişkinin imalat sektöründe hizmet sektöründen daha fazla olduğu tespit etmişlerdir. Ayrıca firmaların borç verme oranları ve firma karlılıkları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğuna, likiditesi yüksek firmaların daha karlı olma eğiliminde olduğuna ulaşılmıştır.

Öz ve Güngör (2007), çalışmalarında çalışma sermayesi yönteminin firmaların karlılığı üzerindeki etkisini belirlemek için 1992-2005 yılları arasında BIST imalat sektörüne ait 68 firmanın çalışma sermayesi göstergesi olan stok, alacak ve borç devir hızının ve net ticaret süresinin firma karlılığı üzerindeki etkisini test etmişlerdir. Araştırma bulgularında, net işletme süresinin ve alacak, borç ve stok devir hızının firma karlılığını negatif yönde etkilediğine, satışlardaki büyümenin ve mali duran varlıkları ise firma karlılığını pozitif yönde etkilediğine ulaşılmıştır.

Coşkun ve Kök (2011), BIST’te kayıtlı 74 firmanın 1991-2005 yılları arasındaki çalışma sermayesi politikalarının firma karlılıkları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmalarında, sektöre göre ayarlanmış nakit dönüşüm süresi, borç ödeme süresi, alacak tahsil ve stok devir süresi çalışma sermayesi göstergesi olarak kullanırken; karlılık göstergesi olarak aktif karlılık oranı (ROA) kullanarak Sistem-GMM tahmin yöntemi ile analiz yapmışlardır. Ampirik bulgularda, firmaların borç ödeme süreleri ve karlılıkları arasında pozitif yönlü, alacak tahsil, nakit dönüşüm ve stok devir süreleri ve firma karlılıkları arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir.

Karadeniz ve İskenderoğlu (2011), çalışmalarında 2002-2009 yılları arasında BIST’deki Turizm işletmelerinin aktif karlılığını etkileyen değişkenleri analiz etmektedirler. Analiz bulgularında, kaldıraç oranının ROA’yı negatif yönlü etkilerken; net işletme sermayesi devir hızının, Pazar payının ve aktif devir hızının ROA’yı pozitif yönlü etkilediğini tespit etmişlerdir.

Aygün (2012), çalışmasında Türk İmalat Sektörü’ndeki 107 firmanın 2000-2009 yılları arasındaki firma performansı üzerindeki çalışma sermaye etkisini araştırmaktadır. Çalışmada bağımsız değişken olarak aktif karlılık oranını bağımlı değişken olarak çalışma sermayesi göstergeleri olan alacakların ortalama tahsil süresi, kısa vadeli borç ödeme ve stok tutma süresini kullanarak korelasyon ve panel regresyon analizi yapmıştır. Analiz bulgularında ortalama tahsil, stok tutma ve kısa vadeli borç ödeme süresi ve firmaların aktif karlılığı arasında negatif bir ilişki olduğunu bulgulanmıştır.

Çakır ve Küçükkaplan (2012), BIST’de faaliyet gösteren üretim işletmelerinin işletme sermayesi unsurlarının firma değeri ve karlılık üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmalarında 2000-2009 yılları arasındaki 122 üretim firmasının verilerinden yararlanarak panel veri analizi yapmışlardır. Elde ettikleri bulgulara göre, cari oran ve kaldıraç oranının aktif karlılık üzerinde negatif yönlü, asit test oranı, stok ve aktif devir hızının firmaların aktif karlılığı üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğuna ulaşılmıştır.

Agha ve Mphil (2014), 1996-2011 dönemleri arasında Karacı Borsasında kayıtlı Glaxo Smith ilaç firmasının mali tablolarından elde edilen verilerle çalışma sermayesi yönetiminin karlılık üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmalarında firmanın karlılığını ölçek için aktif getiri oranı kullanılırken, çalışma sermaye yönetimi için alacak devir hızı, alacaklıların cirosu, stok devir hızı ve cari oran kullanılmışlardır. Araştırmalarının sonucunda ilaç firmasının çalışma sermayesi yönetiminin firma karlılığı üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Korkmaz ve Karaca (2014), BIST imalat sanayi endeksine kayıtlı 78 firmanın 2000-2011 yılları arasındaki firma karlılığının finansal belirleyicileri panel veri regresyon testleri ile analiz etmişlerdir. Çalışmalarında net kar/özsermaye, Pay başına kazanç ve net kar/toplam aktif bağımlı değişkenleri ile 3 model kurmuşlardır. Sonuç olarak, kurulan üç modeli de toplam borç/toplam aktif, duran varlık/toplam aktif ve maddi duran varlıklar/ uzun vadeli borçlar değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı

bir şekilde açıkladığına ulaşmışlardır. Ayrıca, Net kar/özsermaye ve net kar/toplam aktiflerin net satışlar/dönen varlıkları tarafından da açıklandığını tespit etmişlerdir.

Al-Jafari and Al-Samman (2015), 2006-2013 yılları arasında Umman'daki Mescat Menkul Kıymetler Piyasasında listelenen 17 sanayi firmasının karlılık belirleyicilerini incelemişlerdir. Çalışmalarında panel veri regresyon analizi kullanmışlardır. Ampirik sonuçlarda karlılık, firma büyüklüğü, büyüme, sabit varlıkların çalışma sermayesi ile arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu elde etmişlerdir.

Doğan ve Topal (2016), çalışmalarında 2005-2012 yılları arasında BIST imalat sektöründe faaliyet gösteren 136 firmanın karlılığını belirleyen finansal faktörleri test etmişlerdir. Araştırma bulgularında, varlık karlılığı ve özsermaye karlılığı ile toplam varlıklar arasında pozitif yönlü bir ilişki; kaldıraç oranı ile varlık karlılığı ve özsermaye karlılığı arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Cari oranı ve firma yaşı ile karlılık göstergeleri arasında anlamlı bir ilişkiye ulaşamamışlardır.

Apan ve İslamoğlu (2018), BIST'e kayıtlı 10 enerji firmasının 2008-2015 yılları arasında çeyreklik mali tablo değerlerini kullanarak finansal likidite oranı, finansal yapısı, verimliliği ve karlılığının aktif karlılık üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırmaları sonucunda net satışların aktiflere oranı ve net karın satışlara oranının aktif karlılık üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisinin olduğunu tespit etmişler. Finansal kaldıraç oranı, maddi duran varlıkların toplam aktiflere oranı ve uzun vadeli borçların toplam varlıklara oranının aktif karlılık üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisinin olduğuna ulaşmışlardır.

Dashi (2018), Arnavutluk'un Vlore bölgesindeki ticaret sektöründeki 49 büyük firmanın finansal karlılığı ile borç yapısı, likidite durumu, ciro oranları, firma büyüklüğü ve yaşı gibi faktörler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ampirik bulgularda nakit dönüşüm, stok devir ve alacak devir hızı, kısa vadeli ve uzun vadeli borç oranı ile firmaların finansal karlılıkları arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Bu ilişki uzun vadede sabitlenmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE VERİ SETİ

Çalışmanın amacı, lojistik sektöründe firmaların karlılığını etkileyen faktörleri belirlemektir. Bu kapsamda 2013-2018 yılları arasında BIST lojistik sektöründe sürekli olarak faaliyet gösteren 5 lojistik firmasının mali tablolarından elde edilen veriler kullanılmaktadır. Tablo 1'de 2013-2018 yılları arasında BIST'e kayıtlı lojistik firmalarının listesi verilmektedir.

Tablo 1. BIST'e Kayıtlı Lojistik Firmaları

Sıra	Kod	Firma Adı
1	BEYAZ	Beyaz Filo Oto Kiralama A.Ş.
2	CLEBI	Çelebi Hava Servisi A.Ş.
3	PGSUS	Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.
4	RYSAS	Reysaş Taşımacılık ve Lojistik Ticaret A.Ş.
5	THYAO	Türk Hava Yolları A.O.

Analiz kapsamındaki veriler Kamu Aydınlatma Platformu'nun resmi internet sayfasındaki (www.kap.gov.tr) finansal tablolarından elde edilmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak aktif karlılık oranı (ROA), bağımsız değişken olarak alacak devir hızı (ADH), kaldıraç oranı (LEV), cari oran (CARI) ve aktif büyüklük (LAKTİF) kullanılmıştır. Analizde kullanılan bu değişkenlerin hesaplanma yöntemleri ve kodları Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

Değişkenler	Hesaplanma Yöntemleri	Kodları
Bağımlı Değişken		
Aktif Karlılık Oranı	Net Kar/Toplam Aktif	ROA
Bağımsız Değişkenler		
Alacak Devir Hızı	Net Satış/Kısa Vadeli Ticari Alacaklar	ADH
Kaldıraç Oranı	Toplam Borç/Toplam Aktif	LEV
Cari Oran	Dönen Varlık/Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	CARI
Aktif Büyüklük	Toplam Aktiflerin Logaritması	LAKTİF

Tablo 2'deki değişkenleri kullanarak kurulan regresyon modeli ise aşağıdaki gibidir:

$$ROA = \beta_0 + \beta_1 ADH_{it} + \beta_2 LEV_{it} + \beta_3 CARI_{it} + \beta_4 LAKTİF_{it} + u_{it} \quad (1)$$

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE BULGULAR

Araştırmada kullanılan veriler; BIST'de kayıtlı 5 lojistik firmasının 6 yıllık verilerini kapsadığından dolayı hem yatay kesit hem de zaman boyutunun bir arada ele alan panel veri analizleri özelliği taşımaktadır. Çalışmada panel veri analizi yöntemlerinden önce ilk önce temel istatistik sonuçları tanımlayıcı istatistik ile test edilmiştir. Bu test sonuçları Tablo 3'te özetlendiği gibidir.

Tablo 3. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Gözlem	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
ROA	30	-0.0526	0.2413	0.0389	0.0610
ADH	30	2.7823	35.2281	13.3081	8.7523
LEV	30	0.02829	0.9577	0.6193	0.2816
CARİ	30	0.4354	2.3225	1.0501	0.4619
LAKTİF	30	18.9866	27.2548	21.6047	2.5008

Tablo 3'te özetlenen tanımlayıcı istatistik sonuçlarına göre, en yüksek standart sapmaya sahip olan değişkenin alacak devir hızı, en düşük standart sapmanın elde edildiği değişkenin ise aktif karlılık oranı olduğu görülmektedir. Ortalamanın en yüksek olduğu değişken aktif büyüklük, en düşük değişken ise aktif karlılık oranıdır. Minimum değer en yüksek olduğu değişken aktif büyüklük, maksimumun en yüksek olduğu değişken ise alacak devir hızı olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada panel veri yöntemlerinden bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini belirleyen panel veri regresyon yöntemleri kullanılmıştır. Temel panel veri regresyon modeli ise (Tatoğlu, 2012:37);

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \sum_{k=1}^K \beta_{kit} X_{kit} + u_{it} \quad i=1, \dots, N; t=1, \dots, T \quad (2)$$

Panel veri regresyon üç modelden oluşmaktadır. Bunlar; Havuzlanmış EKK (Klasik regresyon), Sabit etki ve rassal etki modelidir. Çalışmada bu üç regresyon modelinden hangisinin kullanılacağını karar vermek için ise bazı testler kullanılmaktadır. Bu testlerden ilki F testidir. F testi, klasik regresyon modelinin geçerliliğini test etmektedir. Genel anlamda, serilerin birimlere göre farklılık gösterip göstermediğini test eder. Eğer birimlere göre farklılık göstermiyorsa klasik regresyon modeli uygundur şeklinde yorumlanır. F testinde kısıtlı ve kısıtsız olmak üzere iki tür model kurulmaktadır. Kısıtlı model (Tatoğlu, 2012:164);

$$Y = X\beta + u \quad (3)$$

Şeklinde ve birim farklılıklarının önemli olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Kısıtsız model ise (Tatoğlu, 2012: 164);

$$Y_i = X_i \beta_i + u_i \quad (i=1, \dots, N) \quad (4)$$

Şeklinde ve değişkenlere ait verinin birimlere göre değer aldığını ifade etmektedir. F testi için sınanacak sıfır hipotezi ise aşağıdaki gibidir (Tatoğlu, 2012:164):

$$H_0: \beta_i = \beta \text{ (Havuzlanmış EKK modeli etkindir)}$$

Kısacası F testi havuzlanmış EKK modelinin mi sabit etki modelinin mi kurulan regreyon modeli için daha uygun olacağını test etmektedir. Tablo 4'te kurulan modelin F testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4. F Testi Sonuçlar

	F İstatistiği	Olasılık Değeri
Model	14.4603*	0.0060

Not: *, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 4'de F testi sonuçlarına göre kurulan modelde olasılık değerinin %5'ten küçük olduğu tespit edilmiş ve H_0 hipotezi reddedilmiştir. Elde edilen bu sonuç sabit etki yönteminin kurulan model için uygun olacağını göstermektedir. Sabit etkinin kullanılması modelde birim etkisinin olduğunu göstermektedir.

Breush Pagan Lagrange Çarpanı (LM) testi, Breush ve Pagan (1980) tarafından ortaya konmuştur. Bu test bireysel heterojenliğin varlığını sınamaktadır. Diğer bir ifade ile bu testle havuzlanmış EKK modelinin mi rassal etki modelinin mi kurulan model için uygun olduğunu test edilmektedir. Bu test istatistiği 1 serbestlik derecesinde χ^2 dağılımına uymaktadır (Tatoğlu, 2012:172-173). Bu testin sıfır hipotez sınaması aşağıdaki gibidir.

$$H_0: \sigma_\mu^2 = 0 \quad (\text{Havuzlanmış EKK modeli uygundur})$$

Kurulan modeli test edilen Breush-Pagan LM istatistiğine göre sıfır hipotezi reddedilirse modelde birim etkisinin var olduğu ve rassal etki modelinin uygun olduğu kabul edilmektedir. Breush-Pagan LM testi sonuçları Tablo 5'te özetlenmektedir.

Tablo 5. Breush Pagan LM testi Sonuçları

	χ^2	Olasılık Değeri
Model	4.31*	0.0189

Not: *, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Breush-Pagan (1980) LM testi sonucunda elde edilen olasılık değeri %5'den küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiş ve modelde Havuzlanmış EKK modelinin kullanılmasının uygun olmadığını rassal etki modelinin kullanılması gerektiğine ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuç kurulan modelde zaman ve/veya kesit etkisinin olduğunu göstermektedir.

Yapılan F testi ve Breush-Pagan LM testi sonuçlarına göre kurulan modelde havuzlanmış EKK modelinin kullanılmaması gerektiği ortaya konmuştur. Sabit etki ve rassal etki modellerinden hangisinin kullanılacağına karar vermek için ise Hausman testi ile yapılmaktadır (Green, 2002:301). Hausman (1978) testi, tanımlama hatasını sınamak için geliştirilen bir spesifikasyon testidir. Bu test ile sabit etki modelinin tutarlı ve yansız olduğu varsayılmaktadır (Baltagi, 2005:66). Rassal etki tahmincisinin geçerli olduğu şeklinde kurulan temel hipotez, k serbestlik dereceli χ^2 dağılımına uyan

istatistik yardımıyla test edilmektedir (Tatoğlu, 2012:180). Bu kapsamda kurulan sıfır hipotezi;

H_0 : Açıklayıcı değişken ve birim etkileri arasında korelasyon yoktur.

şeklinde. Hausman (1978) testi sonuçları Tablo 6'da özetlendiği şekildedir:

Tablo 6. Hausman Testi Sonuçları

	Hausman İstatistiği	Olasılık Değeri
Model	13.0059*	0.0112

Not: *, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 6'daki Hausman testi sonuçlarına göre, kurulan modelde Hausman istatistik değerinin %5'ten küçük olmasından H_0 hipotezi reddedilmektedir. Bu sonuç, rassal etki modelinin kurulan model için uygun olmadığını ve açıklayıcı değişkenler ve birim etkileri arasında korelasyonun olduğunu ifade etmektedir.

Panel veri regresyon modelini belirlemek için yapılan F testi, Breush-Pagan LM testi ve Hausman testi sonuçlarına göre en uygun regresyon modelinin sabit etki modeli olduğu görülmüştür. Ancak regresyon modelini ortaya koymak için bu testler yeterli değildir. Bu testler ile birlikte serilerde otokorelasyonun, heteroskedastinin yani değişen varyansın ve birimler arası korelasyonun olup olmadığı test etmek için varsayım testleri yapılmalıdır. Tablo 7'de kurulan regresyon modeli için analizi yapılan varsayım testleri sonuçları özetlenmiştir.

Tablo 7. Varsayım Testleri Sonuçları

Otokorelasyon Testi Sonuçları	
Baltagi_Wu LBI	2.0122
Değişen Varyans Testi	
Değiştirilmiş Wald Testi	34.46* 0.0000
Birimler Arası Korelasyon Testleri	
Pesaran CD Test	1.050 0.2936

Not:*, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Varsayım testleri sonuçlarına göre kurulan modelde uygulanan değiştirilmiş Wald testine göre birimlere göre heterokedastikenin olduğu tespit edilmiştir. Ancak, Baltagi_Wu LBI otokorelasyon testine göre otokorelasyonun ve Pesaran CD testine göre birimler arası korelasyonun olmadığına ulaşılmıştır.

Regresyon modeli için yapılan varsayım test sonuçlarına göre modelin heteroskedastik olduğu yani değişen varyansın olduğu, birimler arası korelasyonun ve otokorelasyonun olmadığı elde edilmiştir. Bu kapsamda en uygun regresyon tahmincisinin Huberi Eicker ve White olduğu ifade edilmektedir. Dirençli standart hatalar için uygulanan bu çalışma Huber (1967), Eicker (1967) ve White (1980)

tarafından yapılmıştır. Bu test modelde sadece heteroskedasite olduğu durumlarda yani kalıntıların bağımsız dağılımlı olması durumunda Ω matrisinin bilindiği ve diagonal olduğu fakat diagonal elemanların birbirine eşit olmadığı varsayımı altında kullanılmaktadır.

Sabit etki modelinde, heteroskedasiteye karşı dirençli standart hata sonuçları Tablo 8'deki gibidir:

Tablo 8. Huber Eicker ve White Tahmircisi Sonuçları

	Katsayı	Robust Standart Hata	z	P> z
LEV	-0.0816***	0.0546	-1.49	0.081
ADH	0.0040**	0.0020	1.98	0.048
CARİ	-0.0142	0.0285	-0.50	0.619
LAKTİF	0.0249*	0.0067	-3.71	0.000
SABİT	0.05897*	0.1591	3.71	0.000
Within	0.4146	Wald chi2	22.64	
Between	0.5191	Prob>chi2	0.0001	
Overall	0.4574			

Not:*,** ve ***, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Huber, Eicker ve White tahmin sonuçlarına göre, kaldıraç oranının aktif karlılığı %10 anlamlılık düzeyinde ve negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Kaldıraç oranındaki %1'lik bir artış aktif karlılığı 0.0816 oranında azaltmaktadır. Bu sonuç Karadeniz ve İskenderoğlu (2011), Aygün (2012), Karaca ve Korkmaz (2014), Doğan ve Topal (2016), Kocaman vd. (2016) ve Demirci (2017) tarafından desteklenmektedir. Alacak devir hızı aktif karlılık oranını %5 anlamlılık düzeyinde ve pozitif yönde etkilemektedir. Elde edilen bu sonuç Kocaman vd. (2016) ve Demirci'nin (2017) çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Cari oranın aktif karlılık üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Cari oran ile aktif karlılık arasında anlamlı ilişki bulamayan diğer çalışmalar ise Karaca ve Korkmaz (2014), Doğan ve Topal (2016), Kocaman vd. (2016) ve Demirci (2017) çalışmalarıdır. Lojistik firmalarının aktif büyüklüğünün ise aktif karlılığı pozitif yönde ve %1 anlamlılık düzeyinde etkilediğine ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuç ise Karadeniz ve İskenderoğlu (2011), Aygün (2012), Doğan ve Topal (2016) ve Demirci (2017) tarafından desteklenmektedir.

5. SONUÇ

Çalışmada BIST'e kayıtlı olan 2013-2018 yılları arasında lojistik sektöründe sürekli faaliyet gösteren 5 firmanın karlılık belirleyicileri incelenmiştir. Bu kapsamda bağımlı değişken olarak aktif karlılık oranı (ROA) , bağımsız değişken olarak alacak devir hızı (ADH), aktif büyüklük (LAKTİF), cari oran (CO) ve kaldıraç oranı (LEV) kullanılmıştır. Çalışmada ADH, LAKTİF, CO ve LEV oranlarının karlılık üzerindeki etkisi panel veri regresyon analizi ile belirlenmiştir. Kurulan regresyon modeli değişen varyans sorunundan giderilerek tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar; lojistik firmalarının ADH ve LAKTİF'in ROA'yı pozitif; LEV'in negatif etkilediği ve CO'nun ise ROA üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı şeklindedir.

Kaldıraç oranının aktif karlılık oranını negatif yönde etkilemesi yatırımların finansmanında yüksek oranda borç kullanan lojistik firmalarında karlılığın düştüğünü göstermektedir. Bu sonuç Myers (1984) ve Myers ve Marjluf (1984) tarafından savunulan Finansman Hiyerarşisi Teorisi'ni desteklemektedir. Diğer bir ifadeyle, BIST'e kayıtlı lojistik firmalarının yüksek oranda yabancı kaynak kullanması sonucunda artan finansal risklerin karlılık oranlarını düşürdüğü tespit edilmiştir. Bunun nedeni ise Türkiye'de firmaların iç kaynaklarının yetersiz olmasından dolayı daha fazla dış kaynak kullanmak zorunda kalmasıdır. Eğer lojistik sektöründe yabancı kaynakların daha az kullanıldığı dengeli sermaye yapıları kurulursa yabancı kaynak kullanımı ve finansal risk azalır ve karlılık buna bağlı olarak artar.

Alacak devir hızının aktif karlılığı pozitif yönde etkilemesi lojistik firmalarının alacaklarını tahsil etme sürelerinin azalmasının karlılığını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, firmaların alacaklarını tahsil süresinin az olduğu ve bunun karlılık üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu ifade etmektedir.

Firma büyüklüğünü gösteren toplam varlıkların artması lojistik firmalarının karlılığı artmaktadır. Bu sonuç ise lojistik firmalarının ölçek ekonomisinden yararlandıklarını göstermektedir.

Genel olarak çalışmanın sonucunda lojistik firmalarının karlılıklarını artırabilmesi için borçlarını minimum seviyede tutması gerekmektedir. Borçluluk oranlarını düşük tutması gereken lojistik firmalarının aynı zamanda alacaklarını tahsil ederek satışlarını arttırmalıdır.

KAYNAKÇA

- Agha, Hina and Mphil, Mba (2014), "Impact of Working Capital Management on Profitability", *European Scientific Journal*, Volume:10, Issue:1, pp.374-381.
- Al-Jafari, Mohamed Khaled and Al-Samman, Hazem (2015), "Determinants of Profitability: Evidence from Industrial Companies Listed on Muscat Securities Market", *Review of European Studies*, Volume:7, Issue:11, pp.303-311.
- Apan, Mehmet and İslamoğlu, Mehmet (2018), "Determining the Impact of Financial Characteristics on Firm Profitability: An Empirical Analysis on Borsa Istanbul Energy Firms", *Wseas Transactions on Business and Economics*, Volume:15, pp.547-559.
- Aygün, Mehmet (2012), "Firma Performansı Üzerinde Çalışma Sermayesinin Etkisi: Türk İmalat Sektörü Üzerine Bir Uygulama", *Ege Akademik Bakış*, Cilt:12, Sayı:2, ss.215-223.
- Baltagi, Badi, H. (2005), *Econometric Analysis of Panel Data* (3rd ed.), John Wiley&Sons, United Kingdom.
- Bayraktutan, Yusuf ve Özbilgin, Mehmet (2015), "Lojistik Maliyetler ve Lojistik Performans Ölçütleri", *Maliye Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, ss.95-112.
- Breush, T.S. and Pagan, Adrian (1980), "The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics", *The Review of Economic Studies*, Volume:47, Issue:1, pp.239-253.
- Çenker, Gülben (2006), "Türkiye Ekonomisinin Gelişmesinde Lojistiğin Rolü, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Coşkun, Ender ve Kök Dünder (2011), "Çalışma Sermayesi Politikalarının Karlılık Üzerine Etkisi: Dinamik Panel Uygulaması", *Ege Akademik Bakış*, Cilt:11(Özel Sayı), ss.75-85.
- CSCMP, https://cscmp.org/CSCMP/Academia/SCM_Definitions_and_Glossary_of_Terms/CSCMP/Educate/SCM_Definitions_and_Glossary_of_Terms.aspx?hkey=60879588-f65f-4ab5-8c4b-6878815ef921, (Erişim tarihi: 10/06/2019).
- Çakır, Meder, Hafize ve Küçük Kaplan, İlhan (2012), "İşletme Sermayesi Unsurlarının Firma Değeri ve Karlılığı Üzerindeki Etkisinin İMKB'de İşlem Gören Üretim Firmalarında 2000-2009 Dönemi İçin Analizi", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Cilt:53, ss.69-85.
- Çekerol, Gülşen Serap ve Kurnaz, Niyazi (2011), "Küresel Kriz Ekseninde Lojistik Sektörü ve Rekabet Analizi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:25, ss.47-59.
- Çevik, Seçil ve Kaya, Sait (2010), "Türkiye'nin Lojistik Potansiyeli ve İzmir'in Lojistik Faaliyetleri Açısından Durum (SWOT) Analizi", *İzmir Ticaret Odası, AR-GE Bülteni*, 2010 Kasım-Sektörel, ss.22-28.
- Dashi, Kristi (2018), "Financial Profitability of Firms and its Determining Factors. (Case of the Trade Sector, Vlore Region, Albania)", *Economica*, Volume:14, Issue:4, pp.619-630.
- Demirci, N.Şavaş (2017), "İmalat Sanayi Sektöründe Karlılığın Belirleyicileri: TCMB Sektör Bilançolarıyla Panel Veri Analizi (1996-2015)". *Ege Akademik Bakış*, Cilt:17, Sayı:3, ss.381-394.

- Doğan, Mesut ve Topal, Yusuf (2016), “**Karlılığı Belirleyen Finansal Faktörler: BIST’te İşlem Gören İmalat Sanayi Firmaları Üzerine Bir Araştırma**”, Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, ss.53-64.
- Eicker, Friedhelm (1967), “**Limit Theorem for Regressions with Unequal and Dependent Errors**”, In Proceedings of the fifth Berkeley Symposium in Mathematical Statistics and Probability, Ed. Lecam, L. And Neyman, J., ss.59-82, University of California Press, Berkeley.
- Erkan, Birol (2014), “**Türkiye’de Lojistik Sektörü ve Rekabet Gücü**”, ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM-UHAD), Cilt:1, ss.45-65.
- Goddard, John, Tavakoli, Manouche and Wilson, John, O.S. (2005), “**Determinants of Profitability in European Manufacturing and Services: Evidence from a Dynamic Panel Model**”, Applied Financial Economics, Volume:15, pp.1269-1282.
- Greene, William, H. (2003), **Econometric Analysis**, (5rd ed.), Prentice-Hall International, Inc., New York.
- Hausman, Jerry, A. (1978), “**Specification Test in Econometrics**”, Econometrica, Volume:46, Issue:6, pp.1251-1271.
- Huber, Peter, J. (1967), “**The Behavior of Maximum Likelihood Estimates Under Non-Standard Conditions**” In Proceedings of the fifth Berkeley Symposium in Mathematical Statistics and Probability, pp.221-233, University of California Press, Berkeley, Ca.
- Karadeniz, Erdinç ve İskenderoğlu, Ömer (2011), “**İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda İşlem Gören Turizm İşletmelerinin Aktif Karlılığını Etkileyen Değişkenlerin Analizi**”, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt:22, Sayı:1, ss.65-75.
- Kocaman, M., Altemur, N., Aldemir, S. ve Karaca, S.S. (2016), “**Ekonomik Karlılığı Etkileyen Faktörler: İSO 500 Sanayi İşletmeleri Uygulaması**”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi”, Cilt:13, Sayı:35, ss.320-332.
- Korkmaz, Ö. ve Karaca, S.S. (2014), “**Üretim İşletmelerinde Firma Karlılığının Finansal Belirleyicileri ve BIST İmalat Sanayi Uygulaması**”, Ege Akademik Bakış, Cilt:14, No:1, ss.21-29.
- Öz, Yaşar ve Güngör, Bener (2007), “**Çalışma Sermayesi Yönetiminin Firma Karlılığı Üzerine Etkisi: İmalat Sektörüne Yönelik Panel Veri Analizi**”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:10, Sayı:2, ss.319-332.
- Tatoğlu, Yelda, F. (2012), **Panel Veri Ekonometrisi**, (1. Baskı), Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Tunç, Hakan ve Kaya, Murat (2016), “**Türkiye’de Lojistik Sektörünün Gelişmesinde Dış Ticaretin Rolü Üzerine Bir Nedensellik Analizi**”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi, Cilt:7, Sayı:14, ss.58-65.
- White, Halberly (1980), “**A Heteroskedasticity-Consistent Covariance Matrix Estimator and a Direct Test For Heteroskedasticity**”, Econometrica, Volume:48, pp.817-838.

Yapraklı, Tefrik Őukr ve nalana, Musa (2017), **“Küresel Lojistik Performans Endeksi ve Türkiye'nin Son 10 Yıllık Lojistik Performansının Analizi”**, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:31, Sayı:3, ss.589-606.

YAZIM VE YAYIN KURALLARI

1. Makaleler metin, tablo, şekil ve kaynak kısımları ile birlikte toplam 2.500 kelimedenden az, 7.500 kelimedenden fazla olmaması (derginin sayfa düzenine göre yaklaşık 8-20 sayfa aralığından olması) incelemeye alınmasının ön koşuludur. Makaleler; Microsoft Word programında, kenarlardan (alt, üst, sağ, sol) 4,5 cm. boşluk bırakılarak, Cambria yazı tipinde, 10 punto ve 1 satır aralık ölçüsü kullanılarak yazılmalıdır.
2. Makalenin ilk sayfasında; makalenin başlığı büyük harfle, sayfa ortalanarak ve koyu olarak verilmelidir. Bunun altına ise yazarların isimleri ve adresleri başlıkla aynı şekilde verilmeli ve yazarların unvanları ve kurumları, isimlerin yanına konulacak yıldız işareti ile ilk sayfanın altında yer alacak not ile belirtilmelidir. İsimlerden sonra makale hangi dilde yazılmışsa (Türkçe veya İngilizce) önce o dilde en fazla 100 kelimedenden oluşan öz (abstract), altında ise diğer dilde (İngilizce veya Türkçe) yazılan en fazla 100 kelimedenden oluşan ikinci bir abstract (öz) verilmelidir. Türkçe ve İngilizce dilde hazırlanacak özler makalenin amacını, uygulanan metotları, bulguları ve sonuçları açıklamalıdır. Özlerin altında yer alan anahtar kelimeler ise Türkçe ve İngilizce olarak makalenin içeriğini en iyi anlatan; en az 3, en fazla 9 kelime (key words) olarak verilmelidir.
3. Makalenin ikinci sayfasından başlayacak metnin içerisindeki her paragraftan sonra 1 satır boşluk bırakılmalı ve paragraflar içeriden başlamalıdır. Metin içinde yer alacak ana başlıklar ve alt başlıklar 1., 1.1., 1.1.2. şeklinde numaralandırılmalı, koyu ve sola bitişik olarak yazılmalıdır.
4. Tablo, grafik ve şekiller metnin içerisinde yer almalı ve bunlara sola yanaşık başlık ve sıra numarası verilmelidir. Başlıklar tabloların ve şekillerin üzerinde yer almalıdır. Tablo ve şekiller sayfa içerisinde dikey olarak verilmelidir. Tam sayfa olan tablo ve şekiller sayfaya yatay olarak yerleştirilebilir. Denklemler sayfaya ortalı olarak verilmeli ve denklemlere verilecek sıra numaraları parantez içinde ve denklemin sağına yerleştirilmelidir.
5. Kaynaklara yapılan göndermeler, dipnotlar yerine metin içinde parantez arasında gösterilmeli ve sırasıyla yazarın soyadı ve tarih yazılarak verilmelidir. Örneğin; tek yazar olması durumunda (Jarvick, 1996:98), iki yazar olması durumunda (Frantzich ve Sullivan, 1996:87), yazarlar ikiden fazlaysa (Caroline, Pauwels, v.d., 2000). yazarın aynı yıl içinde yayımlanmış birden fazla eserine gönderme yapılıyorsa (Noam, 1991a:65) kullanılmalıdır. Birden fazla kaynağa yapılan göndermeler birbirlerinden noktalı virgülle ayrılmalıdır. (Jarvick, 1996:54; Noam, 1991:43; Dörr, 2000:32).
6. Açıklama gerektiren durumlar için hazırlanan dipnotlar metnin içinde numaralandırılmalı ve atıf yapılan sayfada yer almalıdır. Dipnotlar 10 punto ile satır aralıksız Cambria yazı tipinde yazılmalıdır.
7. Atıf yapılan bütün kaynaklar, çalışmanın sonunda "Kaynakça" başlığı altında gösterilmelidir. Kaynaklar alfabetik sırada ve aşağıdaki örnekler dikkate alınarak verilmelidir.

YAZIM VE YAYIN KURALLARI

i. Kitap

Çolak, Ö. F. (2001). *Finansal Piyasalar ve Para Politikası*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Frantzich, S. ve John, S.. (1996). *The C-Span Revolution*. Oklohama:Oklahoma University Press.

ii. Derleme

Arıcı, K. (2003). Sosyal Yardım Hakkı. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri ilişkileri-Seçme Yazılar, (Ed.) E. Tuncay Kaplan ve Bülent Bayat. Ankara: Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayını.

iii. Dergi

Aydoğmuş, O. ve Çatık, N.. (2006). Türkiye'de Para ikamesi Altında Para Talebi:1986-2005. *Tisk Akademi*, 1(1): 58-74.

iv. Çalışma Tebliği

Shirley, M. M. ve Walsh, P.. (2000). Public versus Private Ownership. *World Bank Policy Research Working Paper*, No:2420.

v. İnternet

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, (2007) Aylık Bülten Şubat 2011, www.tcmb.gov.tr

MANUSCRIPT STYLE AND FORMAT

1. Articles including text, tables, figures and bibliography should not exceed 7500 words and should be minimum 2500 words (depending on the page format, should be between 8-20 pages). Papers should be written in Microsoft Word, manuscript should be single spaced, in Cambria font, and font size 10, page layout is 4.5 cm at left, right, up and bottom.
2. Paper title should be in the center of the first page in capital letters, bold and centered. The author name(s) and address(es) should be centered under the title. Name(s) and address(es) of the author(s) should be in the same format as the paper title. There should be a "*" sign next to the name of each author, referring the academic title and institution of the author, located in footnote. Abstract should be both in Turkish and english, maximum 100 words, containing the purpose of the study and minimum 3 maximum 9 keywords should be given both in Turkish and English under the abstract.
3. Each paragraph of text is begin with a blank line. Sections and sub-sections should be numbered as 1., 1.1., 1.1.2. and should be written bold and left justified.
4. Tables, figures and graphics should be numbered consecutively. The titles should be placed and left justified at the top of tables and figures. Mathematical equations in the text should be centered. Equation numbers should numerate in parentheses and this numbers should be placed at the equation's right size.
5. Reference to a publication should be made in the text by citing the surname of the author, the year of publication, and the page number. Reference for publications with single author (Jarvick,1996:98), reference for publications with two authors (Frantzich and Sullivan, 1996:87), reference for publications with three or more authors (Caroline, Pauwels, v.d., 2000:76), reference for more than one publications by author published in the same year (Noam, 1991a:65), reference for more than one sources: (Jarvick, 1996:54; Noam, 1991:43; Dörr, 2000:32).
6. Footnotes should only be used if absolutely necessary. They should be numbered and should be typed on a separate page under the heading "Notes", Cambria font and font size 10 points.
7. All the sources used in the article should be listed at the end of the article under the title "Bibliography" on a separate page. Examples illustrating general guidelines for bibliography are shown below.

MANUSCRIPT STYLE AND FORMAT

i. Book

Çolak, Ö. F.. (2001). Finansal Piyasalar ve Para Politikası. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Frantzich, S. ve John, S.. (1996). The C-Span Revolution. Oklohama: Oklahoma University Press.

ii. Edited Book

Arıcı, K.. (2003). Sosyal Yardım Hakkı. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri ilişkileri-Seçme Yazılar, (Ed.) E. Tuncay Kaplan ve Bülent Bayat. Ankara: Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayını.

iii. Journal

Aydoğmuş, O. ve Çatık, N.. (2006). Türkiye'de Para ikamesi Altında Para Tale-bi:1986-2005. Tisk Akademi, 1(1): 58-74.

iv. Working Paper

Shirley, M. M. ve Walsh, P.. (2000). Public versus Private Ownership. World Bank Policy Research Working Paper, No:2420.

v. Internet

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, (2007) Aylık Bülten Şubat 2011, www.tcmb.gov.tr